

Fig. 1. Nørregade ved århundredskiftet med den gamle kirkes tårn set fra nordøst. Foto i KglBibl. - *Bildaufnahme von Nørregade mit dem Turm der alten Kirche von Nordosten, um 1900.*

HOLSTEBRO KIRKE

NOTER s. 296 • DEUTSCHES RESÜMEE S. 309

Historisk indledning. Byens middelalderlige kirke (jfr. s. 179ff.) blev revet ned 1906 og en ny opført på samme sted 1906-07.

Holstebro er opstået omkring en overgang over Storåen, vel først et vadested og med tiden en bro, der forbandt de frugtbare Limfjordsegne med sydligere strøg i retning af Ringkøbing Fjord og Ribe. Ved dette knudepunkt opstod et af Jyllands største markeder, der tillige blev et retsligt centrum for Hardsyssel. Stedets centrale placering bekræftes af det forhold, at det ligger i skæringspunktet mellem hele tre herreder: Hjerm, Hammerum og Ulfborg. Det er tænkeligt, at man allerede ved grænsedragningen mellem de tre herreder har taget bestik af overgangsstedet. Stednavnets første led er tolket dels som 'et hult sted', enten i terrænet eller i åbunden, dels som 'holt' i betydningen skov. Broen krydser

åen umiddelbart efter det sted, hvor Storåen fra syd optager den mindre Vegen Å. Åsystemet, der udmunder i Nissum Fjord ved Vosborg ca. 20 km længere mod vest, berømmes af Arent Berntsen 1656 for sin rigdom på laks, mens en kulinarisk præget skildring af Storåens fiskerigdom når poetiske højder i Odenserektoren Elias Naurs takkedigt til sin gamle skoleby, 1667f. Åen har dog ikke i nyere tid været sejlbart; varerne måtte føres over land fra Ringkøbing eller fra en ladeplads ved Struer, der siden udviklede sig til en rigtig havn.

Byen nævnes første gang 1274, da Ribebiskoppen udsteder et dokument i »Holstatbro«. Det vides ikke, hvornår den fik købstadsrettigheder, idet ældre privilegier brændte 1552, og nye måtte udstedes af Christian III samme år. Uden at det siges, kan byen meget vel have været købstad, da navnet optræder

første gang. Trods den centrale placering, der udnyttedes i både den verdslige og gejstlige administration, forblev Holstebro dog middelalderen igennem af beskeden størrelse. Den fik aldrig mere end én kirke og ingen klostre.

Præsterne ved kirkerne i Holstebro (»Holstetbro«) og Mejrup nævnes i et dokument 1350, da de (deres navne anføres ikke) af biskoppen i Ribe blev pålagt at forkynde en bandlysning.³ Omtrent samtidig optræder kirken for første gang i de skriftlige kilder, nemlig i håndskriftet Ribe Oldemoders kirkeliste,⁴ hvor kirken i »Holzstathbroo« er anført med en afgift af kun 2 skilling sølv, eller halvt så meget som nabokirkerne i Måbjerg og Mejrup betalte.

Den middelalderkirke, man brød ned 1906, var en teglstensbygning fra 1440. At domme efter de romanske granitkvadre, der indgik i denne kirke, må den være rejst som afløser for en ældre bygning på samme sted (jfr. s. 179), hvis rester må være de tidligste vidnesbyrd om en stedlig bebyggelse.⁵ Kirkens indvielse til *Jomfru Maria* fremgår af et afladsbrev, udstedt af biskop Peder i Ribe 1465 - få år før tilføjesen af søndre kapel. Ifølge brevet skulle alle, der besøgte 'sankt Marie kirke i Holstebro', have 40 dages aflad.⁶ Foruden højalteret, der må have været viet til *Jomfru Maria* (jfr. (†)altertavle nr. 1), må kirken have rummet adskillige *†sidealtre*. Ingen af disse kendes ad skriftlig vej, men en figurgruppe fra o. 1500, Nådestolen, vidner formentlig om et *†Kristi Legemsalter*.

Anneksforhold. Byens ældste kirke har formodentlig været anneks til Måbjerg. Fra 1400'erne blev Holstebro gejstligt betjent sammen med Borbjerg, muligvis med Borbjerg som hovedsogn og købstaden som anneks.⁷ Efter reformationen var Holstebro hovedsogn med Måbjerg som anneks. Bortset fra årene 1807-18, da Måbjerg var annekeret Mejrup, varede dette forhold ved til 1974, da Måbjerg blev eget pastorat. 1967 er den nordlige del af Holstebro, Nørre-land, udskilt som et selvstændigt sogn og pastorat med egen kirke (jfr. s. 324ff.).

Holstebro var i senmiddelalderen et administrativt centrum. Her holdtes sysseltinget, og såvel Ribe domkapitel, biskoppen som sysselprovsten ('regnskabsprovsten') havde ejendomme i byen.⁸ *Bispegården* lå nordvest for kirken op til Bløden Bæk.⁹ Her residerede en official, biskoppens lokale repræsentant, der styrede det underliggende jordegods og var etog biskoppens interesser i stiftets nordlige del, og her overnattede biskopperne selv, når de opholdt sig på egnen. Flere bispebreve har som underskrift »Ex curia nostra episcopali in Holstebro«.¹⁰ Måske har også kongerne opholdt sig på bispegården, når de gæstede byen. Valdemar Atterdag holdt retterting i Holstebro 1355, Erik af Pommern 1406. Efter reformationen tilfaldt bispegården kronen, som fra 1599 lagde den under Lundenæs len. Ved bispegården, må-

ske til dels i dennes bygninger, lå *latinskolen*, der bestod indtil 1740 (jfr. s. 169).

En gård, der 1287 blev skænket af provsten over Hardsyssel, Esger, til hans efterfølgere som sysselprovster,¹¹ er formodentlig identisk med den *provstegård* ('provst Clausens gård'), der i et brev 1510¹² omtales sammen med andre kirkelige ejendomme beliggende nord for åen og vest for Bløden Bæk. Denne gård blev i senmiddelalderen anvendt som rastested for sysselprovsterne under deres visitatsrejser.¹³

At byen i katolsk tid har haft et *præstegilde* fremgår af ovennævnte brev, hvor en gård beskrives som liggende »...indtil Præste Gylle Gaard«.¹⁴ Dette broderskab, der vel har bestået af omegnens præster, kan at domme ud fra kalkmalede indskrifter og våbener have været involveret i opførelsen af kirkens søndre kapel 1468 og må formodes at have holdt sine møder og gudstjenester i kapellet (jfr. *†kalkmalerier* nr. 2, s. 209).

†Kapel(?) Resen nævner i sit atlas 1677, at der i middelalderen på en mark syd for åen, kaldet 'kapelmark', skal være holdt messer i et kapel.¹⁵ Det pågældende jordstykke, der i nyere tid har givet plads til kommunale værker og svømmebassin, ejedes i middelalderen og i tiden herefter af Tviskloster.¹⁶ Det er muligt, at navnet kapelmark blot er afledt af dette tilhørsforhold.

Byen hærgedes adskillige gange af *brande* i tiden efter reformationen: 1552 (hvorunder privilegierne brændte), 1651, 1697 og 1698, 1720 og dobbeltbrandene 1733 og 1734. Ved branden 1651 nåede ilden til kirkegårdens indhegning (jfr. s. 167), men ellers gik kirken fri under de øvrige brande. I sit »Ære- og Takkedigt til Holstebro« (1667-69) beder Elias Naur om beskyttelse for kirken mod ildens flammer:

»Den Kirke, hvor Jeg sad, Guds Naade om at bede, Jeg ynsker, Himlen vil fra Ildebrand og Heede Bevare, at hvor tiit end Ilden bliffver tendt, Guds Engle-Vagt maa da om Kirken være spendt«.¹⁷

1742 lod præsten Jens Bircherød Meldal opsætte 'ildebrandstavler' til minde om byens seks ildebrande (jfr. s. 228). Biskop Hans Adolph Brorson erfarede ved sin visitats 1743, at byen var blevet fattig ved de »erlidte Ildsvaader«; efter hans mening havde den dog sin største plage af de processer og den indbyrdes uenighed, som blev tilskyndet »ved onde Mennisker ...som lever af andres skade og fortræd«.¹⁸

Holstebro var i ældre tid en betydelig markedsby. Da recessen 1540 indskrænkede antallet af markeder i Jylland til fem, fik midsommermarkedet i Holstebro lov at bestå. I 1600'erne holdtes der her ifølge Arent Berntsen det fornemste hestemarked i hele riget. Kirkegårdens nyplantede vækster måtte i 1800'ernes begyndelse beskyttes mod fremmede markedsfolk (jfr. s. 168), og byens dragende virkning på omvandrende

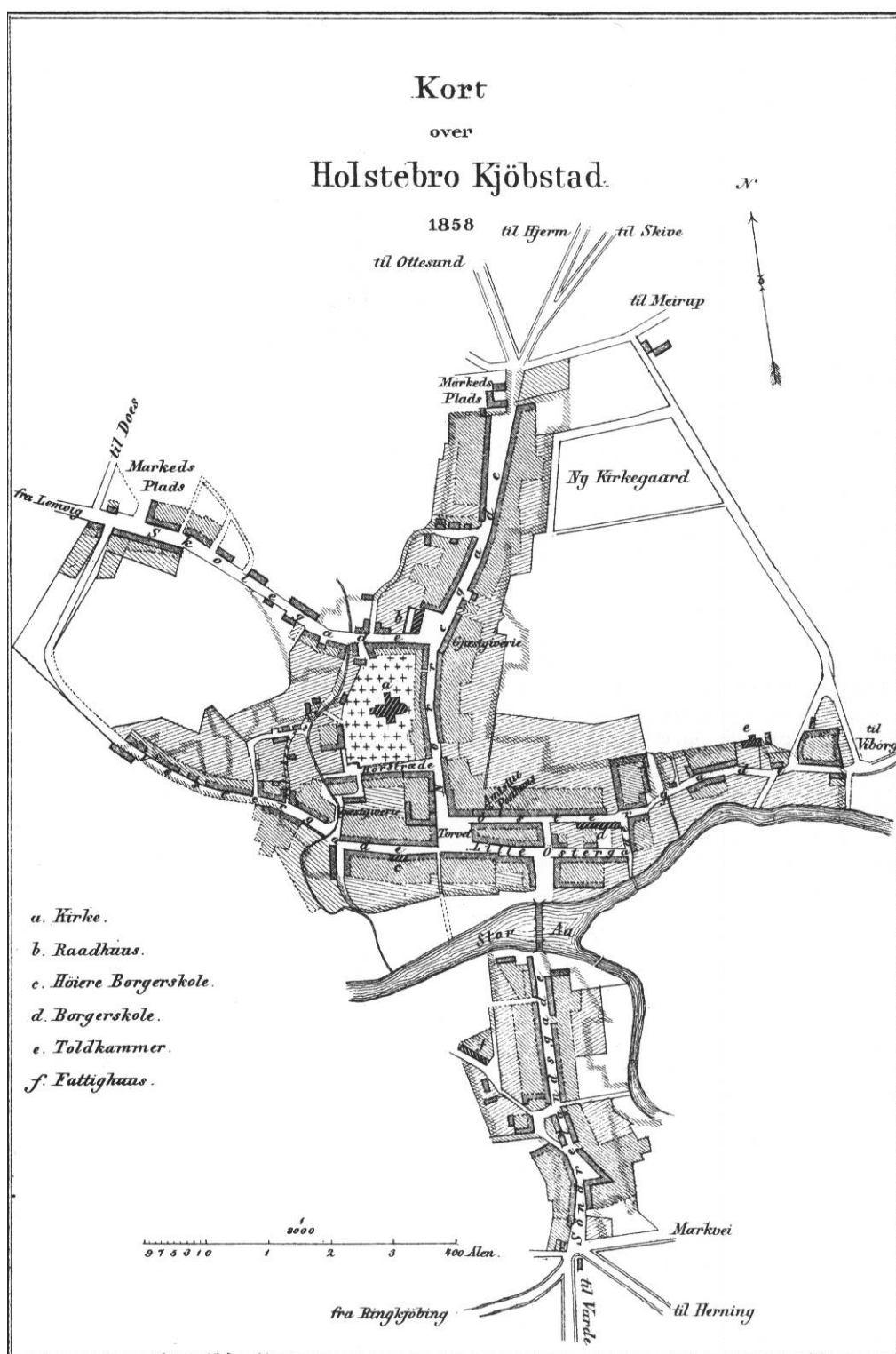

Fig. 2. Kort over Holstebro 1858, efter Trap Danmark. Den projekterede 'nye kirkegård' ved den nuværende Danmarksgade blev aldrig indviet; i stedet erhvervede man et jordstykke til den nuværende (nordre) kirkegård ved Viborgvej, indviet 1865 (s. 329). - Stadiplan von Holstebro 1858.

kræmmere bevidnes af Søren Kierkegaard, som i sine notater fra Jyllandsrejsen 1840 kalder Holstebro for »Hosekræmmernes Jerusalem«.²¹

Som i andre købstæder blev de beskedne tiendeindtægter i 16-1700'erne suppleret ved indkrævning af betaling ved begravelser, ringning mv.; egentlige stolestadepenge svarede man derimod ikke, kun en indfæstning ved indgåelse af ny lejemaal for stolepladser (s. 234).

Gudstjenestesikke. Froprædiken, der 1684 blev anordnet af biskoppen og sandsynligvis blev holdt af latinskolens rektor, ændredes 1740 til aftensang. 1816 henlagdes fredagstjenesten til om søndagen, dog holdtes der første fredag i hver måned gudstjeneste med altergang. O. 1790 holdtes højmesse kl. 9; om vinteren havde sognepræsten overhøring af konfirmander og større skolebørn kl. 1-2, hvorefter kapellanen prædikede til aftensang kl. 2. Ved højtiderne var der 'fuld messe' (dvs. med altergang), og præst og degn udførte vekselsang foran alteret. Præsten var under prædiken iført messeskjorte, og salmesangen ledsagedes af orgel, violin, fløjte, klarinet og horn. I 1870'erne var der skiftevis gudstjeneste kl. 10 og kl. 2; alle seks højtidsdage kl. 10. Anden højtidsdag prædikede borgerskolens førstelærere, ved hvilken lejlighed han modtog sit offer af menigheden. Skriftemål holdtes samme dag som gudstjenesten, tidligere skete det den forudgående dag. Oftring på alteret, indført under sognepræst Christian Mikkelsen Hasle (1815-27), var gået af brug inden 1870.²²

Klokkeringskikke. I 1870'erne blev der ringet hver dag kl. 8, 12 og 2, en skik der da skønnedes at gå tilbage til latinskolens tid. Forud for højmesse ringedes kl. 9 og 9.30 med den store klokke (stormklokken fra 1470) kl. 10 med begge klokker. På de seks højtidsdage og nytårsdag blev der kimet mellem de almindelige ringninger; disse dage blev 'indringet' med kimning den forudgående dag mellem kl. 1 og 2. Store Bededags aften blev der ringet med den store klokke mellem kl. 6 og 7.²³

Efter at den nye kirke var taget i brug 1907, opsattes seks bogtrykte skilte med forbud mod spytten i kirken.²⁴

Sagn. Ifølge en tradition var kirkens altertavle, et forment nederlandsk alterskab fra o. 1520, gjort af en kongeseng, der var bjærget fra et skib, som en prins af England strandede med ved Bovbjerg.²⁵

BELIGGENHED OG †KIRKEGÅRD

Kirken, der 1906-07 afløste byens middelalderlige kirke (jfr. s. 179), er opført på samme sted som denne, men orienteret nord-syd, mens den gamle kirke efter middelalderlig sædvane havde længderetningen øst-vest. Kirkestedet, der ind-

til 1865 også rummede byens kirkegård, ligger ca. 250 m nord for Storå på et svagt skrånende terræn, 12-13 m over havet. Navnet 'Kirkepladsen' er først kommet til efter kirkegårdens nedlæggelse; tidligere talte man om 'kirken' og 'kirkegården'. Afgrænsningen mod vest var oprindeligt bestemt af en lille bæk, Bløden, som udspringer nord for byen og støder til Storå et par hundrede meter vest for Storebro. Bækken er nu for længst lagt i rør og gemmer sig under det store rådhuskompleks, der siden 1986 optager hele området vest og nordvest for kirken. Nærmeste større færdselsstrøg er - nu som tidligere - Nørregade, der udgående fra Store Torv (oprindelig blot Torvet) passerer øst om kirkepladsen.

I det følgende gøres rede for kirkegården og den omgivende bebyggelse indtil begravelsernes ophør 1865; herefter skildres kort pladsens udvikling frem til rådhusets indvielse 1986.

†KIRKEGÅRDEN OMKRING KIRKEN.

Ved begravelsernes ophør 1865 havde kirkegården (fig. 2) nogenlunde form af et rektangel, smalnende ind mod nord og med et areal på omtrent 15.000 kvadratalen (ca. 0,6 ha.). Den grænsede mod øst op til Nørregades husrække og haver, mod nord til Skolegades (nu Rådhustrædes) bagbygninger. Mod syd stødte den frem til Horsstræde, adskilt herfra ved et stendige, mens diger kun delvis markerede skellet mod vest og nordvest, hvor præstegården (se ndf.) og et hus nord herfor stødte direkte op til kirkegården. Som andre købstadskirkegårde var den et befærdet område, der brugtes som genvej, hvis man hurtigt skulle fra ét sted til et andet.

Kirkegården har tidligere været større og har i middelalderen sandsynligvis strakt sig helt frem til Nørregade, ligesom kirken også ejede jord på vestsiden af bækken. På prospektet i Resens Atlas 1677 (fig. 4), der dog næppe bør tillægges for stor vidne værdi, følger det østre skel Nørregade. Inden den store bybrand 1733²⁶ var Nørregade bebygget på vestsiden. Provst Ebbe Kynde, der leverede forlægget til kortet i Danske Atlas (fig. 5), beskriver 1767 kirkegården således: (den) 'er for sønden indhegnet med et

Fig. 3. Den gamle †kirkegård med kirkerne fra 1440 og 1907 indtegnet på en moderne situationsplan. NJP og MN 1998. - *Die 2 Kirchen und der alte Friedhof in einer heutigen Lageplan.*

stendige, men for øster, vester og norden indhegnes den med gårde og huse, som ligger rundt omkring den'. Disse ejendomme var, så vidt han kunne skønne, bygget på kirkegårdens 'fortov', idet de stadig svarede grundskyld til kirken. Denne modtog 1767 afgifter af i alt 14 ejendomme omkring kirkegården og dennes nærmeste omkreds: seks ejendomme 'for øster side', altså mod Nørregade, to 'for norder side' og to 'for vester side'. Hertil kom fire ejendomme 'vesten for bækken' (Bløden Bæk), hvis grunde efter Kyndes mening tidligere måtte have tilhørt kirken.²⁷ Afhændelse af kirkegårds-

jord fortsatte i 1800'erne. 1855 solgtes en strimmel jord, 9 alen bred, til ejerne af Nørregade 11, 13 og 15.²⁸ Køberne forpligtede sig til at vedligeholde et nyopført hegn mod kirkegården. På samme vilkår købte ejeren af hjørneejendommen Nørregade 5, mellem Horsstræde og Nørregade, 1856 et trekantet stykke jord ud mod kirkegården.²⁹ Kirkegårdsportens flytning 1815 (se ndf.) kan skyldes bebyggelsens fremrykning fra Nørregade.

Hegnet bestod i 16-1800'erne af plankeværker mod nord og øst og stendiger mod syd og vest. Allerede 1628 og 1629³⁰ er der udgifter til lægter

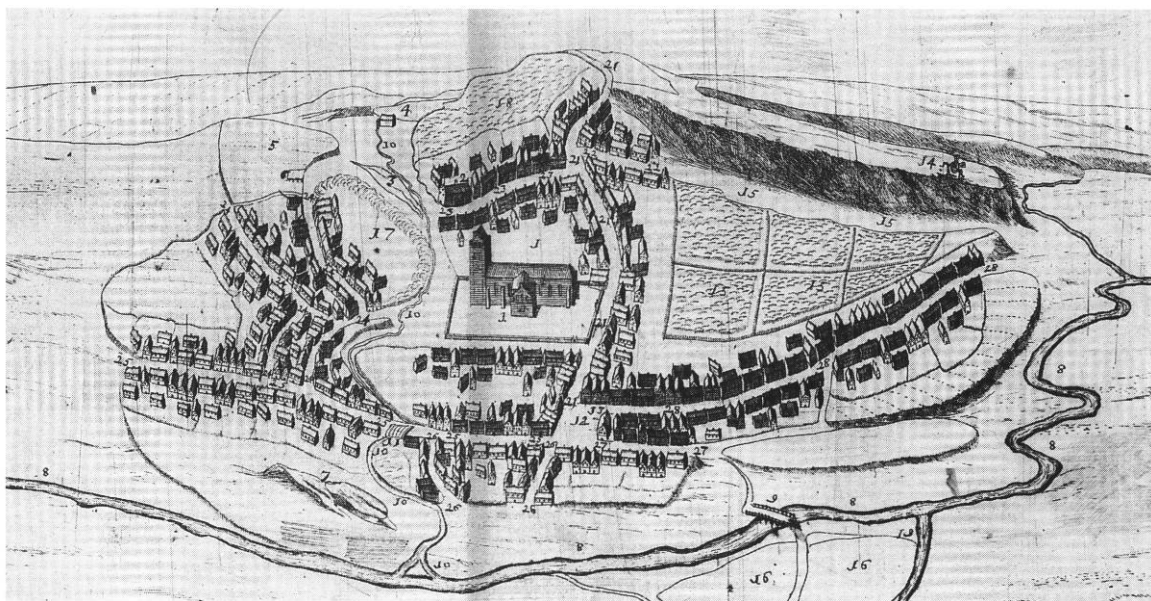

Fig. 4. Prospekt af Holstebro, efter Resens Atlas o. 1677. - *Ansicht von Holstebro, aus dem Atlas Peder Resens 1677.*

og egestolper 'at indelukke kirkegården med', dog uden at det præciseres hvor. 1739 betales for planker på nordsiden til gørtler Peder Særkærs gård³¹ og 1780 for et plankeværk mellem kirkegården og Nørregade. Om et plankeværk er der vel også tale, når der 1838 betales for 'nye stakitlænger på nørre og øster side af kirkegården'. Kampestensdiget på sydsiden ses på et ældre foto (fig. 6). Et stykke dige på vestre side blev (ny) opført 1845.³²

Indgange. Kirkegården havde 1865 i alt fire indgange: to aflåselige køreporte i hhv. syd og nord, og to fodgængerlåger i hhv. øst og vest. Hovedindgangen var den *søndre kirkegårdsport* (fig. 6) fra Horsstræde, 1841 betegnet som 'søndre ligport'.³³ Den blev flyttet hertil 1815 fra det sydøstre hjørne (se ndf.) og stod formentlig til o. 1900. Porten, der var flankeret af to låger, havde fire murede piller. Den beskrives detaljeret i en licitation, der holdtes over arbejdet 1815: selve køreporten skulle være 6 alen bred, de midterste piller 3 alen høje, de øvrige 2½ alen. Syldstenene skulle tages fra kirkegårdsdiget. Over hver pille skulle sættes en halv stenkugle. Fløjene i porten og lågerne skulle udføres i fyrretræ og males grønne. Fotografiet viser dog, at

de fire piller blev af samme højde. De afsluttedes af pyramider, kronet med kugler. 1827 skulle 'det øverste', vel pyramiderne, kalkes, og gæmsen og foden males.³⁴

Hovedindgangen var før 1815 placeret i kirkegårdens *sydøstre* hjørne ved hjørneejendommen mod Nørregade, hvor den er angivet på kortet i Danske Atlas 1767 (fig. 5). Den fremtrådte i 1700'erne, muligvis tidligere, som en muret og teglhængt *portal*. Det må være til denne indgang, 1629 kaldet 'den store stette', at der 1626 indkøbes 600 mursten i Vig. Ved en ommuring 1717 af denne 'sydøstre stette' blev der brugt mursten fra Tviskloster, hamburgske murklinker og tagsten fra Ringkøbing. Den omtales som 'hovedstakitporten' 1808, da den ønskedes flyttet til midt i det søndre dige.³⁵

Den *nordre port* eller 'nørre stette'³⁶ nær kirkegårdens nordvestre hjørne gav adgang for kørende trafik fra Skolegade via det nu forsvundne Skolestræde. Den omtales i latinskolens tid (sml. ndf.) som 'skolestetten' (1647) og som 'nordre skoledør' (1716). Det var i 1800'erne en tømret køreport med kun én fodgængerlåge ved den østre side.³⁷ Det er formodentlig denne port, der sigtes til i en licitationsforretning 1807,

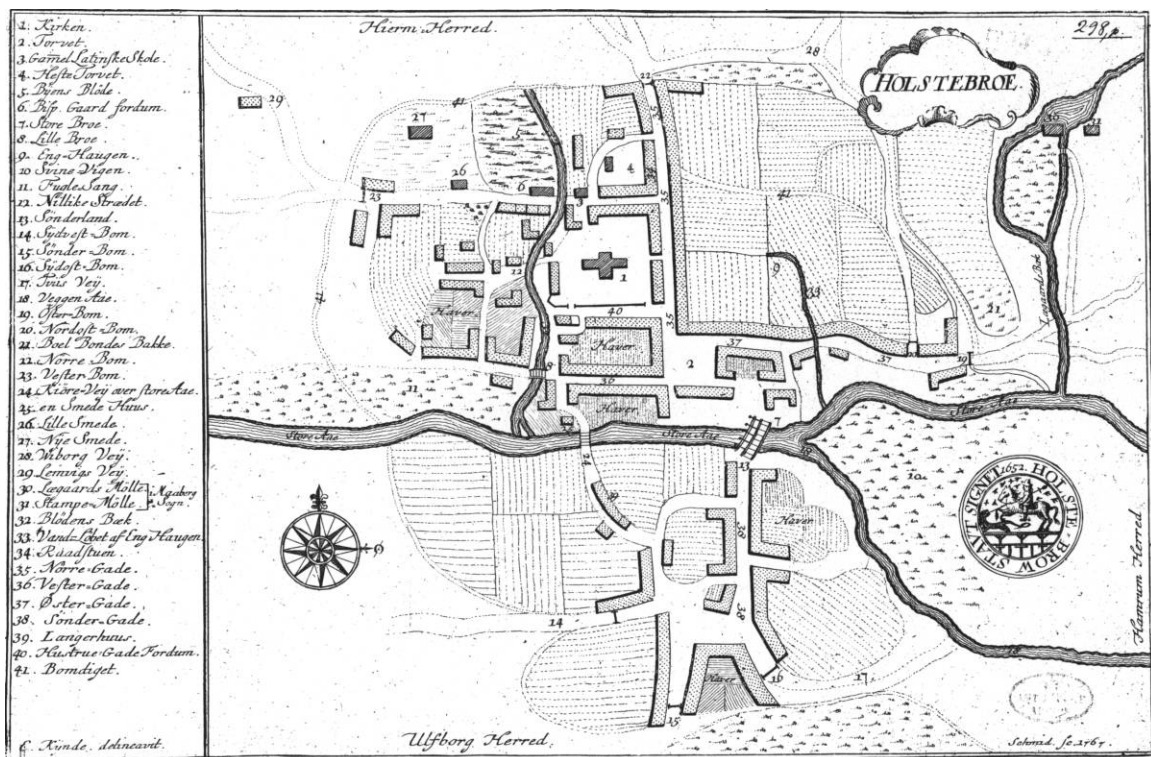

Fig. 5. Bykort i Danske Atlas, tegnet 1767 efter forlæg af sognepræst Ebbe Kynde. - *Stadtplan im Dänischen Atlas, Zeichnung nach Vorlage des Pfarrers Ebbe Kynde, 1767.*

da arbejdet blev udbudt på en stor 'stakitport', 5 alen vid, og en mindre, 1¼ alen, med tre egepæle, alen lange.¹¹

En *vestre låge*, 1852 omtalt som en mindre låge 'ved præstens', førte i 1800'erne ind til præstegården (sml. ndf.). Åbningen forsynedes 1845 med en stolpe med et drejeligt 'egekors'. - Med omtalen af en 'vestre stette' 1678 sigtes der derimod formentlig til en indgang vestligst i det søndre dige, 1717 benævnt 'den *sydvestre stette*'. En tømret stette på dette sted blev fornyet 1729 og flyttet lidt mod øst, hvor den ses på kortet i Danske Atlas 1767 (fig. 5). Indgangen ønskedes slojftet 1808 efter opførelsen af Brøndums nye gård (den senere præstegård, se ndf.).¹⁰

En *østre låge* var anbragt i den stadig eksisterende Smøge mellem kirkegården og Nørregade. Det er formodentlig denne indgang, også blot betegnet som 'risten' (se ndf.), der i 1630'erne og de følgende årtier identificeredes som indgangen ved Christoffer skrædders hus, i

1670'erne som 'kirkeristen ved Niels skoma-
' 30
gers .

Efter bybranden 1651 betalttes tømmermand Peder Michelsen for at hugge nyt tømmer til 'de tre stetter' (indgangene i sydøst, sydvest og nord?) samt indgangen ved ovennævnte, nu afdøde Christoffer skrædders hus. Knud murmester murede på pillerne, og smeden rettede nogle stålstænger, som ilden havde bøjet. 1717 indkøbtes norsk eg i Ringkøbing til bomme for de tre indgange, så de kunne lukke af sig selv.³⁰

Kirkeriste omtales adskillige gange i 16-1700'erne,³³ uden at de dog altid nærmere kan lokaliseres. Til tider er udtrykket 'rist' blot brugt som synonym for en indgang, vel oftest en fodgængerlåde. Mere præcist tales 1634 om 'søndre rist', 1647 om 'risten i skolestetten' og 1746 om 'kirkeristen ved den store stette', dvs. hovedindgangen i det sydøstre hjørne. — At de smedede jernriste ikke altid har kunnet holde uønskede kreaturer ude, fremgår af et brev fra

Fig. 6. Det gamle Horsstræde set mod øst ved århundredskiftet. Tv. †kirkegårdens søndre kampestensdige og kirkegårdsporten (s. 166), th. klassicerende købstadshuse fra o. 1800 (s. 170). Foto i Lokalthistorisk Arkiv. - *Die alte Horsstræde nach Osten, um 1900. Links südliche Feldsteinmauer des †Friedhofs und Friedhofstor, rechts klassizistische Bürgerhäuser um 1800.*

sognepræst Ebbe Kynde til byfogeden 1755. Præsten klagede over, at løse svin 'skammeligt omrodede kirkegården og de dødes grave' og foreslog, at der blev pålagt ejerne en mulkt for hvert svin, der blev påtruffet, »de Skiødesløse til Straf og Kierkegaarden til Frelse«. ³⁰

Beplantning og gange. Kirkegården henlå i 1700'ernes sidste halvdel som et græsklædt område helt uden træer og med udrangerede gravsten, der tidligere havde ligget i kirkegulvet (jfr. s. 294). Et enkelt gravsted nord for kirken, der rummede købmand Milter Hansen (†1708), var indhegnet med et gitter, til hvis vedligeholdelse enken 1720 havde oprettet et legat (jfr. †gravsten nr. 29, s. 278). Efter ophøret af de indendørs begravelser o. 1805 tiltrak kirkegården sig større interesse. Den blev 1808 inddelt i parceller og linjerne udstukket til stenbroer mellem indgan-

gene og kirken. ³⁴ Det var i den forbindelse, at hovedindgangen blev flyttet fra det sydøstre hjørne til syd for kirken. 1818 var der plantet træer og blomster på begge sider af den nye hovedindgang, og en mand blev betalt for at grave grønsværen. Det følgende år måtte Jens Svensk holde vagt på markedsdagen 1. juli, så fremmede markedsfolk ikke beskadigede planterne. ³⁵ Gangene blev 1830 beplantet med træer, som inden 1870 var blevet så store, at de efter Frølund's formening 'utilbørligt skjulte kirken'. ³⁵

Kirkegården som begravelsesplads ca. 1805-65. Mens kirkegulvet havde været borgerskabets foretrukne begravelsessted i 16-1700'erne, blev kirkegården efter 1805 igen begravelsesplads for samtlige indbyggere i den lille købstad, høj som lav. Af kirkegårdsmonumenter fra denne periode

Fig. 7. Den nedlagte †kirkegård set mod vest en lille menneskealder efter begravelsernes ophør; enkelte †gravminder ses (s. 168). I midten fotografen A. Vorbeck foran sit hus. Foto o. århundredskiftet i Lokalhistorisk Arkiv. - *Der alte †Friedhof gegen Westen kaum ein Menschenalter nach der letzten Beerdigung; einzelne †Grabsteine sind noch zu sehen. Mitten im Bild der Photograph A. Vorbeck vor seinem Haus. Um 1900.*

forblev en del på plads efter begravelsernes henlæggelse til Viborgvej 1865 og ses på ældre fotografier (fig. 7). Et mindre antal blev flyttet til den nye kirkegård, men kun et enkelt er bevaret (jfr. s. 330). Et indtryk af kirkegårdens udseende ved midten af 1800'erne leveres af to fortegnelser over gravenes udstyr, som kirkeværgerne udarbejdede hhv. 1848 og 1860 (jfr. s. 294f.).

†Bygninger på og omkring kirkegården. Som de øvrige vestjyske småkøbstæder Ringkøbing, Lemvig og Varde (DK Ribe 872) havde også Holstebro en *latinskole*.³⁶ Skolen omtales første gang 1542, da Christian III under et besøg i byen gav skolemesteren brev på kongetienden af Måbjerg sogn³⁷ (jfr. præsterække- og latinskole-tavle 1742, s. 226). Den bestod indtil 1740, da skolehuset overgik til at være 'dansk skole', og

indtægterne blev tillagt rektor i Ribe. Skolen grænsede direkte op til kirkegården i dennes nordvestre hjørne ved Skolegade og Bløden Bæk, hvorfor den nordre kirkegårdsport som nævnt betegnede 'skolestetten'. *Skolebygningen*, der sandsynligvis oprindeligt har været en del af den såkaldte Holstebro bispegård (jfr. historisk indledning), var som en af de få i byen et grundmuret hus. Den er på brandkortet 1733³⁸ vist som en teglhængt bygning med to døre og prydede gavle. Skolen rummede som vanligt både undervisningslokale og bolig for rektor og blev vedligeholdt sammen med kirken. Der er muligvis tale om udgifter til skolen, når der ifølge regnskaberne i 1617 blev anskaffet et halvt tusinde mursten i Aalborg, der sammen med hollandske sten førtes over land fra Struer. Der var igen 'bygget' på skolen 1639, da gammelt tøm-

mer, udtjente lofts-fjæle og døre blev bortsolgt. Facaderne stod i disse år med varme farver: 4 pund 'brunrødt' blev indkøbt 1640 'at anstryge skolen med'. Et udførligt byggeregnskab fra 1716 omfatter bl.a. udgifter til et 'skillerum i skolekammeret' og til 'borde og skamler'.³⁰ - Efter latinskolens nedlæggelse 1740 benyttedes bygningen som dansk skole. Den fandtes 1778 faldefærdig og solgtes til konsumtionsforvalter T. R. Bech, hvorpå undervisningen flyttedes til Horsstræde, hvor der holdtes skole indtil 1803.³¹

Rektor og hørere gjorde tjeneste ved kirken og ledede drengenes sang ved gudstjenester og kirkelige handlinger. Fra og med den kgl. forordning 1617 forrettede de ældste disciple tillige degnetjeneste i de landsogne, der lå inden for en afstand af mindre end to mil fra købstaden.

Et lille lerklinet hus, som magister Eskild Kaalund (rektor 1715-20) havde ladet opføre, 1729 også betegnet som en »liden Udskor«, kan have været disciplenes *nødtørftshus*(?). Et *tørvehus* (»Tørehus«) er nævnt 1743.³²

En ejendom mellem kirkegårdens vestre del og Bløden Bæk, hvor nu Ungdomsborgen ligger, tjente 1820-1913 som *præstegård*. Den omtales første gang i forbindelse med et ejerskifte 1747 og bestod da af et hus på 15 fag med tilhørende have. Huset overtoges 1789 af købmand Jens Frederik Brøndum, der inden 1797³³ lod opføre en firlænget gård. Sognepræst Christian Hasle ejede selv gården i nogle år, inden den 1820 afkøbtes ham for at blive præstegård for Holstebro og Måbjerg. Stuehuset var 1870 meget dårligt, men haven god og smuk.³⁴ Bygningen blev forhøjet med en etage og stærkt ændret, efter at den 1913 var overtaget af KFUM. Den er i 1960'erne afløst af den nuværende Ungdomsborg, indeholdende bl.a. kordegnekantor.

Ejendommene ved Nørregade, der endnu o. 1800 var stråtake, tavlmurede *bindingsværkshuse* af fyrretræ,³⁵ afløstes i de følgende årtier af teglhængte grundmurede huse, svarende til bebyggelsen langs Horsstrædes sydside (fig. 6). Det var klædelige vestjyske huse, kendetegnet ved dybrøde mursten, hvidtede fuger og gesimser og halvvalmede gavle. Disse *klassicerende købstadshuse* er før og efter 1900 afløst af skifertæk-

kede ejendomme i to etager, sidst den kommunale administrationsbygning i Horsstræde, der opførtes 1934-35.

KIRKEPLADSEN 1865-1998. I årtierne efter begravelsernes ophør fandtes endnu mange gravminder og vedligeholdte grave på den tidligere kirkegård, således som det ses af et foto ved århundredskiftet (fig. 7), visende fotograf Vorbecks hus. Det stødte direkte ud til kirkegården, som Frølund 1870 beklagede nærmest var blevet til en legeplads. I årene forud for den gamle kirkes nedrivning 1906-07 var området omkring kirken nærmest et lille parkanlæg med klippede buske og træer, gennemskåret af grusede gange. Hegnet mod øst og nord bestod fremdeles af plankeværker, således som det ses på C. M. Smidts fotografi (fig. 40). Siden 1914-15 afgrænses pladsen mod øst og nordøst af en teglhængt rødstensmur, tegnet af arkitekt Hans Arentoft.³⁶ Før murens opførelse afhændedes et 6 alen bredt jordstykke til de omkringboende grundejere, heriblandt det grundtvigske Højskolehjem, for hvem arkitekt Füssing, Kolding, 1898 havde opført en større bygning i Skolegade (nu Rådhusstræde). En tilbygning til højskolehjemmet langs Kirkestræde fuldførtes 1915 med Hans Arentoft som arkitekt.³⁷ Et nødtørftshus på hjørnet af Smøgen fra Nørregade er opført samtidig med den østre mur 1914.

Odd Fellowlogen Dannebrog sydvest for kirkepladsen på den tidligere præstegårds havejord er opført 1936-37 af arkitekt Kristian Jensen.

Hele området vest og nordvest for kirken optages nu af rådhuset, indviet 1986 og opført under ledelse af arkitekterne Hans Dall og Torben Lindhardtzen, Helsingør, der ti år forinden havde vundet en arkitektkonkurrence. Ved dette omfattende byggeri, der også inkluderer biblioteket nord for rådhuset - omtrent på den gamle latinskoles plads - er kirken kommet til at ligge umiddelbart over for byens verdslige og administrative centrum. Flisebelægningen og beplantningen af Kirkestræde med lindetræer, der nu formidler overgangen mellem kirkeplads og rådhusplads, er udført efter forslag af landskabsarkitekt Svend Kierkegaard.

Fig. 8. Kirken set fra nordvest, fra rådhusets tag. HW fot. 1997. - *Blick auf die Kirche von Nordwesten, vom Rathausdach.*

BYGNING

Kirken, der 1906-07 afløste den nedrevne middelalderkirke (se s. 179), er en teglstenskirke i senromanske former, opført efter tegning af Vilhelm Ahlmann. Det er en korsformet bygning med tresidet korafslutning og et smalt tårn med højt pyramidespir; den er orienteret vinkelret på den ældre kirke med koret mod nord og tårnet mod syd (fig. 3). Grundstenen nedlagdes 19. juni 1906, og indvielsen fandt sted adventssøndag 1. dec. 1907. Under byggeriet blev gudstjenesterne holdt i Valgmenighedskirken. En lav udbygning i det nordøstre hjørne mellem kor og korsarm er 1950 ombygget og suppleret med et dåbsværelse.

Byggeplaner (se også †bygning s. 205f.). For at finde en løsning på problemet med manglende

plads til den voksende menighed afholdtes 6. august 1903 et særligt syn over Holstebro gamle kirke. Synet, der bestod af kgl. bygningsinspektør J. Vilhelm Petersen, arkitekt Hector Estrup og muremester Christoffersen, anbefalede, at man tilføjede to sideskibe, men i øvrigt bevarede den gamle kirke uforandret - i det mindste i hovedtræk. En restaurering skulle 'så vidt forholdene tilstodte det' føre kirken 'tilbage til dens oprindelige skikkelse'.⁴³ I dette øjemed foretog arkitekt Estrup 1904 opmålinger af den eksisterende bygning (fig. 19a-i), og det blev overdraget ham at udarbejde forslag til istandsættelse og

udvidelse. Imidlertid døde Hector Estrup 24. nov. 1904, hvorefter den videre projektering blev overladt til arkitekt Vilhelm Ahlmann.

Vilhelm Ahlmanns *første projekt*, der forelå i slutningen af 1904, sigtede på en udvidelse af kirken til et treskibet rum med plads for 620 personer til en pris af 72.000 kr. Kirkeinspektionen, som foruden sognepræst og borgmester også bestod af bankdirektør, sagfører Aggerholm, fandt dog, at der hermed ikke blev skaffet tilstrækkelig plads.⁴⁴ For at imødekomme fordringen om et endnu større kirkerum blev overslagssummen forhøjet, og man nærmede sig nu et beløb, for hvilket man antog at kunne opføre en helt ny kirke.⁴⁵ Med biskoppens anbefaling gav ministeriet i september 1905 sin tilladelse til, at man opgav tanken om den gamle kirkes udvidelse. Vilhelm Ahlmann udarbejdede herefter sit *andet projekt*, der forelå i december 1905: tegning og overslag til en ny kirke, der skulle rumme 750 siddepladser og koste 90.000 kr. I begyndelsen af det følgende år besluttede kirkeinspektionen i forståelse med menighedsråd og byråd at bringe dette forslag til udførelse. En tid blev det overvejet at opføre kirken i nærheden af banegården, i Wiums Anlæg; men medlemmer af handelsstanden talte stærkt for, at kirken skulle forblive i byens midte, ikke blot af kirkelige hensyn, men også af erhvervsmæssige. Dermed var middelalderkirkens skæbne afgjort. Nedrivningen begyndte sidst på vinteren 1905-06 (jfr. s. 206), og i foråret 1906 påbegyndte man opførelsen af den nye kirke, der af hensyn til kirkepladsens form blev lagt med længderetningen nord-syd (fig. 3).⁴⁶

Købstadskirken i Holstebro, hvis stil efterligner senromanske former, blev Vilhelm Ahlmanns andet større kirkebyggeri. Han var i disse år en efterspurgt arkitekt, der 1902 havde flyttet sin tegnestue fra Århus til København. Han arbejdede i tidens stil, dvs. den historiserende retning efter H. B. Storck og J. D. Herholdt, under hvem han havde deltaget i restaureringen af hhv. Stubbekøbing kirke (1881-82) og Næstved S. Peder (1883-85). Med den imponerende kirke i Frederikshavn (1890-92) skaffede han sig mange opgaver, ikke mindst i Nord- og Vestjylland.

Hans kirkebygninger, herimellem mange mindre filialkirker, er inspireret af middelalderlig teglstensarkitektur. De har ofte korsarme og så godt som altid tresidet korafslutning og et vesttårn med pyramidespir som f.eks. kirken i Vejen, opført 1896 (jfr. *DK Ribe* 2877f.). I Ringkøbing amt havde Ahlmann, inden han tog fat i Holstebro, opført mindre kirker i Fjeldstervang, Herborg, Karstoft, Hjerm (østre kirke) og Trolldhede, og han havde nybygget sognekirkerne i Hodsager og Vildbjerg, efter at man ligesom i Vejen - forinden havde nedrevet de middelalderlige kirker.⁴⁷

Disposition og ruminddeling. Kirkens samlede længde er 47,39 m, mens tværskibet, der er 1,2 m lavere end langhuset, er 24,95 m langt. Tårnet måler 23,5 m til murkronen og til vindfløjens spids 48,6 m. Lave udbygninger i hjørnerne mellem kor og korsarme dækkes af halvtage.

Det korte, polygonalt afsluttede kor fremtræder indvendig som en apsis. Det er hævet to trin over skibet og virker mørkt, idet det kun oplyses af de tre nordvinduer, som tilmed får lyset dæmpet af glasmalerier. Over vestre korsarm, der oprindeligt var tænkt som skriftestol, er opsat et pulpitur, hvortil der er adgang gennem et trapperum i den lave, nordvestre hjørnebygning. Denne bygning, der siden 1980 rummer et køkken, var oprindeligt dåbsværelse, mens den nordøstre, senere udvidede bygning var præsteværelse. Kirkens hovedindgang går gennem tårnets midtakse i syd, idet tårnets nederste etage tjener som våbenhus. Adgangen til orglet og til tårnets øvre stokværk sker via et trappehus ved tårnets vestside, hvortil der tidligere var adgang både fra det ydre og fra skibet.

*Materialer og opmuring.*⁴⁸ Teglstensmurene, der hviler på betonfundamenter, rejser sig over en 1,4 m høj sokkel af kløvet granit, opmuret 'kyklopisk', dvs. bevidst tilfældigt. Under kor og tårn er granitsoklen ført op i en højde af hhv. 3,10 og 2,45 m og delt i to afsnit, adskilt ved et affaset granitbånd. Over soklen er murene af røde håndstrøgne teglsten fra Silkeborg Teglværk,⁴⁹ muret i krydsforbandt.

Støttestiller, blændinger og gesimser. Murene støttes af piller, som er ført op til ca. halvanden

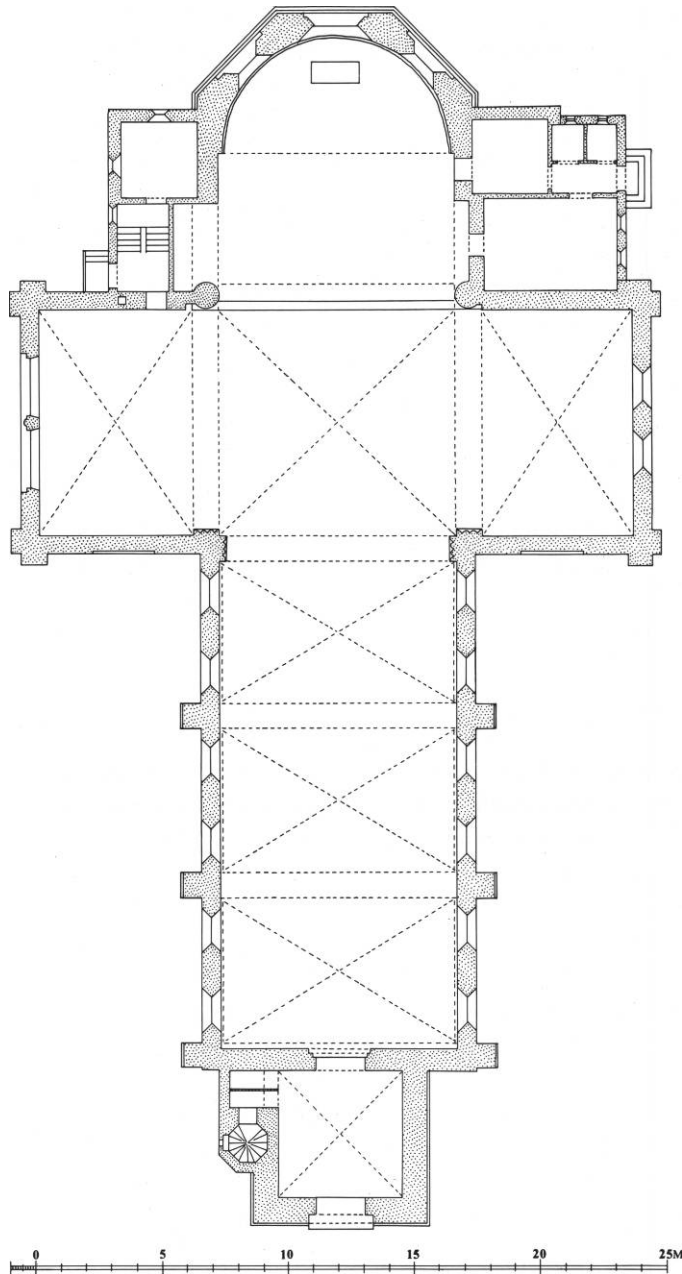

Fig. 9. Plan 1:300. Nord opad. Efter Hans Arentoft 1931, suppleret af NJP 1998. Tegnet af MN 1998. - *Grundriß 1931 mit Ergänzungen 1998, Norden nach oben.*

meter under murkronen og afdækket med hårdtbrændte klinker. Skibet fagdeles i hver langside af tre piller, svarende til rytmen i hvælvene; korsarmene støttes af to vinkelret stillede piller i hvert hjørne. Pillerne er én meter brede, mens murtykkelsen er trekvart meter. Korets tre

nordvinduer er anbragt i rundbuede tvillingblændinger, der er gentaget uden åbninger i korsarmenes sydside. Skibets langsider prydes af firkløverformede, pudsede felter, et firpas i hvert fag, placeret over to rundbuede vinduesåbninger. Murene krones af profilerede gesim-

ser, udført af almindelige mursten samt et afrundet skifte.

Kirken har i alt tre udvendige, vandret afdækkede *døre*, alle indfattet i granit. Hovedindgangen (fig. 12) i tårnets sydside skærmes af et tømret, teglhængt udhæng. Over dørens vandrette overligger er et tympanonformet vindue, omsluttet af en profileret rundbue. I et kvadratisk felt under tagudhænget er som dekoration indsat *middelalderlige ribbe- og mursten* fra den nedrevne kirke (s. 189 og 194 m. noterne 82 og 95). Døren til præsteværelset, 1950 flyttet fra nord-

til østsiden, dækkes af et korsprydet *tympanon* af granit (fig. 15), ligeledes hentet fra den nedrevne kirke (s. 179). Denne sten må oprindeligt have siddet over døren i en ældre, romansk kirke, vel forgængeren for kirken fra 1440. Fra denne kirke stammer yderligere tre *romanske granitdele*: en dørkarmsten med hjørnevulst og to formodede kragbånd (jfr. s. 180), nu opstillet som en bänk øst for østre korsarm.

De rundbuede, dobbeltsmigede *vinduer* er fordelt med tre i korenden, hvoraf det midterste er lidt større end de to andre, og seks i hver side af

Fig. 10. Længdesnit set mod vest. 1:300. Efter Vilhelm Ahlmann 1906, tegnet af MN 1998. - *Langsschnitt gegen Westen.*

skibet, anbragt parvis med to i hvert af de tre hvælvfag. De lave hjørnebygninger har mindre åbninger i samme udformning. I østre korsarm sidder nederst et vinduespar svarende til skibets, blot lidt lavere og anbragt tættere ved hinanden, mens vestre korsarm af hensyn til det indbyggede pulpitur har store retkantede vinduer, anbragt i rundbuede blændinger og kun adskilt ved en muret, romaniserende søjle. I begge tværskibets gavle, i niveau med murkronen, sidder store cirkelvinduer, indfattet i granit. Samme materiale er brugt i korvinduernes stejle sålbænke og over de retkantede vinduer i vestre korsarm. De øvrige åbninger har alle sålbænke af hårdtbrændte klinker; smigenes øvre rundbuede partier står pudsede. I lysningerne sidder galvaniserede jernrammer med trækruder.

I det fem stokværk høje *tårn* (fig. 10 og 12) er det stejle spir omtrent så højt som den murede underdel: 19,8 m af i alt 43,3 m; hertil kommer fløjstangen, der måler 5,3 m. Murene er lodrette, men murplanet er trukket lidt tilbage i klokkestokværket. Tilbagespringet markeres ved et vandret bånd af cement. Tårnrummet tjener som nævnt som våbenhus. Der er adgang til de øvre etager og til orgelpulpitret via en vindeltrappe i et selvstændigt trappehus ved tårnets vestside, nu kun tilgængeligt fra tårnrummet. Bortset fra et par lyssprækker i andet stokværks øst- og sydside er der ingen åbninger før klokkestokværket. Her er der mod hvert verdenshjørne to store, rundbuede og falsede glamhul-

ler omkring en romaniserende søjle. I det firsidede pyramidespir sidder i hver side en kobberklædt kvist.

Tagene er tækket med røde 'teglfalistagsten af hollandsk model', stemplet »Hillerød Teglværk«. Tårnets spir og udhængstaget over hovedindgangen samt trappehuset er dækket med små tyske teglsten, 'bæverhaler' (25x11 cm). Graterne dækkes af gratsten med knopper.

I det *indre* er væggen i korrundingen op til en højde af 2,15 m beklædt med kridtsten, hvilende på en lille sokkel af klæbersten. Korrundingen dækkes af et halvkuppelhvælv, der som de øvrige *hvælv* er udført som en såkaldt 'Monier-hvælvning' med 8 cm tykke kapper af jernbeton og bærende ribber på oversiden. Korets søndre del er formet som et tøndehvælv, mens tværskib og langhus dækkes af grathvælv, båret af kraftige, rundbuede gjordbuer og med et markerende teglstensskifte omkring kappernes fødselslinjer. De murede gjordbuer udspringer i skibet fra profilerede konsoller mellem vinduerne. I korsskæringen hviler de mod koret på murede søjler, der efterligner gængse sjællandske teglstensformer, mens de mod skibet udgår fra gulvet. Hjørnerne mellem tværskib og skib får hermed karakter af egentlige korsskæringspiller, et træk der i hver side forstærkes af to indlagte, murede halvsøjler med halsring. Ideen til hjørnepillernes detaljer har arkitekten formentlig hentet i Odense Vor Frue kirke (jfr. *DK Odense* 1048f.).

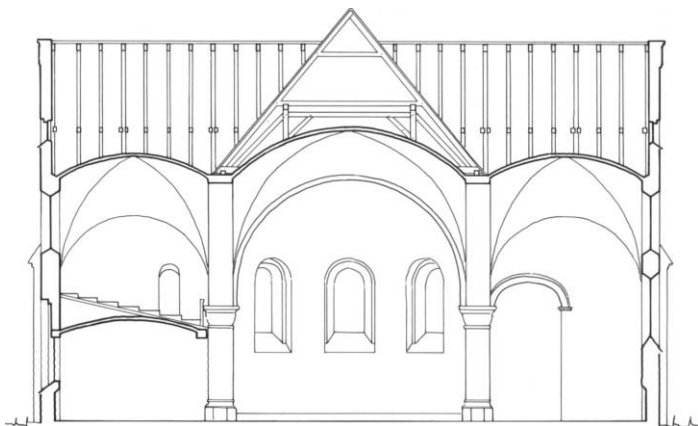

Fig. 11. Snit gennem tværskib set mod nord. 1:300. Efter Vilhelm Ahlmann 1906, tegnet af MN 1998. - *Schnitt durch Querschiff gegen Norden.*

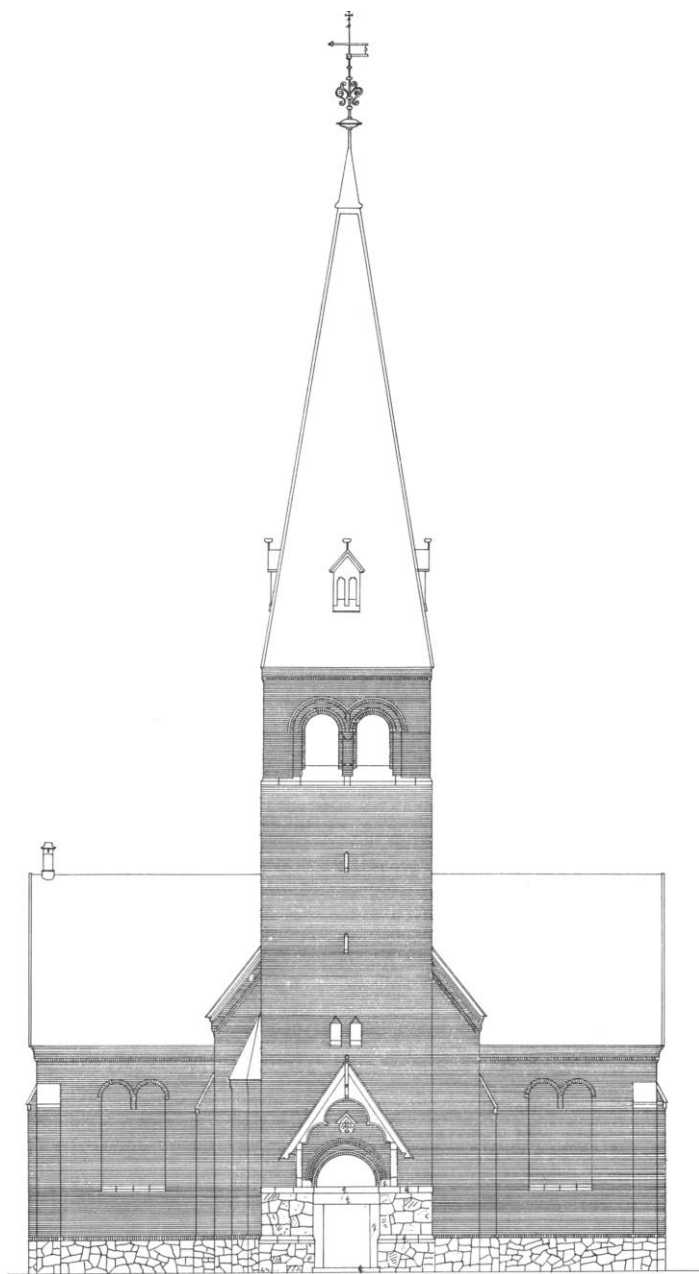

Fig. 12. Kirkens sydfacade og tårn. 1:300. Vilhelm Ahlmann 1906. - *Südwand und Turm der Kirche, 1906.*

Under byggeriet førte arkitekt Hans Arenfelt, København, det daglige tilsyn med arbejdet, der håndværksmæssigt er af høj kvalitet.⁴⁸ Grundstenen blev nedlagt under det midterste korvindue 19. juni 1906, og i begyndelsen af december samme år var murerarbejdet i selve kirken afsluttet og tagene tækket. Tårnet blev midlertidigt afdækket og arbejdet standsedes for vintere-

ren indtil april 1907. Herefter fuldførtes også spiret, og kirken stod klar til brug i november. Indvielsen foretoges af biskop Peter Gabriel Koch, Ribe, og fandt sted søndag 1. dec. 1907. - Den samlede sum for kirkens opførelse beløb sig til 136.102 kr., hvoraf murer- og stenhuggerarbejde alene androg ca. 45.000 kr. Staten ydede et tilskud på 30.000 kr. (en tredjedel af det op-

Fig. 13. Interiør mod nord. HW fot. 1996. - *Kircheninneres gegen Norden.*

rindelige overslag), 41.000 kr. indkom som gaver, og resten blev finansieret ved et lån.⁴³

Gulvbelægningen, fra 1980, består overalt af marmorfliser i tre rødlige nuancer, i midtgangen lagt i korsmønster. Korgulvet var oprindeligt dækket af en mosaik. I skib og korsarme lå tidligere over et dække af beton et tegulv aflinotol, mens tårnrummets tegulv var lagt af røde og grå gotlandske fliser.

Tilføjelser, ændringer og reparationer. 1950 blev præsteværelset i den nordøstre hjørnebygning udvidet mod øst og suppleret med dåbsværelse og toiletter. I denne forbindelse flyttede man som nævnt dørstedet med overliggende tympanonsten fra nord- til østsiden. Arbejdet blev ledet af arkitekt K. Hansen-Møller.⁴⁴ Inden 1978 indrettedes tillige et toilet i tårnets trappehus, hvortil der blev brudt en døråbning fra tårnrummet, mens adgangsdøre fra det ydre og fra skibet blev tilmuret. En reparation af kirken 1979-80 ved ingeniør Otto Poulsen, Holstebro, og arkitekt Poul Erik Jensen, Viborg, omfattede foruden ny gulvbelægning og nyt varmeanlæg en istandsættelse af korvinduerne glasmalerier.

Kirken står udvendigt i blank mur. Indvendigt er væggene hvidtede bortset fra hvælvbuerne og korsskæringens piller, der er i blank mur.

Opvarmning. Kirken opvarmes siden 1980 ved gulvvarme tilsluttet byens fjernvarmeanlæg. Det første varmeanlæg, der var projekteret af ingeniør Ramsing og udført af Holstebro Jernstøberi og Maskinfabrik, var installeret i en kælder under nordvestre hjørnebygning, hvortil der er direkte nedgang fra det fri. Fra kedlen førtes varmeledningerne gennem en kanal ind i korgulvet til partiet bag alteret og til kirkens østre side. Skibet blev opvarmet ved radiatorer, opsat i de endnu bevarede nicher under vinduerne. Kedlen blev udskiftet 1922.⁴⁵

Vindfløj. Spirets øverste kobberdækkede spids afsluttes over en forgyldt kobberkugle af en fløjstang, i hvis fløj er udført S. Jørgen og dragen, opfattet som byens værnehelgen (jfr. historisk indledning s. 162 og note 8). Den er en efterligning af ældre vindfløje (s. 206).

Glasmalerierne i korets tre nordvinduer er udført 1907-08 af maleren Johannes Kragh i samarbejde med glasmosaikfabrikant August Duvier, København. De er en gave fra gårdejer Niels Meldgaard og hustru samt grosserer Leonhardt Tang, og motiverne er valgt af sognepræst Axel Emil Bülow.⁴⁶ I midtvinduet fører himmelske og jordiske engle en rosenkrans om den gyldentklædte Kristus, der står med åbne arme, mens man i sidevinduerne ser voksne, børn og gamle, der glade ledes på vej.⁴⁷ Malerierne er restaureret 1979 af firmaet Laur. Frese og Sønner, København. Kirkens vinduer i øvrigt har en enkel, ornamental udsmykning i form af gule bånd (i korsarmene med grøn kantning) minde om traditionen i middelalderens cistercienserkløstre.

En kalkmalet dekoration fra 1907 omkring vinduer og langs hvælvenes ribber og buer skyldes dekorationsmaler H. F. Svendsen, København. Den består hovedsagelig af senromansk inspirerede borter og bølgeornamenter i grønt, rødt, gråt, beige og sort. Om en dekoration med figurmaleri over dørene o. 1916 (sml. fig. 70) vidner nu hovedsagelig en række farvelagte udkast ved Johannes Malling fra årene 1912-16. De har følgende motiver: Kristus som pantokrator, Den gode Hyrde, Jesus på Korset (i brystbillede) samt Hjorten, der søger kilden. Over hjortemotivet angiver udkastet forslag til en tilhørende versalindskrift: »Ligesom en Hiort skriger efter Vandstrømme saa længes min Siæl mod dig oh Gvd« (Sl. 42).⁴⁸

Fig. 14. †Kirken set fra syd. A. Vorbeck fot. 1904-06. - *Südsicht der †Kirche, 1904-06.*

†BYGNING

Den kirke, der blev nedrevet 1906,³⁰ var et langhus med tresidet afvalmet østafslutning og samtidigt sakristi ved korfagets nordside. Ifølge en kalkmalet indskrift var den fuldført 1440 af bygmesteren Olaus Petri (Olaf Petersen), der var af svensk afstamning. Til kirken var 1468 føjet et kapel i syd og kort tid efter fulgte et tårn i vest og et kapel i nord. Kirken havde sandsynligvis afløst en ældre †kirke på samme sted, hvoraf enkelte granitdele var genanvendt.

En ældre †kirke på stedet er kun påvist indirekte, idet der ikke ved nedrivningen 1906 af den yngre kirkebygning blev konstateret spor i grunden efter en sådan.³¹ En del granitkvadre, anvendt i den yngre kirkes mure, må uden tvivl hidrøre fra en ældre kirke; denne har sandsynligvis stået

på (omtrent) samme sted, omend intet udelukker, at materialet kunne være tilført andetsteds fra. Granitmaterialet bestod hovedsagelig af glatte murkvadre; det eneste stykke, der før nedrivningen havde tiltrukket sig større opmærksomhed, var et endnu bevaret *tympanon* (fig. 15), indmuret nær nordre hjørne i nordkapellets vestmur. Den halvcirkulære monolit, der måler 71x142 cm, prydes af en rundstav langs den krumme kant og i midten af et græsk kors, hvis arme har let afrundet tværsnit. Overliggeren, der har haft sin plads over en døråbning med en bredde af ca. 100 cm, kan ikke dateres nærmere end o. 1200. Stenen er overført til den nuværende kirkes østside over yderdøren til

Fig. 15. Tympanon fra ældre $\dagger$ kirke indmuret i nordkapellets vestmur (s. 179). A. Vorbeck fot. 1906. - *Vermauerter Tympanon aus einer älteren $\dagger$ Kirche. West-mauer des nördlichen Kapellenanbaus, Zustand 1906.*

præsteværelset, hvortil den flyttedes ved en ombygning 1950 (jfr. s. 174). En *karmsten*, der tilsyneladende havde fundet anvendelse som trappesten foran en dør i nordkapellet (jfr. s. 201),³⁷ har sandsynligvis tilhørt samme døråbning. Stenen, der måler 32x36 cm i tværsnit og har en længde (højde) af 158 cm, prydes af en rundstav langs den ene kant. Den indgår nu i en bæk, opstillet ved den nuværende kirkes østre korsarmsgavl. Som bærer af gjordbuen mellem polygonen og korfaget i den yngre kirke tjente to profilerede *kragbånd* af granit, hhv. 56 og 43 cm lange (fig. 21-22, jfr. s. 188).³⁸ Kragbåndenes placering i en ældre $\dagger$ kirke er ukendt. De kan have været sammenstillet til ét bånd, hvis profil har været videreført på nabokvadrene, og det drejer sig derfor næppe om korbuekragsten. Stenene har i dag fundet anvendelse som understøtning af ovennævnte bæk. Selvom de genbrugte sten antyder granitkvadre som den ældre $\dagger$ kirkes byggemateriale, er det ikke utænkeligt, at også andre materialer har fundet anvendelse.³⁹ Hovedparten af granitmaterialet registreredes i kirkens østende - polygonen, korfaget og de to kapeller;⁴⁰ denne fordeling kunne antyde, at den

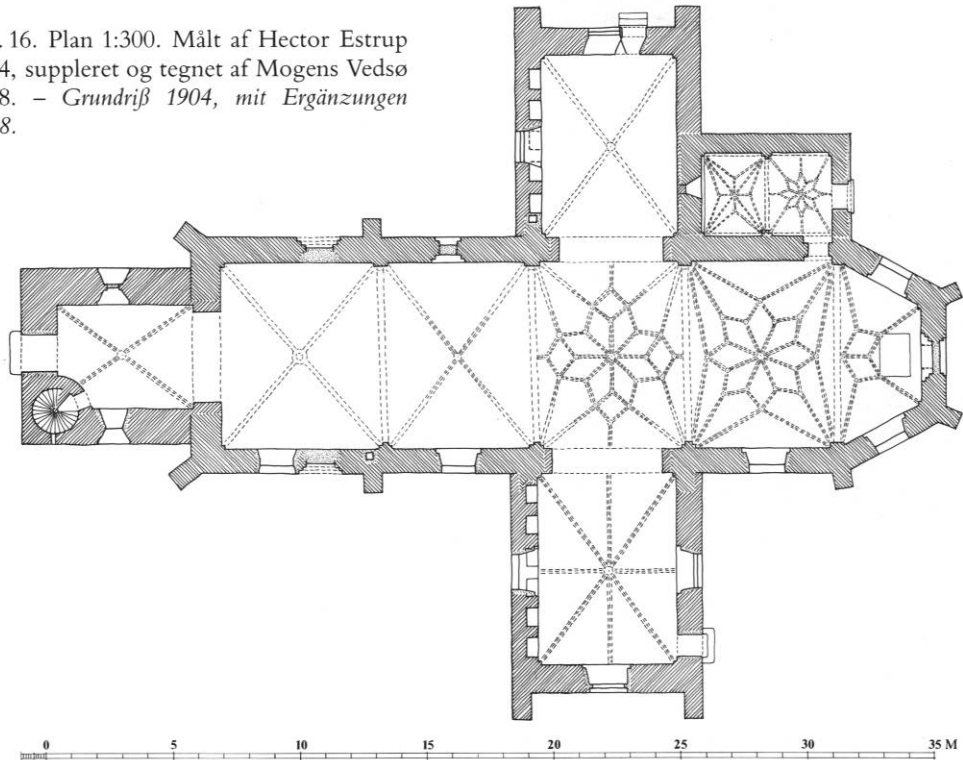
yngre kirke var opført i tilknytning til østenden af en ældre bygning efter forudgående nedrivning af dennes østparti (jfr. nedenfor), ligesom der muligvis kunne spores en vis hensyntagen til en ældre bygning ved opførelsen af vestenden i den yngre.

Den 1906 nedrevne kirke, der var opført 1440 (jfr. ovf.), havde et langhus bestående af fire fag foruden den selvstændigt overhængende, tresidede korafslutning i øst. Det østre langhusfags⁴¹ nordside dækkedes helt af to fag langt sakristi, der havde tag i forlængelse af korfagets tagflade og halvgavle i øst og vest. Den relativt lave bygning havde en murhøjde af ca. 5,75 m over det på nedrivningstidspunktet eksisterende jordsmon, mens sakristiets højde blot var ca. 1,8 m. Hele langhuset og sakristiet var uden tvivl planlagt under ét, og byggeriet forløb tilsyneladende uden større ophold, dog synes sakristiet opført mod stående fortandinger i korfagets nordmur. Forskelle i hvælv og fagdimensioner kunne tolkes som resultat af en pause i byggeriet midt i langhuset. En sådan har dog ikke nødvendigvis fundet sted, idet en lignende forenkling af formerne vestover langt fra er usædvanlig, men kan på den anden side heller ikke udelukkes.⁴²

Kirkens *plan* med udelt langhus og polygonal østafslutning, hvilket var gængs fra slutningen af 1200'erne, fandt blandt amtets øvrige købstadskirker kun anvendelse i Ringkøbing (s. 72).

Materiale og teknik. Over kirkens kampestensfundament, der ikke kendes i detaljer, var murværket opført som kassemur med en ydre og en indre skal af munkesten formuret i regelmæssigt munkeskifte.⁴³ I østafsnittet rejste murene sig over en glat, bindig sokkel af genanvendte granitkvadre (jfr. ældre $\dagger$ kirke), mens sådanne kun syntes sporadisk anvendt under vestafsnittet.⁴⁴ De udvendige facader fremtrådte endnu i vid udstrækning med åbne *stilladsbomhuller*, hvoraf fremgik, at murene var opført i fire stilladsgange med intervaller på ca. 115 cm, og at hullerne hyppigst grupperede sig i tre (på polygonen) eller fire kolonner, hvoraf de yderste knyttede sig nært til støttepillerne (fig. 19a-d). Det er værd at bemærke, at de bevarede bomhuller forløb i samme fire ubrudte niveauer fra øst- til

Fig. 16. Plan 1:300. Målt af Hector Estrup 1904, suppleret og tegnet af Mogens Vedsø 1998. – *Grundriß 1904, mit Ergänzungen 1998.*

vestenden af kirken.⁶⁵ Oprindelig fugebehandling var kun sporadisk bevaret, og i det ydre sås denne bedst på korfagets yderside i nord - under sakristiets halvtæg - i form af smukt glattede, hyppigt ryggede fuger. Tilsvarende fugebehandling fandtes i det indre over hvælvene i korpolygonen og korfaget, mens fugerne i de tre vestre fag tilsyneladende blot var råt beskårne.

Af de fagdelende *støttestiller* fremgik, at bygningen fra opførelsen var disponeret for hvælv. De halvtægdsdækkede piller afsluttedes på forsiden af en enkel falsgesims; i øst gennembrød pillerne gesimsen, mens de i vest kun brød det nederste hhv. de to nederste led i nord- og sydsidens gesimser. I vest greb de diagonalt stillede piller omkring hjørnerne, ligesom de til korpolygonen knyttede rettede sig diagonalt mod dennes centrum. Bemærkelsesværdig er en markant forskydning mod vest af pillerne mellem 3. og 4. fag i forhold til den reelle fagdeling.⁶⁶ En tilsvarende forskydning af nord- og sydsidens senere tilføjede kapeller, der må være opført i

nær tilknytning til de oprindelige piller, viser en tilsvarende vestlig placering af disse i forhold til fagdelingen.⁶⁷ Denne teknisk set mindre hensigtsmæssige anbringelse af støttestillerne var uden tvivl betinget af bygmesterens ønske om delvis at udligne den markante størrelsesforskel i det ydre mellem vestfaget og de tre østlige fag, fremkaldt af både de vestre hjørnepillers diagonale placering, og af at vestfaget - formentlig af hensyn til indgangsdørene - var en smule bredere end de øvrige.⁶⁸ Den øvre halvdel af pillen ved syddøren ommuredes 1650 samtidig med andre reparationer i kirken.⁶⁹

Ved nedrivningen registreredes ikke rester af en oprindelig *†trappe*(?) til loftet; efter tårnets opførelse o. 1470 (jfr. s. 198f.) skete adgangen via dette.⁷⁰

Gesimsen, der kronede såvel langsiderne som korpolygonen, havde to fremspringende false over et forsænket savskifte. Sidstnævnte manglede bemærkelsesværdigt nok på polygonens nordøstside; det er ikke muligt at afgøre, hvor-

vidt dette skyldes en senere ommuring, men dette forekommer mest sandsynligt.⁷⁰ Sakristiets nordmur kronedes af en enkelt fremspringende fals.

Af den oprindelige bygnings *gavltrekanter* var ingen bevarede frem til nedrivningen. Sakristiets østgavl blev skalmuret 1892 (fig. 17),⁷¹ mens vestgavlen var indkapslet i det i 1470'erne opførte nordkapel. Langhusets vestgavl ombyggedes ved tårnets opførelse o. 1470, men dele af den synes i en vis udstrækning at have indgået i tårnets østmur (jfr. fig. 34). Det drejer sig dog formentlig blot om de yderste dele af gavlen, idet det er vanskeligt at tolke den store fladbuede, til begge sider falsede, døråbning, der forbandt tårnets nedre mellemstokværk og skibets loftsrum som del af den oprindelige gavl.⁷² Gavltrekantens yderside fremviste ikke rester af udsmykning på de dele, der blev ladet frie af tårnet (fig. 19b); indersiden af de tilsvarende partier var opført af rå og kløvet kamp.

Vinduer og døre. Af langhusets oprindelige *vinduer* var bevaret to i hhv. polygonens østside og midten af nordsidens 3. fag. De var svagt tilspidsede med en enkelt fals udadtil og dobbelt-

falsede indad; de udvendige mål var hhv. ca. 280x150 cm og ca. 225x100 cm (fig. 20 og 22). Begge var tilmurede i lysningen og det nordre tillige dækket af et epitafium på indersiden.⁷³ Det fremgår klart, at de fire yngre vinduer i polygonens nordøstre og sydøstre side, i korfagets sydside og i sydsiden af 3. fag alle var tilvejebragt ved udvidelse af oprindelige (†)vinduer af størrelse og udformning som østvinduet (fig. 19f og 19h); heraf fremgår tillige, at der var en markant størrelsesforskel mellem disse og det mindre vindue i nordsiden, der uden tvivl har været sekunderet af yderligere en åbning i samme sides 2. fag.⁷⁴ Det kunne synes som om østvinduet, formentlig af hensyn til højalteret, har haft sålen liggende nogle skifter højere end de øvrige vinduer. Af sakristiets vinduer var kun bevaret ét (tilmuret) i vestgavlen, hvor det var anbragt lidt nord for rummets midtakse. Den bemærkelsesværdige lysåbning var udformet som et indadtil kraftigt smiget *cirkelvindue* (fig. 28).⁷⁵ Udadtil afsluttedes vinduet tilsyneladende med en halvtstensfals, der synes at have forløbet koncentrisk omkring lysningen.⁷⁶ Et eventuelt oprindeligt †vindue i østgavlen var

Fig. 17. Kirken under nedrivning. Kor og sakristi set fra nordøst. C. M. Smidt fot. 1906. - *Die Kirche während des Abbruchs. Chor und Sakristei, Nordostansicht, 1906.*

Fig. 18. Koret set fra syd. A. Vorbeck fot. 1906. - *Südsicht des Chors, 1906.*

opslugt af en 1892 indsat, stor døråbning, hvis spidsbuede lunette var sakristiets eneste lyskilde (fig. 17).⁷¹ Den usædvanligt lave nordmur havde sandsynligvis stået vinduesløs fra opførelsen.

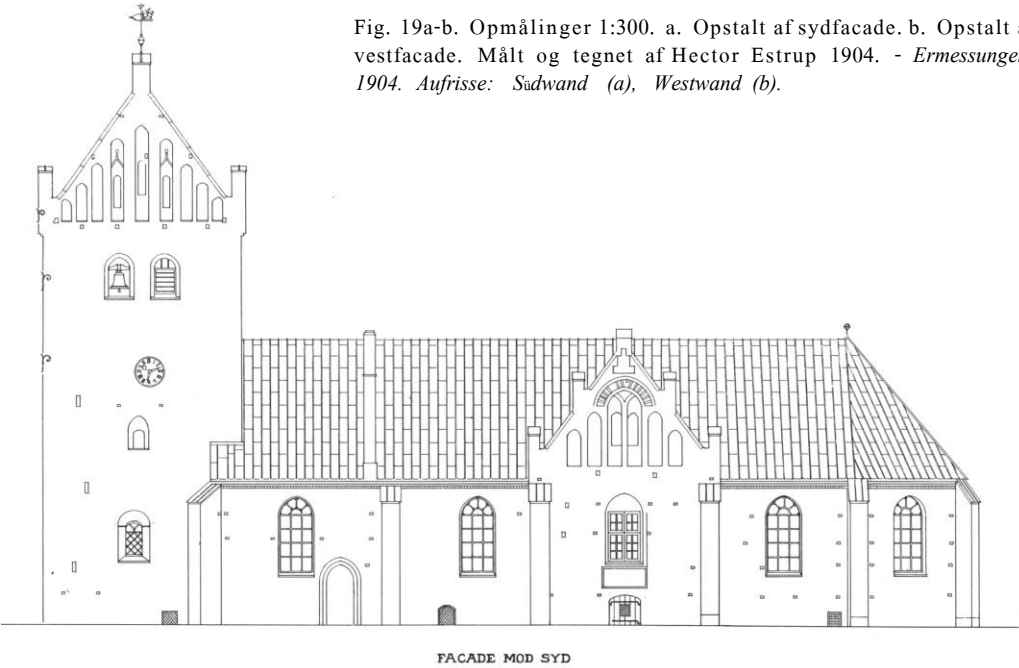
Langhuset havde bevaret tre oprindelige døre. *Sakristidøren* var placeret længst mod øst i korfagets nordvæg (fig. 21). Mod koret var den enkeltfalsat og spidsbuet, mens den mod sakristiet fremtrådte med helstensdyb anslagsfals og fladbuet, hævet afdækning, der tillod lukning med en rektangulær dørfløj. Undersiden af det spidsbuede stik prydedes af en pudsning, der friholdt den yderste og inderste halve sten.⁷² Yderligere to oprindelige *døre* var bevarede (men tilmurede) østligt i vestfagets nord- og sydside (fig. 35-36). De var lukkede fra lysningen og indbindigt med kirkerummets vægge, mens de udvendigt fremtrådte som blændinger. Begge var dobbeltfalsede og spidsbuede, mens den indre form er ukendt;⁷³ sandsynligvis har de dog væ-

ret udformet som døren til sakristiet med en helstensdyb anslagsfals med fladbuet afdækning. Indtil 1733 tjente norddøren som kirkens hovedindgang, hvorefter denne blev forlagt til sydsiden, for endelig 1856 at blive flyttet til tårnets vestside.⁷⁴

Indre. Kirkerummet fremtrådte ved nedrivningen overpudset og hvidkalket. I korpolygonens østvæg (fig. 22) var under vinduet bevaret en dyb, fladbuet *niche* (jfr. *†*skab s. 257).

Kirkens *hvælv* var planlagt samtidig med - og sandsynligvis tillige opmuret i umiddelbar forlængelse af - opførelsen af de respektive bygningsafsnit.⁷⁵ De enkelte fag af *langhusets hvælv* adskiltes af falsede piller, der bar hvælvrubberne og de glatte, helstensbrede, spidse gjordbuer, men modsvarede ikke af skjoldbuer. I såvel langhusets vesthjørner som polygonens to østligste hjørner var der ribbebærende halvstenspiller. Gjordbuen mellem polygonen og korfaget

Fig. 19a-b. Opmålinger 1:300. a. Opstalt af sydfacade. b. Opstalt af vestfacade. Målt og tegnet af Hector Estrup 1904. - *Ermessungen, 1904. Aufrisse: Sudwand (a), Westwand (b).*

FACADE MOD VEST

Fig. 19c-d. Opmålinger 1:300. c. Opstalt af nordfacade, d. Opstalt af østfacade. Målt og tegnet af Hector Estrup 1904. - *Ermessungen*, 1904. *Aufrisse: Nordwand (c), Ostwand (d)*.

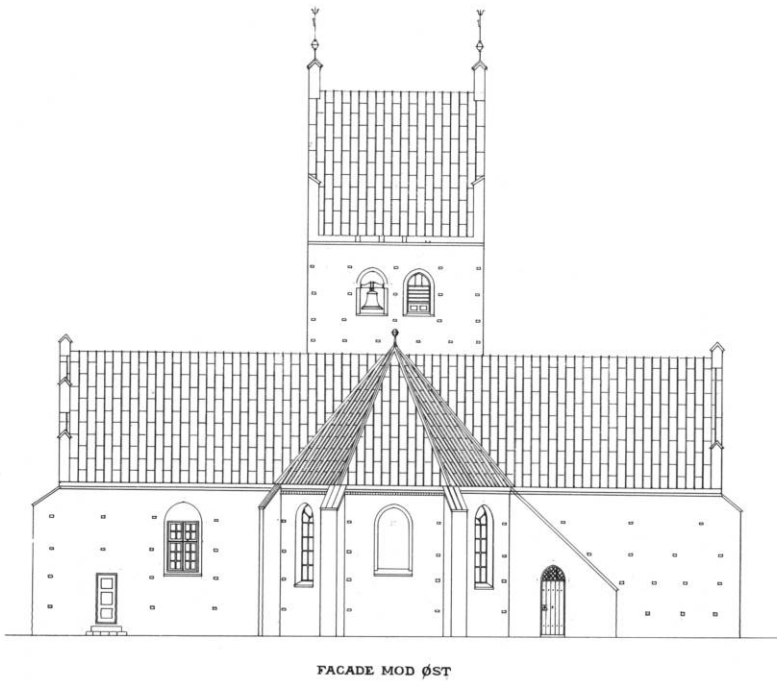
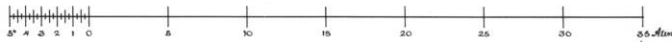
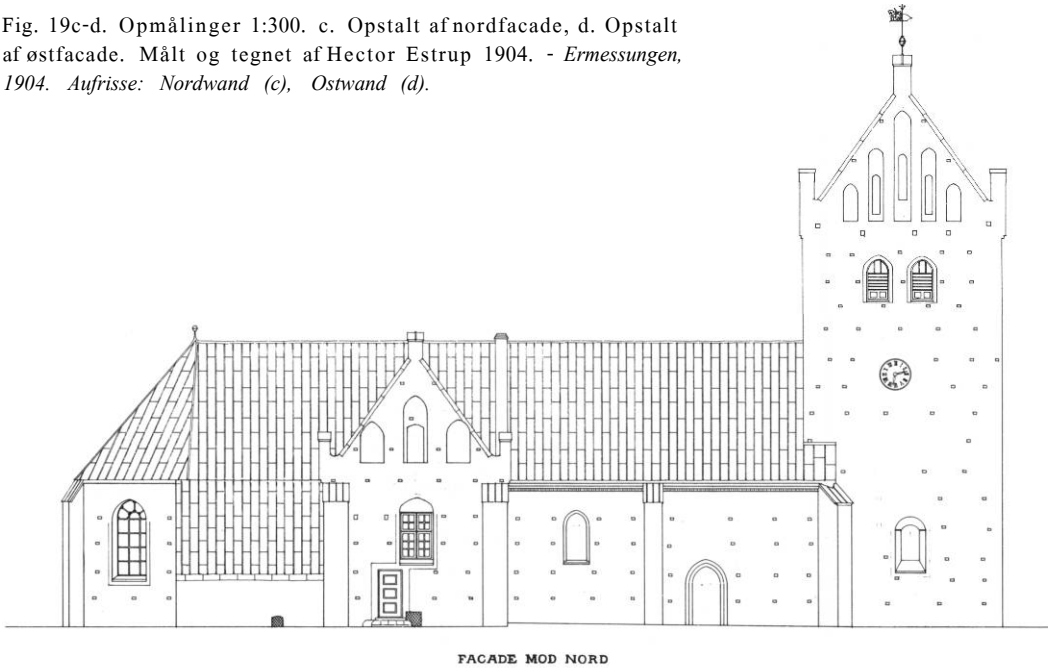

Fig. 19e. Opmålinger 1:300. Plan. Målt og tegnet af Hector Estrup 1904. - *Ermessungen, 1904. Grundris.*

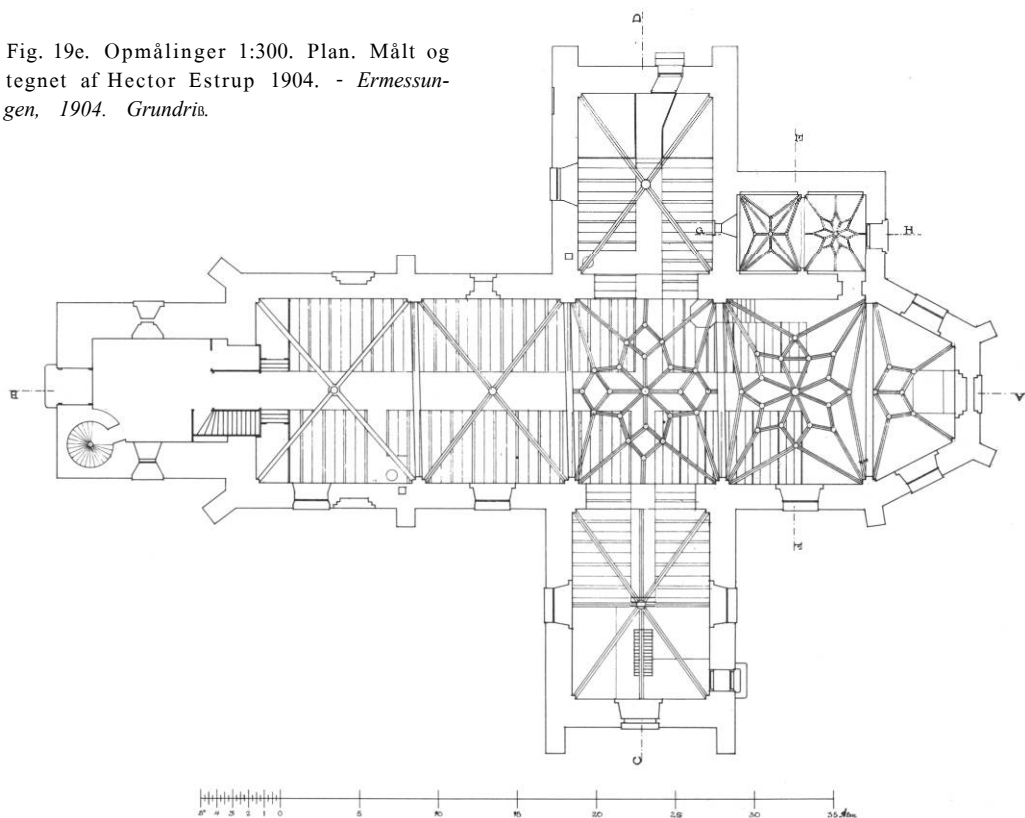
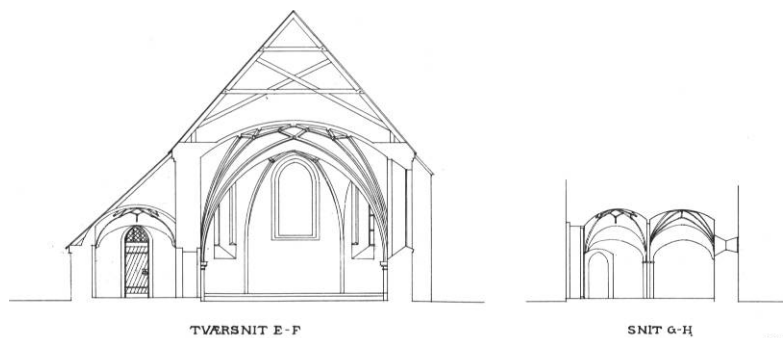
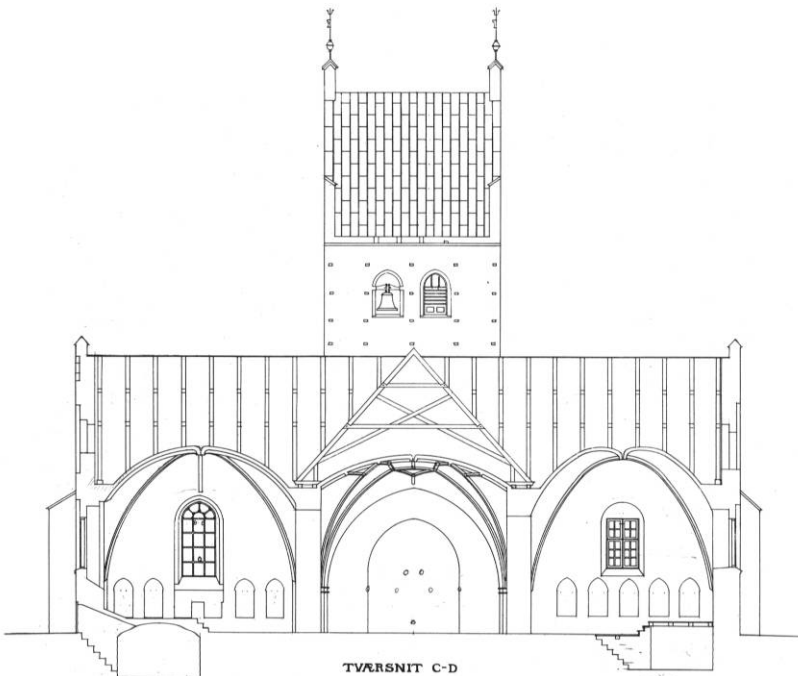
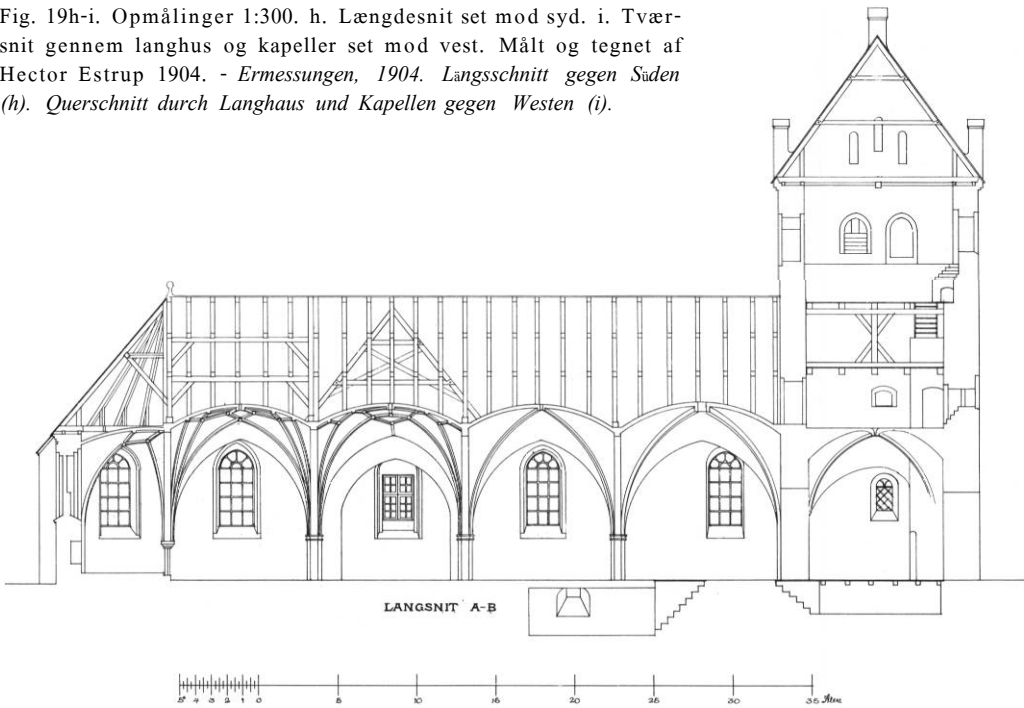

Fig. 19f-g. Opmålinger 1:300. f. Tværsnit gennem korfag og sakristi set mod øst. g. Længdesnit gennem sakristi set mod syd. Målt og tegnet af Hector Estrup 1904. - *Ermessungen, 1904. Querschnitt durch Chorjoch und Sakristei gegen Osten (f). Längsschnitt durch Sakristei gegen Süden (g).*

opmålt 1904
Hector Estrup

Fig. 19h-i. Opmålinger 1:300. h. Længdesnit set mod syd. i. Tvær-
 snit gennem langhus og kapeller set mod vest. Målt og tegnet af
 Hector Estrup 1904. - *Ermessungen, 1904. Längsschnitt gegen Süden*
(h). Querschnitt durch Langhaus und Kapellen gegen Westen (i).

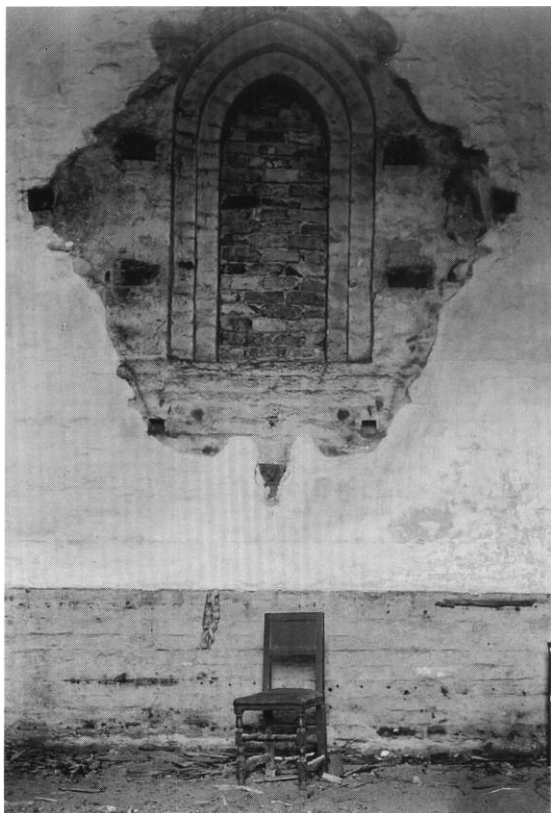

Fig. 20. Vindue i nordvæggen i langhusets 3. fag (s. 182). C. M. Smidt fot. 1906. - *Spitzbogenfenster im Nordwand des 3. Langhausjochs, 1906.*

De to østre fag i langhuset og det 'halve' i polygonen underdeltes af et ribbenet i stjerne-mønstre, der stort set er unikke i dansk sammenhæng (jfr. ndf.), mens de to vestre fag var simple krydshvælv. I polygonfaget rejste sig fra hvert hjørne en enkelt ribbe, der i hvælvtoppen mødtes med to rhombeformede figurer; hvælvet må nærmest betragtes som en minimeret udgave af det i langhusets 2. fag. Hvælvet i korfaget smykkedes af en regelmæssig ottetakket stjerne indskrevet i et 'ordinært' stjernehvælv. I 2. fag var hovedmotivet ligeledes den regelrette ottetakkede stjerne, men her suppleret med yderligere småribber i nord, syd, øst og vest samt korte biribber til toppunkterne af gjordbuerne og hvælvvederlagene i væggene; til gengæld manglede den midterste ribbe i det nedre ribbenet. I 3. fag var, som nævnt, et krydshvælv, og 4. fag adskilte sig blot herfra ved at have en topring, der stod åben mod loftsrum-

var båret af to genanvendte kragbånd af granit (jfr. ældre kirke), hvorunder var en diagonaltstillet, rektant halvstenspille (fig. 21). På samtlige falsede piller i nordsiden var det yderste led borthugget, men af fotografierne fremgår, at udformningen oprindelig havde været som i syd.⁸⁰ Pillerne havde alle kragbånd af tegl; 1906 fremtrådte disse stærkt overpudsede, men man kan se, at de bestod af to led, hvoraf det øvre synes at have været affaset på undersiden og det nedre afrundet. Hvælvene blev, som ovenfor antydnet, båret af forlæg i murene. En udtalt skævhed i hvælvdispositionen, hvor pillerne i nordsiden var placeret ca. 20 cm længere mod vest end i sydsiden, kan ikke umiddelbart forklares.⁸¹

Fig. 21. Dør mellem korfaget og sakristiet set mod nordøst (s. 183), samt hvælvkonsol under langhusets østre gjordbue, nordsiden (s. 188). C.M. Smidt fot. 1906. - *Tür zwischen Chorjoch und Sakristei gegen Nordosten, sowie Gewölbekonsol unter dem östlichen Gurtbogen des Langhauses, Nordseite. Bildaufnahme 1906.*

Fig. 22. Kirkens indre set mod øst. Korpolygonens hvælv er fjernet; i forgrunden †gravkrypt nr. 1 (s. 281). C. M. Smidt fot. 1906. - *Kircheninneres mit abgebautem Gewölbe des dreiseitigen Chorschlusses; im Vordergrund †Gruft Nr. 1. Bildaufnahme gegen Osten, 1906.*

met (jfr. fig. 19h og 27). I samtlige hvælv markeredes ribbernes skæringspunkter af små cirkulære, glatte slutsten, hvis centrum fremhævedes af et hul. Ribberne var, i aftagende grad fra øst mod vest, opmurede af *ribbesten* med trekvart-rundstav, flankeret af let afrundede skuldre.³² I polygon- og korfaget var udelukkende anvendt denne ribbetype, i 2. fag var hovedribbernes nederste del simpelt retkantede halvstensribber

(fig. 23), 3. fags ribber var for den nederste halvdels vedkommende retkantede halvstensribber, mens 4. fag udelukkende var opmurede af sådanne. I samtlige fag registreredes *spygat* ved nedrivningen. Det kan ikke afgøres, hvorvidt to større, cirkulære huller nær hvælvtoppen i 2. fags nord- og sydvestkapper var oprindelige (fig. 23 og 148); sådanne huller er oftest omgivet af et cirkulært, muret stik til aflastning af kap-

Fig. 23. Hvælvene i langhusets 2.-4. fag (s. 188), set mod vest. C. M. Smidt fot. 1906. - *Gewölbe der 2.-4. Langhausjoche. Bildaufnahme gegen Westen, 1906.*

pens tryk,⁵³ men i hvert fald det ene af hullerne her var forstærket ved en indlagt jernring (jfr. fig. 149),⁵⁴ hvilket snarest tyder på, at de var sekundære gennembrydninger.

Alle hvælvene havde helstens, svære *overribber*, der i grove, forenklede træk fulgte undersidens ribbenet (fig. 26 og 148).⁵⁵ I polygonfaget var i de østre hjørner murede skrå, helstens *forstærkningsmure* fra et punkt på overribben op mod det indre hjørne; den nordre af disse havde tilsyneladende haft en halvstensbred kam (fig. 25). De øvrige hvælv havde en halvstens *hvælvforstærkning*,⁵⁶ der dækkede den nederste tredjedel af kapperne (fig. 26). Overribberne udgik fra overkanten af disse forstærkninger.

Sakristiets hvælv udgjordes af to små, kvadratiske fag, der adskiltes af en halvstens gjordbue, båret af falsede hvælvpiller med det særkende, at midterledet ligeledes var halvstensbredt; pillerne havde ét skifte høje kragbånd, der var affasede eller afrundede (fig. 28-29). I modsætning til langhuset havde sakristiet skjoldbuer mod alle fire vægge. Det kan ikke ganske udelukkes, at disse såvel som hvælvene var sekundære,⁵⁷ men

alt tyder dog på, at begge dele var oprindelige, og at skjoldbuernes tilstedeværelse blot skyldtes byggetekniske omstændigheder. Med anvendelsen af vægbuer opnåedes vederlag til hvælvene i korfagets nordmur uden indskrænkning af dens tykkelse og - hvad vigtigere var - at toppunktet af vederlagene i nord kunne placeres langt højere end nordmurens lavtliggende murkrone ellers tillod (sml. fig. 19f). Skjoldbuerne i øst og vest var, som gjordbuen, rundbuede; den vestre bue stod på et halvstensfremspring, der strakte sig i hele væggens bredde og formentlig foroven - i højde med buens udspring - afdækkedes af en skråkant (fig. 28).⁵⁸ Udformningen i øst kendes ikke i detaljer, men et tilsvarende fremspring i murtykkelsen kan ikke have eksisteret her, idet døren til koret var placeret helt ind mod rummets sydøsthjørne; skjoldbuen havde i syd en afrundet konsolagtig afslutning i nær tilknytning til den nævnte dørs østre vederlag. Forholdene i nord og syd er noget mere usikre. Ved nedrivningen fremtrådte begge skjoldbuepar med kurvehanksbuer, men dette synes at være et resultat af en senere ombyg-

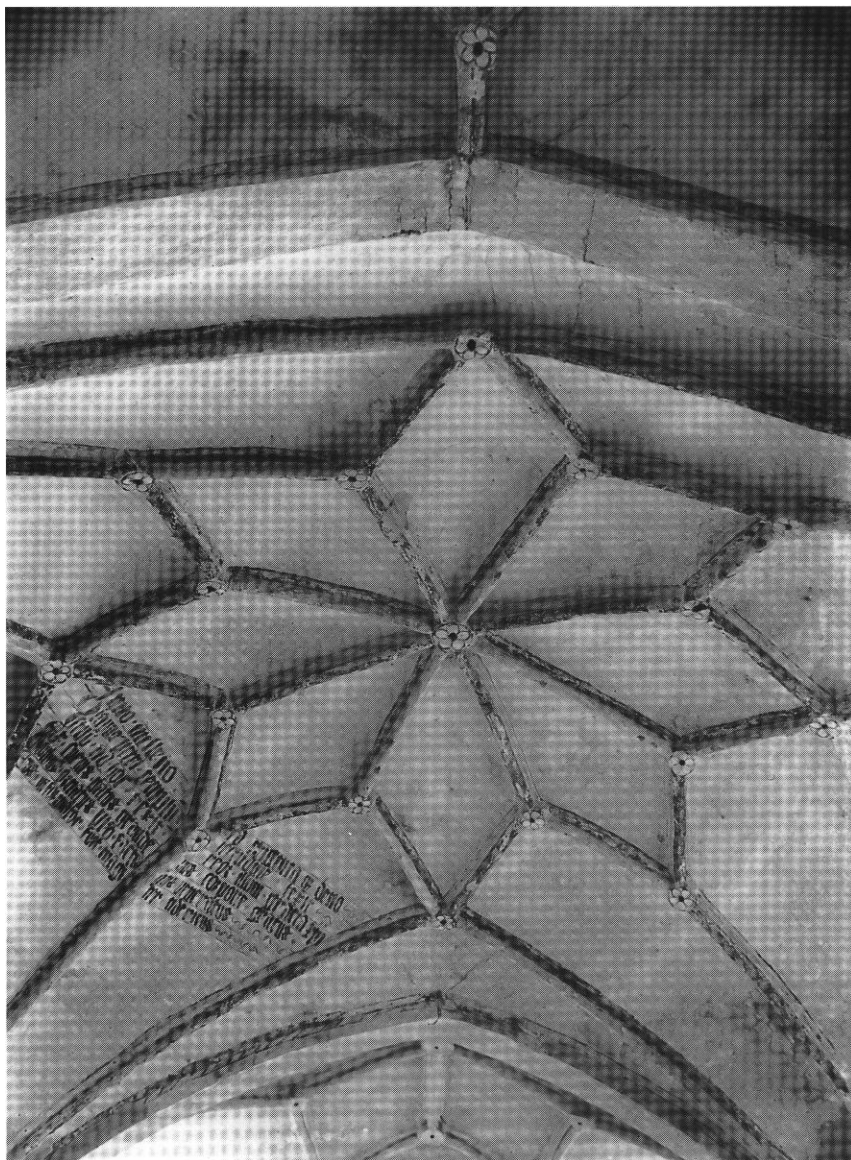

Fig. 24. Korfagets hvælv (s. 188), set mod øst. C. M. Smidt fot. 1906. - *Gewölbe des Chorjochs gegen Osten, 1906.*

ning; især i nord synes bueforløbene noget uregelmæssige. Ved kalkmaleriundersøgelsen inden nedrivningen afdækkedes både i nord og syd rester af indskrifter, som var koncentriske med hvælvvederlagernes underkant, ganske som det var at se i øst og vest (jfr. s. 209); det er derfor rimeligst at tolke kurvehanksbuerne som en undermuring af oprindelige rundbuede skjoldbuer.⁹⁹ Hvornår en sådan ændring i givet fald er udført, er uvist, men da den er udført med stor

hensyntagen til såvel buernes kalkmalede indskrifter som til rummet som helhed, har den næppe fundet sted senere end 1500'erne, hvilket understøttes af bueformen.

De to hvælv var begge af meget usædvanlig opbygning (jfr. ndf.). De kuplede halvtenskkapper, der manglede indskæringer over 'ribberne', var ikke - som vanligt ved denne hvælvform - ringmurede, men opmurede med fire separate kapper, der sammenflettedes i hvælvenes isselin-

Fig. 25. Korpolygonen efter hvælvets nedrivning, set mod øst. C. M. Smidt fot. 1906. - *Der dreiseitige Chorschluß nach Abbruch des Gewölbes. Bildaufnahme gegen Osten, 1906.*

jer (fig. 32). Hvælvene havde ikke murede ribber, men var i stedet udstyret med et ribbeliggende mønster, udformet i kappernes pudslag (fig. 30 og 31). Mønstreet i østhvælv var en forenklet udgave af ribbenettet i langhusets korfag, mens dét i vest var udformet som et vanligt stjernehvælv. Begge havde små, cirkulære 'slutsten', der som ribbenettet var formet i puds. Gjordbuen havde på oversiden en let, halvtensbred forstærkning.

Alle hvælv havde rester af en kalkmalet *staf-fering* (sml. †kalkmalerier), hvis mest karakteristiske elementer var en bemaling, der illuderede

en tovsnoet rundstav langs kappevederlagene, samt en blomst på slutstenene (fig. 23-24).

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. I hastig takt - og sandsynligvis i nævnte rækkefølge - opførtes i årene o. 1470 et kapel i syd, et tårn i vest og endelig et kapel i nord.

Sydka-pellet (fig. 33), der ifølge en kalkmalet indskrift på hvælv sandsynligvis fuldførtes 1468 (jfr. s. 209), dækkede langhusets 2. fag - dog med den førømtalte forskydning mod vest, - og dets plan var udpræget langstrakt med største udstrækning nord-syd.²² Byggematerialet var munkesten i munkeskifte;²³ stedvis indgik i murfoden et enkelt, bindigt skifte af genanvendte granitkvadre. De frie sider stod med synlige bomhuller;²⁴ i gavlfoden fandtes fire kraftigere huller til et hængestillads. Flankemurene afsluttedes foroven af en dobbelt falsgesims. Kappellets langstrakte facon kan være hovedårsagen til, at blot gavlen var udstyret med støttepiller, der stod vinkelret på denne og i forlængelse af flankemurenes ydre murflugt. Kappellet havde midt i hver af de frie sider et vindue, der i den overleverede form var af sekun-

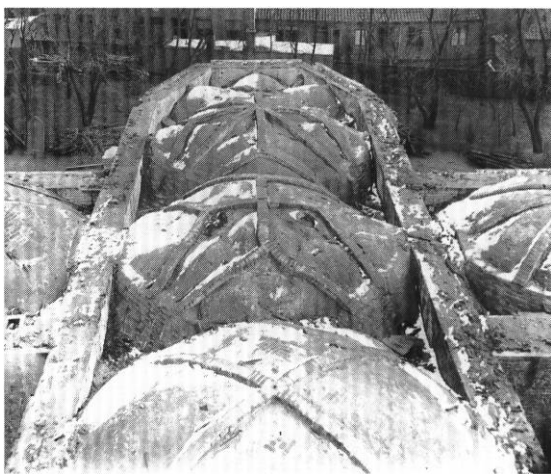
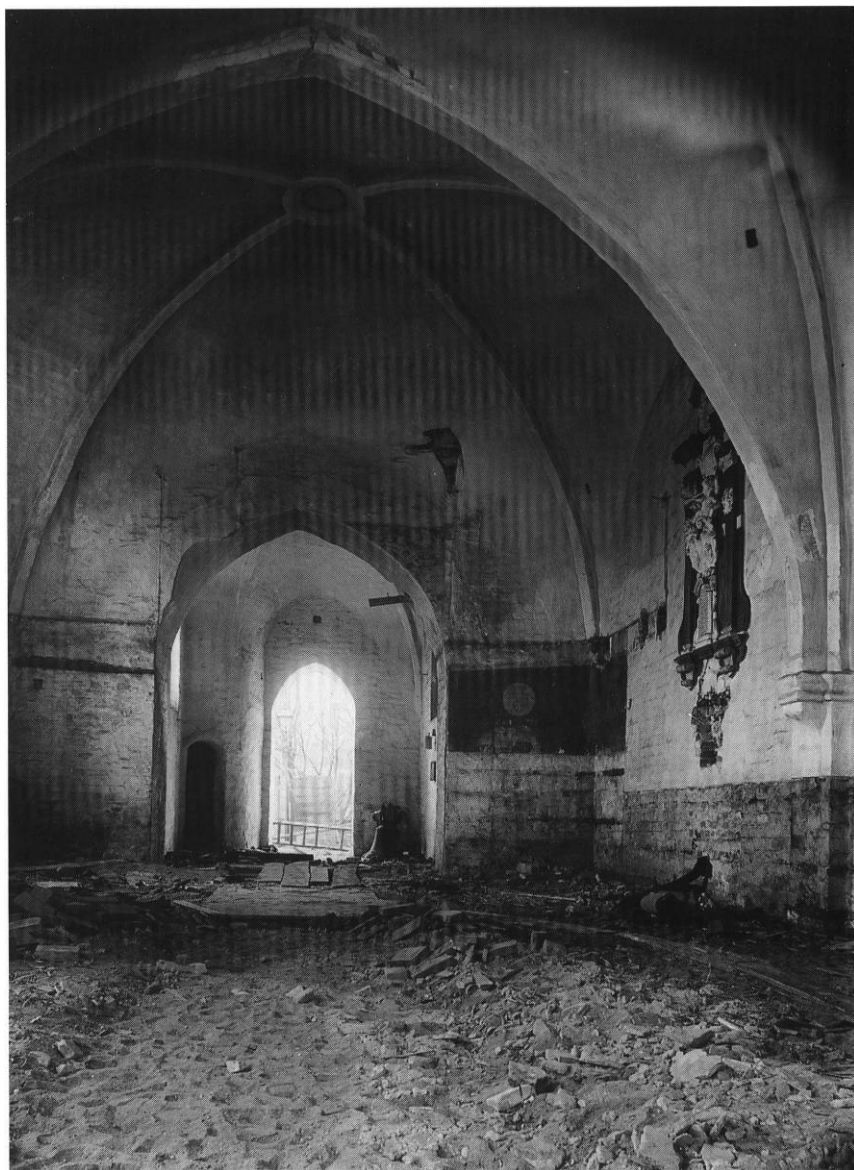

Fig. 26. Oversiden af hvælvene i langhusets tre østre fag (s. 190), set mod øst. C. M. Smidt fot. 1906. - *Oberseite von Gewölbe der drei östlichen Langhausjoche. Bildaufnahme gegen Osten, 1906.*

Fig. 27. Kirkens indre set mod vest. I baggrunden tårnets trappehus (s. 198). C. M. Smidt fot. 1906. - *Kircheninneres gegen Westen. Im Hintergrund das Treppenhaus des Turms, 1906.*

dær herkomst, men som alle rummede væsentlige rester af oprindelige (†)lysåbninger. Udvendigt afsluttedes de foroven med et let tilspidset rulskiftestik og havde en enkelt halvstensfals i såvel vanger som stik; lysningen var placeret nær den ydre murflugt. Åbningernes indre ledsagedes af en enkelt fals inden for en stejl smig. En lav, kurvehanksbuet døråbning, anbragt midt i gavlen, gav adgang til gravkrypt nr. 3 og var formentlig indsat 1670 samtidig med dennes indretning (jfr. s. 282). En rektangulær døråbning sydligst i østmuren var af yngre dato - ind-

sat før 1807, da der betaltes for dens reparation.¹⁰ Gavltrekanten med sin unikke blændingskomposition stod tilsyneladende bevaret til øverste spids med blot få reparationer (fig. 33). Den glatte helstenskam ledsagedes af i alt fem spinkle tinder ved hhv. gavlfod og -spids samt midt på hver skråside;¹¹ de halvanden sten tykke tinder var kvadratiske, toptinden dog rektangulær med en bredde af to sten, og afdækkedes af små, tværstillede sadeltage. Gavlfoden var blot markeret af fornævnte hængestil-ladshuller; herover prydedes murfladen af seks

Fig. 28. Sakristiets nordvesthjørne med cirkelvindue i vestvæggen (s. 182). C. M. Smidt fot. 1906. - Nordwestecke der Sakristei mit Rundfenster im Westwand, 1906.

let spidsbuede højblændinger, adskilt af helstensbrede piller. De to midterste blændinger, der hver indeholdt en slank glug afdækket af et fladt spidsbuestik eller eventuelt et spærstik, var kobledede og samlet under et fælles, kun let spidsbuet stik, der ledsagedes af en helstensbred, koncentrisk båndblænding underdelt af radiært stillede løbere.²⁴ Kompositionen kronedes af en lille aftrappet blænding, der delvis ragede op i toptinden. Højblændingerne og den koncentriske båndblænding fremstod med hvidkalket bund - formentlig på en tynd berapning - og dette synes også at have været tilfældet med den aftrappede topblænding.

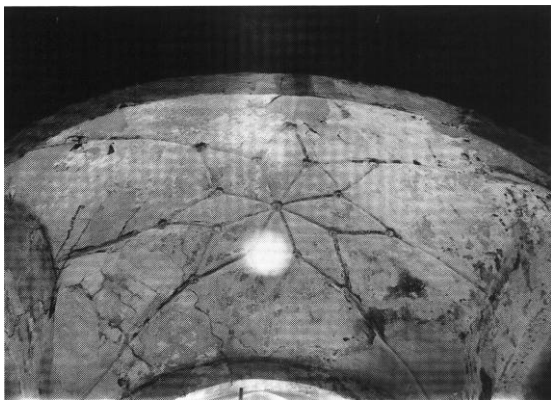

Fig. 30. Sakristiets østre hvælv, set mod øst (s. 192). C. M. Smidt fot. 1906. - Das östliche Gewölbe der Sakristei. Bildaufnahme gegen Osten, 1906.

Fig. 29. Sakristiets sydvæg efter hvælvenes nedrivning (s. 190); længst mod øst døren til koret (s. 183). C. M. Smidt fot. 1906. - Südwand der Sakristei nach Abbruch der Gewölbe; am weitesten nach Osten die Tür zum Chor, 1906.

I kapellets indre var eneste pryd en række af seks fladt spidsbuede blændinger nederst i vestvæggen; heraf havde dog de to midterste mistet deres afdækning ved en senere forlængelse nedad af vestmurens vindue. De halvanden sten dybe blændinger var anbragt ca. 60 cm over det på nedrivningstidspunktet aktuelle gulvniveau. Forbindelsen til langhuset udgjordes af en spidsbuet, glat arkade uden vederlagsmarkeringer; den var - analogt med det ovenfor anførte - skævt placeret i langhusfaget. Rummet overdækkedes af et otteadelt halvstenshvælv med ribber, der havde et affaset eller -rundet tværsnit.²⁵ Hvælvets diagonalribber udgik fra retkantede

Fig. 31. Sakristiets vestre hvælv, set nedefra (s. 192). C. M. Smidt fot. 1906. - Das westliche Gewölbe der Sakristei von unten, 1906.

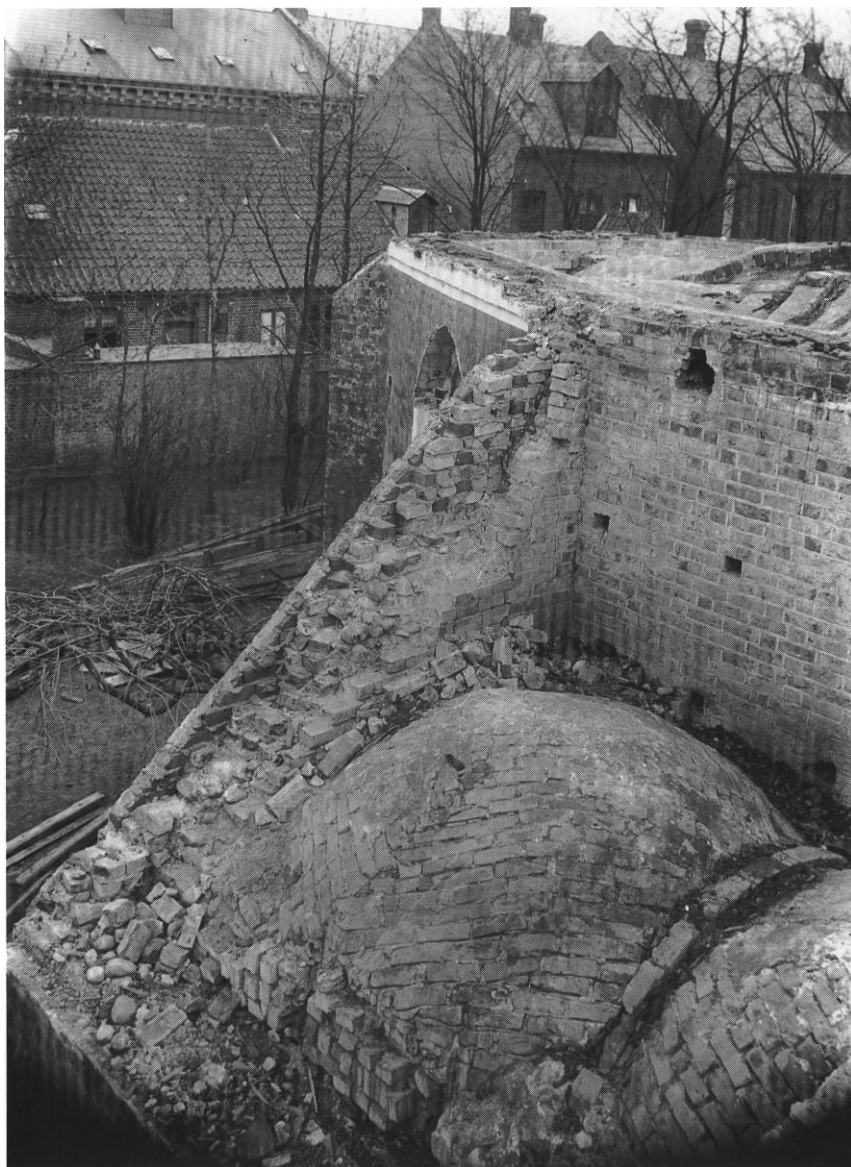

Fig. 32. Oversiden af sakristiets østre hvælv, set mod sydøst (s. 191). C. M. Smidt fot. 1906. - Oberseite vom östlichen Gewölbe der Sakristei. Bildaufnahme gegen Südosten, 1906.

halvstenspiller i de fire hjørner, og kapperne hvilede til alle sider på forlæg i væggene; forlægget i nord må være skabt ved behugning af langhusets ydermur - sandsynligvis i forbindelse med gennembrydning af arkaden - mens forlæggene til de øvrige sider var opmuret samtidig med de respektive vægge. I flere af kappefligene var rektangulære, næsten kvadratiske spygat. På oversiden styrkedes hvælvet på den

nederste tredjedel af en halvstensforstærkning og herover af otte helstens, svære overribber (fig-44).

Tårnet fuldførtes formentlig med henblik på ophængning af den 1470 støbte *klokke nr. 1.** Tårnbygningen, der havde gavle i nord og syd, var af tydelig rektangulær plan med den største udstrækning i øst-vest og rejste sig i fire stokværks højde (fig. 34-36). Murene, i hvis fod ind-

Fig. 33. Sydkapellets gavl set fra sydøst (s. 193). A. Vorbeck fot. 1904-05. - *Blendengezierter Giebel des südlichen Kapellenanbaus, Südostansicht, 1904-05.*

gik enkelte granitkvadre, var opført af munkesten i munkeskifte og afsluttedes foroven i øst og vest af en dobbelt falsgesims.³⁷ Oprindelig fugebehandling kunne kun registreres i tårnets indre, fortrinsvis i trapperummet, hvor der sås udglattede fuger med én - stedvis to - midterridser. Øst- og nordsiden fremtrådte med åbne bomhuller, svarende til i alt 15 stilladsgange, mens vest- og sydsidens huller dels var tilmurede, dels skjultes bag nyere reparationer af murværket. En række bomhuller på nordsiden,

i højde med tårnets tilslutning til langhusets tagflade, var to skifter høje i modsætning til de øvrige ene skifte og må opfattes som hængestilladshuller (fig. 36), hvilket antyder et byggestop i den nævnte højde. Dette ville tillige forklare de ovf. omtalte uklarheder vedrørende forholdet mellem langhusets vestgavl og tårnets østmur. En pause kunne indebære, at mens murene til de frie sider opførtes til nævnte højde, fik østmuren en afslutning opadtil, afpasset efter langhusets tagflader.³⁸ De øverste rækker af bomhuller, fire

Fig. 34. Kirkens indre set mod vest efter hvælvenes nedrivning. A. Vorbeck fot. 1906. - *Kircheninneres gegen Westen nach Abbruch der Gewölbe. Zustand 1906.*

i nordsiden, tre i østsiden, var gennemgående og havde digonaltstillede huller ved hjørnerne; hullerne i den øverste række, i nordmurens gavlfod, var to skifter høje og beregnet til hængestilladser, mens de manglede i øst. Fordelingen og udformningen af syd- og vestsidens lukkede bomhuller må formodes at have været tilsvarende.

Tårnrummet belystes oprindeligt fra nord og syd af to vinduer, der var placeret midt i de respektive mure og dermed skævt i rummet (sml.

fig. 19e og 19h). Begge havde en usædvanlig udformning. Nordvinduet, der kun syntes at have undergået få ændringer, var fladbuet og dobbeltsmiget med smigens yderste halve sten stående vinkelret på de respektive murflugter.” Den rektantede helstensdybe lysning, der 1906 stod tilmuret med en tynd lukkemur, overdækkedes ligeledes af en fladbue. Søndre vindue svarede i det ydre til det nordre, men var 1892 ændret i lysningen og den indvendige smig ved senere indsættelse af en jernramme (sml. s. 205).

Fig. 35. Tårnet set fra syd (s. 195). A. Vorbeck fot. 1904-05. - *Turm, Südansicht 1904-05.*

Tårnrummet havde udvendig adgang fra vest ad en dør, hvis seneste udformning med spidsbuet støbejernslunette over et rektangulært dørhul syntes at hidrøre fra en ombygning 1881.³¹ En dør, der formentlig sad på samme sted, omtales 1807,³¹ og 1856 blev kirkens hovedadgang forlagt hertil samtidig med tilmuringen af den hidtidige adgang i syd.³⁰ Det er uvist, hvorvidt tårnet oprindeligt har haft udvendig adgang. Tårnrummet var forbundet med langhuset ved en glat, spidsbuet arkade, der var brudt gennem

gavlen ved tårnets opførelse. Tårnbuen var blot en sten mindre end tårnrummet i begge sider og stikket havde en højde, der kan anslås til ca. $2\frac{1}{2}$ sten (sml. fig. 34). Rummet overdækkedes af et samtidigt, halvstens krydshvælv, der til alle sider blev båret af murede forlæg. Den affasede hvælvribbe havde samme udformning som den i søndre kapel. Christen murermeister betalte 1656 for indmuring af et hjulnav i denne hvælvning til at føre klokkereb igennem.³⁰

Adgangen til tårnets øvre stokværk foregik ad

Fig. 36. Tårnet set fra nord (s. 195). A. Vorbeck fot. 1904-05. - *Turm, Nordansicht 1904-05.*

en *vindeltrappe* i tårnrummets sydvestre hjørne. Hovedparten af trappeløbet var indbygget i murtykkelsen, mens det resterende trådte frem i rummet som en fjerdedel af en cylinder med en vægtykkelse af en sten. I murfremspringet var nær tårnrummets sydvæg anbragt en fladbuet døråbning som eneste nedre adgang til trappen (fig. 27). Trapperummet oplystes af i alt fire lysprækker, én i vest og tre i syd (fig. 35 og 19a-b); dog er det sandsynligt, at mindst én var forsvundet i vest ved senere indgreb i murværket.

Trappen havde to skifter høje munkestenstrin, der snoede sig om en halvtens spindel af cylindriske formtegl, og overdækningen udgjordes af et let fladtrykt, snoet tøndehvælv. Fra trappen var adgang til såvel nedre som øvre mellemstokværk.

Nedre mellemstokværk, der havde en rumhøjde på ca. 2,4 m, overdækkedes af et fladt loft, hvilende på fem nord-sydgående bjælker (fig. 19h).¹⁰⁰ Adgangen til stokværket var ad en fladbuet dør (fig. 38), der var placeret tæt op til

Fig. 37. Indersiden af tårnets nordre gavltrekant (s. 201). C. M. Smidt fot. 1906. - *Turm, Innenseite des nördlichen Giebeldreiecks, 1906.*

vestvæggen, ligesom der gennem tårnets østmur var forbindelse til langhusets loftsrums gennem den førnævnte brede, fladbuede dør, der havde fals til begge sider. Rummet oplystes af to glugger midt i hhv. syd- og vestmuren. Begge var udadtil fladbuede i relativt høje spidsbuede spejl. Indadtil var den søndre glug fladbuet med halvtstensfals og vandret sål, mens den i øvrigt tilsvarende vestre havde aftrappet sål, der afsluttedes omtrent i gulvhøjde.

Øvre mellemstokværk havde omtrent samme loftshøjde som det nedre. Også her blev loftet båret af fem nord-sydgående bjælker, der yderligere var styrket ved en tværgående drager, støttet af en enkelt stolpe med skråstivere foroven og forneden (fig. 19h). I hvor vid udstrækning dette arrangement var oprindeligt er uvist, men dispositionen af selve bjælkelaget går uden tvivl tilbage til tårnets opførelse. Dette ses af den særegne konstruktion af bjælkehullerne i nordmuren (fig. 39). Over bjælkeenderne sås her høje, rektangulære nicher med opad aftagende dybde, hvilket muliggjorde udskiftning af en bjælke uden udhugning i murværket.¹⁰¹ Stokværket havde tilsyneladende ingen oprindelige lysåbninger, men udvendigt sad i denne højde tårnurets skiver på hhv. nord- og sydmuren.¹⁰² Der hersker en vis usikkerhed vedrørende adgangen til stokværket. C. M. Smidt angiver, at man kom ind ad en fladbuet dør fra trappen, men nævner ikke, hvor den var lokaliseret. Af opmålingerne fremgår, at trappecylindren afslut-

tedes vandret i en højde af ca. 1 m over stokværkets gulv. Trappeløbet fortsattes i murtykkelsen og udmundede i rummet gennem den fladbuede dør i en formentlig skrå afskæring af rummets sydvesthjørne over den repos, der var dannet af trappecylindrens øvre afslutning (fig. 19h). Den ca. 190 cm høje dør ragede for den øvre dels vedkommende et stykke op i klokkestokværket. Fra den nævnte repos må en trætrappe have ført ned til stokværkets gulv, mens en anden, således som det endnu var tilfældet 1906, fortsatte trappen op til det følgende stokværk.

Klokkestokværket havde til alle fire sider to sammenstillede spidsbuede glamhuller, der alle havde en halvtstensfals såvel ude som inde. Glamhullerne forsynedes 1881 med seks jalousier, fremstillet af snedker A. C. Pedersen.¹⁰³ I det indre var der en ca. 40 cm dyb indskrænkning af vestmurens tykkelse i gulvhøjde, mens nord- og sydmuren havde halvtstensbrede indkragninger i højde med glamhullernes underkant, dvs. ca. 1,5 m over gulvet. Ovf. nævnte skrå afskæring af sydvesthjørnet afsluttedes opadtil af en række aftrapninger.

Tårnets gavltrekanter stod forbavsende velbevarede. De var ens opbygget med skrå afdækning, flugtende med tagfladerne og kun brudt af top og fødtinder. Begge havde oprindelig haft skrå opragende f-kamme. Toptinderne afdækkedes af små tværstillede sadeltage, mens fødtindernes afdækning havde ensidigt fald bagud.

Fig. 38. Sydvesthjørnet i tårnets nedre mellemstokværk med trappehuset (s. 199). C. M. Smidt fot. 1906. - *Turm, Südwestecke des unteren Zwischenstockwerks mit dem Treppenhaus, 1906.*

Søndre gavl prydedes af en blændingskomposition med ni spidsbuede højblændinger, der adskiltes af piller af aftagende bredde; omkring midtblændingen var halvanden sten brede piller, de næstfølgende var helstens, mens de resterende var halvtstens. De tre midterste blændinger omfattede hver en slank, fladbuet glug; disse var omtrent jævnhøje, men den midterste var placeret ca. 0,5 m højere end de flankerende. Flere af stikkene viste tegn på ommuring, ligesom midterblændingen syntes noget nedskåret. Nordre gavl prydedes på tilsvarende vis af fem brede, spidsbuede højblændinger, der alle adskiltes af halvanden sten brede piller. Gavlens tre glugger var disponeret som i syd. I syd var i hvert fald toptinden ommuret, jfr. nedskæringen af den korresponderende blænding, ligesom også nordre toptinde og begge siders vestre fodtinder bar præg af ommuring; sidstnævnte skete bl.a. 1862, da murermester Traberg udførte reparationer på gavlene sammen med en række andre arbejder.¹¹

Nordkapellet var i hele sin disposition en pendant til det søndre - omend let forenklet. Planen var den samme langstrakte i nord-syd, mens placeringen ud for 2. langhusfag var bestemt af hhv. sakristiets vestgavl og støttepillen mellem 2. og 3. fag.¹⁰⁴ Byggematerialet var munkesten i munkeskifte med enkelte bindige granitkvadre i murfoden, der rejste sig over en synlig syld af rå kamp (fig. 15);¹⁰⁵ desuden var nederst i vestmuren, nær nordhjørnet, indmuret fornævnte grannitympanon (jfr. ældre *†*kirke). Facaderne stod i hovedsagen med synlige bomhuller,¹⁰⁶ der i gavlen nåede op i en højde af i alt otte stilladsgange. Flankemurene afsluttedes foroven af en dobbelt falsgesims. Kapellet havde, som i syd, blot støttepillen ved gavlen, men disse var — i modsætning til sydkapellets - af samme dimensioner som murtykkelsen i de tilknyttede flankemure. Midt i hhv. nordgavlen og vestmuren fandtes et vindue, der i den overleverede udformning var stærkt præget af senere ændringer.¹⁰⁷ Den ydre form af (*†*)lysåbningerne med fladt spidsbuet stik kan have været oprindelig, og dette gjaldt ligeledes indersidens smige. En fals var uden tvivl borthugget i lysningen, lige-

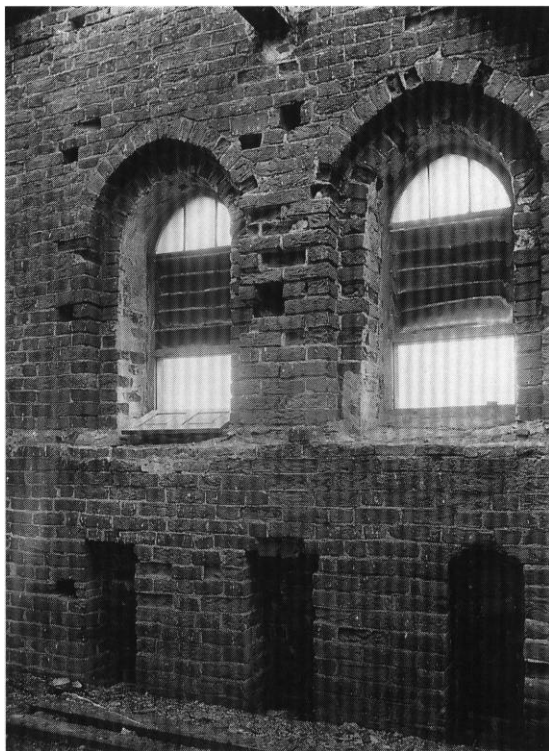

Fig. 39. Nordvæggen i tårnets klokkestokværk med oprindelige bjælkehuller til gulv (s. 200). C. M. Smidt fot. 1906. - *Turm, Nordwand des Glockenstockwerks mit ursprünglichen Balkenlöcher für Fußboden, 1906.*

som den let spidsbuede form af vinduernes indre afdækning formentlig skyldtes en yngre forandring. En dør, indsat før 1807 i nordgavlen, var dels placeret skævt i denne, dels løb den skråt gennem muren.¹⁰ Gavltrekannten stod velbevaret med kun få reparationer (fig. 41), dog havde den formentlig mistet en glat kam, der forbandt de bevarede halvanden sten tykke fod- og toptinder; førstnævnte var kvadratiske, mens toptinden havde en bredde af to sten - alle tre afdækkedes af små, tværstillede sadeltage. En murermester betalt 1640 for reparation af 'muren under blyet på gavlen' samt toptinden og den vestre fodtinde.¹⁰ Blændingsdekorationen var hævet otte skifter over gavlfoden, der var uden særlig markering. Gavlen prydedes af tre brede spidsbuede blændinger, der adskiltes af 2½ sten brede piller; midterblændingen omsluttende en stor fladbuet glug.¹⁰⁸

Fig. 40. Oversiden af nordre kapels hvælv (s. 202), set mod nordøst fra tårnets top. C. M. Smidt fot. 1906. - *Oberseite des Gewölbes, nördlicher Kapellenanbau. Bildaufnahme von der Turmspitze gegen Nordosten, 1906.*

Kapellets indre prydedes af en række af fem spidsbuede, halvanden sten dybe blændinger nederst i vestmuren ca. 60 cm over gulvet. Forbindelsen til langhuset udgjordes af en spidsbuet, glat arkade uden vederlagsmarkeringer; den var, i modsætning til sydsidens, placeret næsten aksefast i langhusfaget. Rummet overdækkedes af et halvtens krydshvælv,¹⁰⁹ hvis ribber udgik fra retkantede halvtensspiller i hjørnerne, mens kapperne blev båret afforlæg i væggene. Ribberne karakteriseres af C. M. Smidt som »kvartstens med et lille retvinklet Fremspring i Hjørnerne mellem Ribben og Hvælvingskappen«.¹¹⁰ I flere kappeflige var rektangulære spygater. På oversiden styrkedes hvælvet på den nederste tredjedel afen halvtensforstærkning og herover af helstens, svære overribber (fig. 40).

Kirkens arkitektur, dens forudsætninger og afsmitning på områdets kirkebyggeri. Et ledemotiv i kirkens arkitektur er langhusets stjernehvælv. De hører til blandt landets ældste og har ingen nære sidestykker uden for det nordvestjyske område, hvor inspirationen må være udgået fra Olaus Petris byggeri i Holstebro.¹¹¹ Dateringen af langhuset fremgår med stor sikkerhed af en kalkmalet indskrift i korfagets hvælv (sml. s. 208); denne giver os tillige, som noget helt enestående, oplysning om såvel bygmesterens navn - »Olaus Petri« - som hans svenske herkomst og navnet på hans læremester - mester 'Diderik'. Dateringsformelen i korets indskrift må tolkes som 1440, hvilket må angive det omtrentlige sluttidspunkt for byggearbejdet, eller rettere for det aktuelle hvælv, således at de vestligere hvælvfag kan være ét eller nogle få år yngre. Opførelsen af kirken må derfor regnes for påbegyndt i de sidste år af 1430'erne. Rester af en indskrift på sakristiets sydvæg, der meddeler, at værket her skyldes samme mester, viser fin overensstemmelse med den ad bygningsarkæologisk vej påviste samtidighed mellem langhus og sakristi (sml. s. 180).¹¹² Som ovenfor nævnt må kirkens tre tilbygninger alle regnes for opført inden for en kort årække o. 1470 (sml. s. 192, 195 og 201).

Til arkitekturens væsentligste *forudsætninger* hørte bygmesterens kendskab til de stjernehvælv, der i årtierne o. 1400 for alvor slog igennem i den nordtyske arkitektur og herfra bredte sig nordover til Skandinavien. Oplysningen om Olaus Petris svenske herkomst gør det nærliggende at spørge, om hvælvtypen skulle være kommet til Vestjylland via Sverige, hvor sådanne komplicerede hvælv er væsentligt mere almindelige end i Danmark. Hovedmassen af dette svenske hvælvbyggeri, hvis kerneområder er Uppland og det da svenske Finland, falder imidlertid i perioden 1475-1500.¹¹³ De tidligste svenske stjernehvælv - af ordinær type - synes at være introduceret med klosterbyggeriet i Vadstena o. 1420.¹¹⁴ Typen er den regelmæssige fire-takkede stjerne som de samtidige danske stjernehvælv. Fra dette byggeri og tiden herefter kendes en række svenske bygmesternavne, men ingen af disse kan med rimelighed identificeres med Olaus Petri.¹¹⁵

Til gengæld kan der næppe herske tvivl om, at Olaus Petri er mester for hvælvslagningen i to skånske kirker, Mörrarp og Brunnby, beliggende henholdsvis øst og nord for Hälsingborg. I førstnævnte er arbejdet ved en indskrift dateret til 1432. I begge kirker er den benyttede hvælvtype en regelmæssig ottetakket stjerne, der otte år senere fandt anvendelse i Holstebro kirkes korfag, ligesom der med hensyn til den kalkmalede dekoration og den tekniske udførelse er stor overensstemmelse.¹¹⁶

Man må konkludere, at Olaus Petri nok var svensk, men at han snarest må have lært sig kunsten i

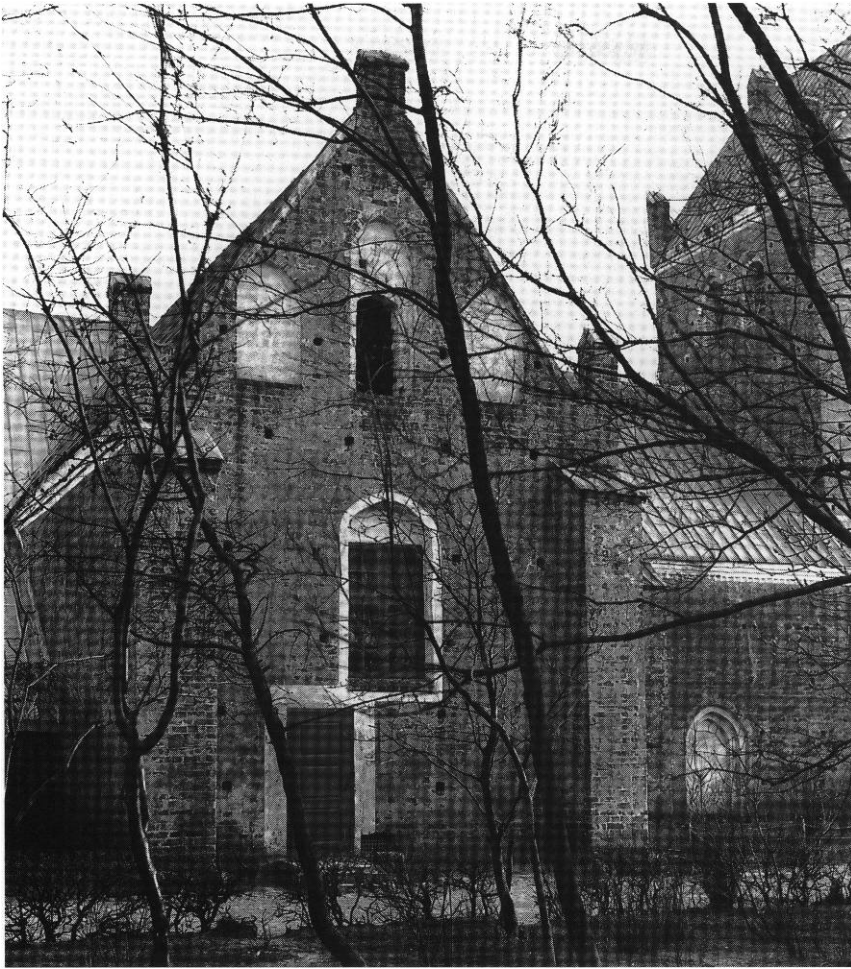

Fig. 41. Nordkappellets gavl set fra nordøst (s. 201). A. Vorbeck fot. 1904-05. - *Giebel des nördlichen Kapellenanbaus, Nordostansicht 1904-05.*

det nordtyske område, hvor også læremesterens navn, i formen 'Dietrich', var udbredt. Nogle kirker i dette område er helt eller delvist overhængede med regelrette, ottetakkede stjerner, der kan være forbillede for korfagets hvælv i Holstebro. Sådanne ses bl.a. i S. Nicolai kirke i Lüneburg, der påbegyndtes o. 1406 og fuldførtes o. 1420, og i S. Johannes kirke i Malchin.¹¹⁷

Afsmitningen på områdets kirkebyggeri sker tydeligvis i to bølger, hvoraf den første refererer til den skikkelse, kirken havde ved fuldførelsen o. 1440, mens den anden rummer elementer fra både den oprindelige kirke og dens o. 1470 opførte tilbygninger.

Den første bølges byggearbejder er i et vist omfang udført af bygmesteren Olaus Petri selv. Tydeligst ses dette i den lidt fjernt beliggende Vestervig klosterkirke, hvis nordre korsarm 1444 blev delvis nedrevet

og inddraget under fælles tag med nordre sideskib (DK Tisted 626). Den kuplede hvælvform er identisk med sakristihvælvene i Holstebro og ribbenettet en tro gengivelse af mønstret i disses østfag; ydermere er hele hvælvstafferingen med tovsnoninger, 'slutstenblomster' m.m. af fuldstændig samme udformning. Blandt hans værker må også regnes korhvælvet i Ej-sing kirke (Ginding hrd.), der, omend udformet som et krydshvælv, udviser mange såvel tekniske som dekorative lighedspunkter med Holstebro-hvælvene. Den profilerede hvælvribbe er nært beslægtet eller identisk med disse, hvælvpillernes sammensatte kragbånd ligeledes, og endelig er hvælvenes staffering af helt samme udformning. Mere usikkert er det med kor- og apsishvælvene i Vejrum (Hjerm hrd.). Den store granitkirkes apsis er på traditionel nordvestjysk manér adskilt som sakristi med en luk-

Fig. 42. Nordre kapel under nedrivning, set mod nord. C. M. Smidt fot. 1906. - *Nördlicher Kapellenanbau gegen Norden während des Abbruchs, 1906.*

kemur; samtidig med dennes opførelse er bygningsdelens halvkuppelhvælv erstattet af et hvælv med markerede pudsgrater. Det sekundære korhvælv, der er opbygget over den ottetakkede stjerne ligesom korfagets hvælv i Holstebro, er indføjlet efter ovennævnte arbejde, men næppe meget senere. Den lidt tunge udførelse af hvælvet i Vejrum's kor kunne tyde på, at dette - sammen med et lignende i Oddense (Viborg amt) - er udført af en anden bygmester.

Også den særegne hvælvkonstruktion i Holstebro-sakristiet har dannet skole. Foruden i det allerede nævnte apsis-hvælv i Vejrum ses dette tydeligst i Nørre Felding (Ulfborg hrd.) og Ølstrup (Bølling hrd.). I disse to kirker er korets flade loft erstattet af et kvadratisk, muret, kuplet hvælv med ribbet markeret i puds - i førstnævnte udformet som et traditionelt stjernehvælv, i sidstnævnte som den velkendte ottetakkede stjerne. Begge med de karakteristiske 'slutsten' og klare efterligninger af hhv. vestre og østre sakristihvælv i Holstebro.¹¹⁹ Også disse hvælv kunne være værker af Olaus Petri.

Endnu en bølge af arkitektonisk afsmittning på egenens kirker fandt sted efter opførelsen af kirkens tilføjelser o. 1470. Den udvidede kirke har klart dannet forbillede for en række senmiddelalderlige kirkeudvidelser. Stadig inspirerer hvælvne i den oprindelige kirke, men nu suppleret med enkeltformer fra udvidelserne, ikke mindst i søndre kapel. I Borbjerg (Hjerm hrd.) opførtes sidst i 1400'erne et kapel på sydsiden, der på den for egnen vanlige vis var anbragt midt for overgangen mellem kor og skib. Kapellet har i vestvæggen en blændingsrække, der formentlig kun kan være inspireret af kapellerne i Holstebro. I tiden o. 1500 fortsattes udvidelserne i form af en omdannelse til korskirke med et nordkapel og indretning

af et korsskæringsfag, der begge overhvæledes med efterligninger af korfagets hvælv i Holstebro. En udvidelse af Hjerm kirke (Hjerm hrd.) forløb fuldstændig parallelt, dog udstyredes det nye nordkapel her med et ottedelt hvælv - som i Holstebros sydkapel. Endelig indgår et tilsvarende stjernehvælv i overhvælvningen af skibet i Grinderslev klosterkirke (Viborg amt). De nævnte hvælv, der alle har kvartstens retkantede ribber, er af teknisk fornem udførelse.

Også de ribbeløse hvælv synes stadig at have øvet indflydelse, men nu formentlig uden den karakteristiske pudsdekoration. Hvælvet i det diminutive tårnrum i Mejrup (Hjerm hrd.) mangler ribber, men er herudover udformet som et traditionelt ribbehvælv med indskæringer mellem kapperne.¹²⁰ Helt tilsvarende - og formentlig opført af samme bygmester - er tårnhvælvet i Vandborg (Vandfuld hrd.) og nært beslægtede er kor- og tårnhvælv i Ferring (Vandfuld hrd.).

Den karakteristiske dekoration omkring midterblændingens stik på sydkapellets gavl genfindes i forenklet form i en række kirker i Holstebros nærhed nord for byen samt i en stribe, der mod øst når næsten til Viborg.¹²¹ Også kapelgavlens komposition kan have inspireret. En række senmiddelalderlige tilbygninger har blændingsgavle med seks blændinger i stedet for det sædvanlige ulige antal - og ofte tillige to jævnstore glugger hævet over sålen i de to midterste blændinger.¹²²

En anden arkitekturdetalje, der - omend i mindre omfang - dannede skole, var tårnets 'indbyggede' trappehus. Et helt tilsvarende findes i Ejning (Ginding hrd.), nært beslægtet er ét i Nysogn (Hind hrd.) og endelig findes et beslægtet, omend kvadratisk, i Ferring (Vandfuld hrd.).¹²³

Eftermiddelalderlige reparationer. 1650 indkøbtes på Gudum kloster tegl til arbejde på korets vestre(!) side. Murermestrene Knud Mickeisen i Østerlund og Christen Christensen i Holstebro, udhuggede 'to forrustne dørhager i kordøren', dvs. korbuen, og indmurede nye.¹²⁴ Ved en række udvendige reparationsarbejder 1862 gav murermester Traberg kirken det udseende, den havde frem til nedrivningen. Murene blev 'af-ruppet' med sandkalk og skuret med røde mursten,¹²⁵ gesimserne, glamhullerne og gavlblændingerne hvidkalkedes, og omkring alle døre og vinduer kalkedes en smal stribe.¹⁰ Et lag ler, der 1894 blev bredt ud på gulvet i et aftårnets stovværk, kan være lagt både som brandhæmmende materiale og for at vanskeliggøre vandnedtrængning i etagerne herunder.³¹

Hen mod slutningen af 1800'erne var en *hovedrestauration* ved at være fornøden (sml. s. 171). Et første udkast indeholdt blot en forbedring af kirkens adgangsforhold ved en restaurering af våbenhuset, dvs. tårnrummet. 1901 blev arkitekt F. Uldall bedt om at undersøge kirkens tilstand med henblik på en restaurering. Uldalls plan var at bibeholde kirken i den skikkelse, hvori den forefandtes, og hans overslag hertil forelå året efter.¹²⁶ Kirkens største problem var imidlertid pladsmangel grundet byens vækst. 1903 blev der afholdt et kirkesyn med deltagelse af kgl. bygningsinspektør, arkitekt J. Vilhelm Petersen, arkitekt Hector Estrup og murermester Christoffersen for at afklare, hvorvidt kirken skulle erstattes af en nybygning, eller om man kunne nøjes med en restaurering og udvidelse. I slutningen af 1904 afleveredes et forslag til udvidelse af kirkebygningen udarbejdet af arkitekt Vilhelm Ahlmann på grundlag af en fuldstændig opmåling af bygningen ved H. Estrup; dette fornemme sæt opmålingstegninger (fig. 19a-i) er en af hovedkilderne til kirkens bygningshistorie.²⁴ Forslagets hovedpunkter var tilføjelse af sideskibe og restaurering af hovedadgangen gennem tårnrummet med en ny vestdør, hvori den romanske tympanon (jfr. s. 179) tænktes genanvendt.⁴⁵ Da der imidlertid opstod tvivl om, hvorvidt en sådan udvidelse ville opfylde kirkens pladsbehov, fremsattes i

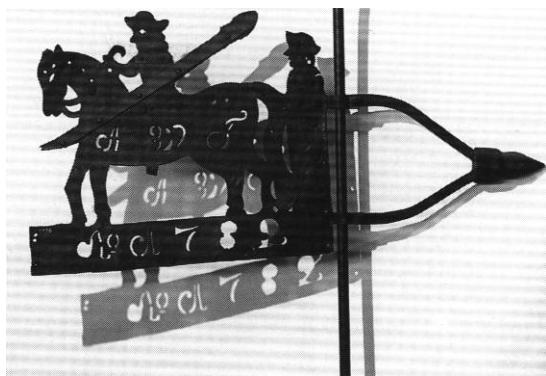

Fig. 43. *Vindfløj af kobber (s. 206), 1782, HW fot. 1998. - *Kupferne Wetterfahne.

stedet ønske om dens *nedrivning* (jfr. ndf.) og opførelse af en helt ny kirkebygning.

Gulvene i kirken bestod ved nedrivningen af træ i stolestaderne og området inden for alter-skranken, mens resten hovedsagelig synes at have været lagt af tegl; dog anskaffedes 1883 'små tusinde' gulvfliser, der blev lagt samme år.³¹ Kirken fik brolagt *†gulv* 1635, da der blev båret sand og sten ind, og der betaltes til såvel 'stenpikkeren' som en medhjælper. Af en omtale 1640 fremgår, at også kirkens *†altergulv* var af sten. I et brev fra sognepræsten Ebbe Kynde til byfogeden 1755 hedder det, at tilstanden var meget slet, idet »Kirke-Gulvet er aldeles ujævnt, ja saa ujævnt for Altaret, at mand maae frygte for at komme ilde af Stæd, naar mand uddeler Sacramentet«. Af hans indberetning 12 år senere fremgår, at forholdene da tilsyneladende var bragt i orden.²⁷

Af *vinduerne* havde fire - ét i hvert af kapellerne - gavle samt vestsiden af det nordre og østsiden af det søndre - endnu 1906 bevaret ældre trækarme og rammer (jfr. ndf.), mens hovedparten var udstyret med støbejernsrammer anskaffet 1853. De seks rammer indmuredes af murermester S. L. Orshau, maler Christian Weltzen malede dem med perlefarve indvendig og bronze udvendig, og endelig forsynedes de med glas af glarmester Søren Agger.³⁰ Et nyt smedejernsvindue udførtes 1892 af C. C. Danielsen til tårnets sydside.³¹

Kirkens *†vinduer* kan følges fra 1619, da der indsattes et nyt i nordkapellet; yderligere fire

nye vinduer fremstilledes 1634, mens de øvrige repareredes.¹²⁷ Et tvindue i sakristiet omtales 1677, formentlig i forbindelse med en reparation.¹²⁷ Hovedparten af de kendte arbejder vedrører udskiftning af ruder; 1713 betaltes Jacob glarmester for at udskifte og indsætte kirkens 'vinduer'.¹²⁸ De (†)vinduer, hvoraf der endnu 1906 var bevaret fire, indsattes ved en hovedreparation 1807, da der fremstilledes i alt 10 karme med rammer samt to(!) små til sakristiet. I årene 1843-49 maledes 10 fag dobbelte vinduer og et lille vindue af Heinrich Schaumburg.¹²⁹

Kirkens middelalderlige *tagværker* var i hovedsagen bevaret frem til nedrivningen 1906. I langhuset fandtes en sammenhængende tagstol, hvor de enkelte spær havde små lodrette spærstivere, to hanebånd og lange krydsende skråstivere. Spærene stod på korte spærfodder undtagen over gjordbuerne, hvor der fandtes bindbjælker. Over korfaget var anbragt en langstol med to dragere, der var fastgjort til kongestolper og styrket med skråstivere (fig. 19h). Den konstruktive forskel mellem dette fag og de tre vestligere skyldtes ikke nødvendigvis en tidsforskel,¹²⁸ men kunne være nødvendiggjort af et behov for afstivning af den østre kongestolpe.¹²⁹ Dennes hovedformål var at bære tre(?) stikbjælker, støttet af skråstivere og hver med en tværbjælke ved den ydre ende, der understøttede spærene i valmtaget over polygonen.¹³⁰ Tagværket over sakristiet kendes ikke i detaljer. Tværnittet (fig. 19f) angiver blot stikspær i forlængelse af korets nordre tagflade, men med en lidt fladere rejsning. Spærene må have været afstivet af hanebånd eller snarest skråstivere.¹³¹ Tagstolene over begge kapeller var af samme konstruktion som over langhuset, mens tårnet havde et egetagværk med to lag hanebånd og lodrette spærstivere;¹³² spærene stod i spærsko, der med mellemrum var erstattet af bindbjælker (fig. 19h og 37), og under bjælkerne var indlagt en - formentlig sekundær - drager. Større reparationer af tagværkerne synes relativt få. To remme afteg på kirkens sydside udskiftedes 1644 af »liden Christen Tømmermand« og samtidig fornyedes fire forrådnede spær; to år senere udbedredes den ene skotrende ved nordkapellet.¹³⁰

Tagbeklædningen var 1906 overalt afbly, endog på støttepillerne og gavlenes tinder.¹³³ Ældste omtale af tagenes bly er en regnskabsnotits fra 1627;¹³⁴ få år senere, 1634, indkøbtes bly til reparation i Ålborg, hvorfra det blev fragtet til Struer. I årene der fulgte udførtes, som vanligt, en række småreparationer af blyplader og bræddeunderlag. En fuldstændig omlægning af hele tårnets beklædning gennemførtes 1729,¹³⁰ og atter 1741 udførtes større arbejder, hvorved hele 677 plader oplagdes; materialerne hentes igen i Struer.¹³¹ Der synes herefter ikke udført større arbejder før 1859, da Laurits Thomsen reparerede og genoplagede et stort antal blyplader og omstøbte resten med et mindre tilskud af nyt materiale.¹³¹

Kirkens *opvarmning* besørgedes af to kakkellovne, opstillet hhv. i vestre langhusfags sydøsthjørne og i nordkapellets sydvesthjørne. Begge havde aftræk gennem skorstene, der forneden var hugget ind i væggene og herover - på usædvanlig vis - rejste sig fra tagfoden med høje piber, hvis top lå i højde med langhusets tagryg.¹³⁵

**Vindfløje*. De to, endnu bevarede, ens *vindfløje af kobber, 1782, gengiver en rytter med lanse (fig. 43), muligvis refererende til kirkens tidligere antagne dedikation til S. Jørgen (sml. historisk indledning). Fløjene, der var anbragt på tårnets toptinder, er sammen med tilhørende kobberkugler udført af kobbersmed Thomas Karmarch. Smeden Søren Thaarup fremstillede nye fløjstænger, der fastgjordes på tinderne af murermester Joseph Jensen Harborg. Fløjene blev 1827 beslået med nyt jern af M. Rømer, der også smedede nye krøller til stængerne, som imidlertid måtte udskiftes 1840.¹³⁶ Siden 1937 i Holstebro Museum (inv.nr. 03.736).

†*Vindfløje* omtales første gang 1725, da der i Hamborg indkøbtes to kobberkugler og en kobberplade til to fløje, der, sammen med den fornødne jernbeslåning, udførtes af Jacob smed. De nye fløje blev imidlertid først opsat fire år senere som erstatning for et ældre par, hvis fløjstænger delvis genbrugtes; dog nyfremstilledes den ene af Hans smed.¹³⁶

Kirkens nedrivning blev, som ovenfor nævnt (jfr. også s. 171f.), besluttet 1905.¹³⁶ Foranlediget

Fig. 44. Søndre kapels hvælv under nedrivning (s. 195), set mod sydøst fra tårnets top. C. M. Smidt 1906. - *Gewölbe des südlichen Kapellenanbaus während des Abbruchs. Aufnahme von der Turmspitze in Richtung Südosten, 1906.*

heraf anmodede Nationalmuseets direktør, V. Møllerup, i efteråret 1905 arkitekt C. M. Smidt om, under en rejse i Jylland, at undersøge kirken. Smidt, der tydeligvis var stærkt indigneret over den trufne beslutning, skrev i sin beretning om undersøgelsens resultater: »Museumsdirektøren meddelte mig, at Holstebro Kirke skulle nedbrydes. Nedbrydningen var uigenkaldelig besluttet, og en ny Kirke skulle opføres. Jeg forstod, at Museumsdirektøren havde maattet bøje sig for et bestemt Krav fra Ministeriets Side, maaske fra selve den daværende

Kultusminister. ...Museumsdirektøren nærede da Frygt for, at jeg ...skulde søge at rejse en Stemning i Holstebro for Bevaringen af Kirken. Han gav mig derfor den bestemte Instrux, at jeg - naar jeg i Museets Tjeneste kom til Holstebro - ikke maatte gøre noget Forsøg paa at rejse en saadan Stemning.« Forsinket af andre gøremål nåede C. M. Smidt først til Holstebro i april 1906, og da var nedrivningen påbegyndt. Inventaret var flyttet ud af kirken, al tagklædning var nedtaget, vindueskarmene udtaget af hullerne og tagværkerne stort set fjernet.

†KALKMALERIER

Endnu 1767 stod en barokudsmykning fra o. 1662 fremme (jfr. ndf. nr. 6), mens intet maleri øjensynligt var at se i kirken 1871. Sondering for kalkmalerier fandt sted i to omgange, dels i juni 1900, da der endnu regnedes med restaurering af bygningen, dels i det tidlige forår 1906, da nedrivningen var besluttet og forestående. Begge undersøgelser udførtes af Eigil Rothe, der foretog en delvis afdækning og fotografisk dokumentation.

Af måske fem sengotiske bemalinger var de to ældste rent dekorative og udført samtidig med færdiggørelsen af de respektive bygningsdele. Det fremgår af tilhørende indskrifter med årstallene 1440 og 1468, der er af stor betydning for kirkens datering og arkitektoniske indplacering. Bemalingsrester i to lag (nr. 3-4) på korets nordvæg kan hidrøre fra en skjoldfrise, og med en større udsmykning fra tiden lige før reformationen (nr. 5) fik kirkerummet en egentlig figurdekoration. Den synes hovedsagelig at have omfattet kapellerne, men viste sig specielt i nordre kapel vanskelig at afdække. Endelig kendes gennem Ebbe Kyndes beskrivelse 1767 og kirkerummets fotografiske dokumentation vel nok tre eftermiddelalderlige udsmykninger (nr. 6-8).

Fig. 45. Kalkmalet †bygningensindskrift 1440 på sakristiets sydvæg, formentlig udkast el. prøver til korhælvets indskrift (s. 208, jfr. fig. 46). Eigil Rothe fot. 1906. - †Wandmalerei, Bauinschrift 1440, südliche Sakristeiwand, vermutlich Entwürfe für die Inschrift im Chorgewölbe (vgl. Abb. 46).

1) 1440, på hvælvene i langhus og sakristi, hvis svenskfødte bygmester Olaus Petri nævntes i en *indskrift i korfagets hvælv* over nordøstre svikkel, hvor tekstens heksametre var fordelt på begge sider af diagonalribben (fig. 24, 46). De seks linjer med minuskier blev alle indledt af en majuskel, og som skilletegn fungerede små ruder: »Anno milleno cd triginta q(u)e deno / Olauus petri templu(m) testudine textit / Istud ad hoc rexit reor illum gracia (christi) / Ex sueuis natus grandeuus corpore gratus / Moribus ornatus pro factis hiis veneratus / Eius informator fuit magister tidericus« (År tusinde fire hundrede og fyrre dækkede Olaus Petri dette tempel med en hvælving. Dertil, tror jeg, ledte ham Kristi nåde. Han var født af svenskere, en moden mand, smuk af legemsbygning, prydet med gode sæder, for disse gerninger blev han højt agtet. Hans lærer var mester Diderik).¹³⁷ Minuskier og linjer stod sorte, majusklerne mønjerøde med grøn kontur, skilletegnene havde samme røde farve, mens en let bølgeornamentik var rød og grøn. Rester af en *indskrift på sakristiets sydvæg* i østfaget var stærkt forkludret af talrige gentagelser (fig. 45). Tydeligst fremtrådte to minuskellinjer: »Olauus petri textit d[o]mum / Anno milleno cd triginta...« (Olaus Petri tækkede (eller dækkede) huset i året 143?). Herunder og til venstre herfor sås flere gentagelser af indledningerne til begge linjer. Gentagelserne synes uforståelige, medmindre hele indskriften skal opfattes som en øvelse, en art kladde til ovenstående indskrift i korhælvet.¹³⁸ Herpå tyder også, at der ud over disse indskrifter udelukkende har været tale om en *udsmykning på hvælvene*, der har sine nærmeste paralleller på samme bygmesters hvælv i Mörap kirke i Skåne (jfr. s. 203) og Vestervig klosterkirke med årstallene hhv. 1432 og 1444 (*DK Tisted* 631). I *langhuset* var polygonfagets ribber vekselvis rødgule med grøn kantning og grønne med rød kantning, slutstenene prydedes af rosetter og hvælvvederlagene markeredes af tovsnoninger, dels rødgule, dels grønne, med sorte konturer. Dekoration og farver var tilsvarende i korfaget, dog suppleret med gråsort på den nederste del af diagonalribberne (fig. 24). 2. fag havde samme

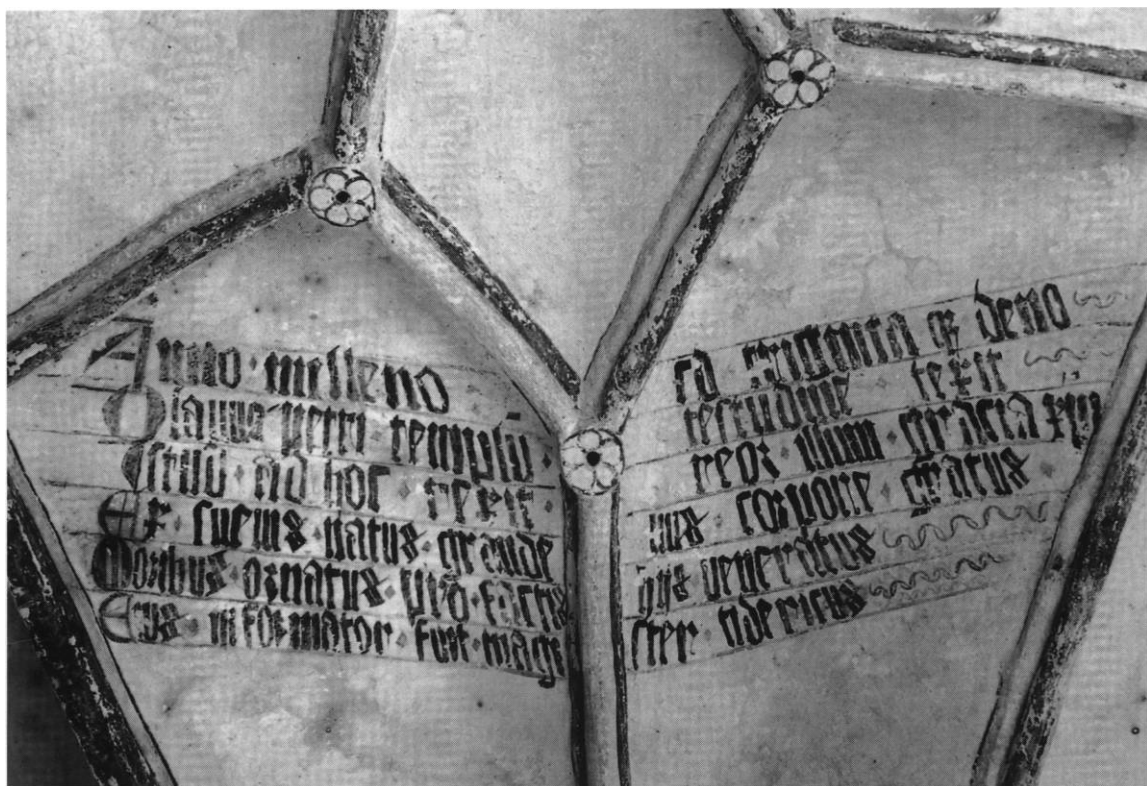

Fig. 46. Bygningsindskrift 1440, der nævner navnet på den svenskfødte bygmester Olaus Petri (Olaf Petersen). Udsnit af †kalkmaleridekoration nr. 1 (s. 208). Eigil Rothe fot. 1906. - *Bauinschrift 1440 mit dem Namen des in Schweden geborenen Baumeisters Olaus Petri (Olaf Petersen). Ausschnitt aus †Wandmalerei Nr. 1.*

dekoration, dog med lys rød og gråsort som hovedfarver (fig. 23), og 3. fag synes at have stået tilsvarende, idet der dog her kun blev af-dækket minimale rester (fig. 23). I sakristiet var hvælvudsmykningen - så langt de mindre dimensioner tillod det - en gentagelse af langhusets. 'Ribberne' var rødbrune, 'slutstenene' havde rosetter, og fra hjørnerne udgik planteslyng i slægt med bølgeornamentikken ved langhusindskriften. På gjord- og skjoldbuer fremdroges dele af *indskrifter* med minuskier (jfr. fig. 28, 29). I østfaget kunne på gjordbuen læses: »Ihesus!«, på nordre skjoldbue: »ni[cola]i erik...« (Niels Eriksen), og på søndre skjoldbue: »I[hesus] na-zar[enus rex] judeorum« (Jesus af Nazareth, Jødernes Konge).¹³⁹ På vestfagets vestre skjoldbue kan tydes: »...principium et finis« (...begyndelsen og enden), mens det på søndre skjoldbue fremdragne synes ulæseligt. Endelig afsluttede

en vandret rødbrun stribe af bredde som et munkestensskifte dekorationen imod sakristiets undervægge, der stod kalkede (fig. 29, 45).

2) 1468, i *søndre kapel*, udført i umiddelbar forlængelse af byggeriet som en markering af dets initiativtagere og donatorer, hvis navne og bomærkeskjolde øjensynligt har været malet som en art frise øverst på væggene. Endvidere havde hvælvet en *indskrift* med sorte minuskier, fordelt på de to sydkapper. I den østre læses efter fotografi (fig. 47): » ...cu(m) cc lx bis quatuor add[ita] / [huic domui] domini structa capella dei«. (..68 tilføjet (dette) Herrens (hus) (er) op-ført Guds kapel). Byhistorikeren Aldal, der havde søgt bistand hos arkivar William Christensen, leverede 1939 følgende tydning og oversættelse: »Med et lx bis qvatuor addita / Huic domo domini structa capella dei«. (1468 er som tilbygning til dette Herrens hus opført ca-

Fig. 47-48. †Kalkmaleridekoration nr. 2 i søndre kapel, bygningsindskrifter 1468 i hvælvets sydkapper (s. 209f.). 47. I østre kappe. 48. I vestre kappe, omtalende tilbygningen som præstegildets kapel. Eigil Rothe fot. 1906. - †Gewölbemalerei in südlicher Kapellenanbau, Bauinschriften 1468 in den südlichen Gewölbekappen. 47. Ostkappe. 48. Westkappe, wo der Anbau als die Kapelle der Pfarrergilde erwähnt wird.

pella Dei (Guds kapel)). Trods usikkerheden i læsningen kan der ikke være tvivl om åretallet 1468, der stemmer smukt overens med de ledsagende personnavne og våbenskjolde (se ndf.). I vestre halvkappe læses øjensynligt (fig. 48): »Fabrica n(ost)ror(um) patet hic pia pr(e)sbitorum / Est presens cella conuifui...que capella«. (Her ses vore præsters fromme bygning. Dette er gildets rum og kapel). Afslutningen kunne også læses: »...Conui[uarum] que capella« (... gildesbrødrenes rum og kapel). Aldal med støtte af William Christensen foreslog 1939 følgende

læsning og oversættelse: »Fabrica no(st)ror(um) patet hic pia pr(e)sbitorum / Est presens cella communisque capella«. (Her står vore præsters fromme bygning åben og er nu en cella og fælles kapel (for dem)). Væggenes bomærkeskjolde og navne, med sorte minuskier, var følgende. På østvæggen syd for vinduet: »Pauli jwl« (Poul Juuls) over et skråtstillet skjold med bomærke (fig. 49). På sydvæggen øst for vinduet: »Pauli fabr[i]« (Poul smeds) over et liggende bomærkeskjold (fig. 53), og på vestvæggen nordre del: »Christiærni lavri« (Christiærn Lauridsens)

Fig. 49-50. Navne og skjolde tilhørende †kalkmaleridekoration nr. 2, 1468, i søndre kapel (s. 210f.). 49. Borgmester Poul Juuls navn og skjold med bomærke. 50. Sognepræst Christiærn Lauridsens navn og skjold. Eigil Rothe fot. 1906. - †Gewölbemalerei in südlicher Kapellenanbau, 1468. 49. Name und Schild mit Eigentumsmarke des Bürgermeisters Poul Juul. 50. Name und Schild des Pfarrers Christiærn Lauridsen.

over et skråtstillet skjold med tre søblade, forbundet af tynde stængler (fig. 50).

Hvælvet indskrift er øjensynligt det ene af to vidnesbyrd om byens præstegilde, der må have haft sine møder og gudstjenester i kapellet (jfr. s. 162). Af de med skjoldene forbundne navne kan kun det sidste umiddelbart identificeres med en gejstlig, formentlig Christiørn Lauridsen, der nævnes 1462-90 som sognepræst i Holstebro og Borbjerg.¹⁴⁰ Af de to andre må Poul Juul være borgmesteren af dette navn, der 1470 skænkede *stormklokken (s. 263 og fig. 108), mens Poul smed ikke kendes i øvrigt. Af navnene fremgår således, at præstegildet højst kan have været medstifter af kapellet. Og såfremt Christiørn Lauridsen alene er anført som sognepræst og de to øvrige som kirkeværger, er der næppe noget i vejen for, at kapellet i realiteten har været bekostet af kirkens bygningsmidler (fabrica).¹⁴¹

3-4) To på hinanden følgende bemalinger, måske fra før og efter 1500, fremdraget på *kolets nordvæg*. Her omtaler Eigil Rothe en lille svømmende fisk, der først ledte hans tanke hen på en S. Kristoffer, men som også kunne have været mærke i et våbenskjold. Det sidste fandt Rothe sandsynliggjort derved, at han lige ved siden af, omend på et yngre malelag, fandt et våbenskjold med ibskal over en næsten udslettet indskriftlinje. Måske har der været tale om en frise af flere gange ommalede stiftervåbener, som det kendes fra en række andre købstadskirker.¹⁴² Det fundne gjorde indtryk af at være yngre end hvælvdekorationen (nr. 1) fra 1440, da det et sted greb ind over denne.¹⁴³ Sonderinger efter maleri overfor på sydvæggen gav intet resultat.

5) O.1520, en større figurudsmykning, der har omfattet de to kapeller, muligvis også kolets nordvæg, og som var markeret med Lange (Munk)-våbener, af hvilke i hvert fald ét tilhørte stiftsbispen Iver Munk (1499-1536).¹⁴⁴ Det var malet i østre side af buen ind til *nordre kapel* (fig. 51). Munkvåbenet her, holdt af to køllebærende vildmænd, var nemlig kronet af en bispehue med bagved stillet bispestav, ved hvis fod der på fotografiet anes rester af et lille bomærkeskjold, eventuelt malerens. Herunder var rester af en trelinjet minuskelindskrift, formentlig på latin,

Fig. 51. †Kalkmaleri o. 1520 i buen til nordre kapel (s. 211). Biskop Iver Munks våben over bomærkeskjold (malerens?) og ulæselig bygningsindskrift. Eigil Rothe fot. 1906. - †Wandmalerei um 1520. Wappen des Bischofs Iver Munk oberhalb eines Schilds mit Eigentums-marke (für den Maler?) und einer schwer lesbaren Bauinschrift im Bogen des nördlichen Kapellenanbaus.

men for ødelagt til at kunne læses. I buen overfor fremdrog Rothe rester af en mand, der stod på en stor pokalfod og fra en bødkeret kande hældte noget over i en lille skål. Han synes at have haft sværd ved siden, og over ham anes på fotografier et skriftbånd (jfr. fig. 23). Inde i kapellet viste afdækning sig næsten umulig, idet maleriet overalt fulgte med ned ved afbankningen. Rothe kunne dog i vægnicherne konstatere evangelistsymboler og engle, og i hvælvet fremkom rester af samme bladværk som i søndre kapel (jfr. fig. 42).

Fig. 52. †Kalkmaleri o. 1520 i søndre kapels hvælv, søndre vestkappe (s. 214). S. Peter. Eigil Rothe fot. 1906. - †Gewölbemalerei um 1520 im südlichen Kapellenanbau, südliche Westkappe. St. Peter.

Fig. 54. †Kalkmaleri o. 1520 i søndre kapels hvælv, søndre vestkappe. Løvwerk med drolerier: klatrende mand og herover en mand med hoved og overkrop i en blomst. Tv. anes det meste af en grinende mand i vestre sydkappe (s. 214). Eigil Rothe fot. 1906. - †Gewölbemalerei um 1520 im südlichen Kapellenanbau, südliche Westkappe. Laubwerk mit Drolereien: kletternder Mann und über ihn ein Mann mit dem Kopf und Oberkörper in einer Blume. Links das meiste von einem lachenden Mann in westlicher Südkappe.

I *søndre kapel* var bemalingen foretaget oven på udsmykningen fra 1468 (nr. 2), men fulgte denne ved at have skjolde i samme højde på væggene, her dog i forbindelse med billedmotiver. På *østvæggen* fremkom nord for vinduet rester af Maria, stående i strålekrans med det nøgne Jesusbarn siddende på højre arm (fig. 150). Umiddelbart syd herfor fandtes et Lange (Munk)-våben af tartscheform, som ikke var forbundet med biskoppelige insignier og derfor ikke behøver at have været Iver Munks. Syd for vinduet fremkom i forbindelse med en ødelagt fremstilling af Flugten til Ægypten et tilsvarende skjold med borgmester Poul Juuls bomærke og herover øjensynligt rester af hans navn; der var her tydeligt tale om en moderniseret gentagelse af våben og indskrift fra 1468, malet blot en halv meter fra det oprindelige (jfr. fig. 49). På *sydvæggen* fremkom øst for vinduet et maleri af S. Martin stående i bispeskrud i færd med at dele sin kappe med et stort sværd (fig. 53). Ved hans side var rester af et skriftbånd.

Kapellets *hvælv* havde på ribberne lette og flygtigt tegnede bladviste, mens kapperne rummede et tæt og sammenhængende løvwerk med runde frugter og store blomster. I nogle af blomsterkalkene sad mandlige helgener, vistnok

Fig. 53. †Kalkmalerier 1468 og o. 1520 i søndre kapel. Poul smeds navn og bomærkeskjold (th.) tilhørende †dekoration nr. 2 (s. 210). S. Martin i færd med at dele sin kappe (tv.), en del af †dekoration nr. 5 (s. 212). Eigil Rothe fot. 1906. - †Wandmalereien 1468 und um 1520 im südlichen Kapellenanbau. Rechts Name und Eigentumsschild für Poul den Schmied von †Wandmalereien 1468. Links St. Martin bei der Teilung des Mantels, Teil der †Wandmalerei um 1520.

Fig. 55. †Kalkmaleri o. 1520 i søndre kapels hvælv, søndre østkappe. Paulus med sværd og derover en kentaur, forfulgt af en mand med hævet stav (s. 214). Eigil Rothe fot. 1906. - †Gewölbmalerei um 1520 im südlichen Kapellenanbau, südliche Ostkappe. Paulus mit Schwert; oberhalb dieser Figur ein Kentaur, von einem Mann mit gehobenem Stock verfolgt.

alle apostle, mens der spredt i rankeværket fandtes fugle og mere eller mindre groteske, nøgne småfigurer. Måske fordi de to nordkapper og den tilstødende kappe i øst kun blev delvist af-dækket, kendes ingen figurfremstillinger herfra. De øvrige fem kapper rummede hver én eller to figurer i blomsterkalke, således at man udmærket kan tænke sig, at hvælvet oprindeligt har rummet alle tolv apostle. *Syd-kappen i øst* rummede således to helgener, den sydligste Paulus med sværd, og over ham sås en hårfager kentaur med bue, forfulgt af en mandsling med hævet stav, mens der over flitsbuen sad en fugl (fig.

55). Også *østkappen i syd* havde forneden to helgener, den ene Filip med kors; den anden ses på fotografier næsten ødelagt, da Rothe måtte banke figuren delvis bort af hensyn til den underliggende indskrift (jfr. fig. 48). I *vestkappen i syd* var den øvre af to helgener måske Jakob den Ældre. Til venstre for ham sad en fugl og en frugtplukkende kvinde, til højre en mand med underligt stift grin (fig. 54 tv.). Endelig kravlede nederst i kappen en lignende småperson af sted på alle fire. Også *sydkappen i vest* rummede to helgener, af hvilke S. Peter var ganske velbevaret (fig. 52). Over den anden klatrede en noget flegmatisk mand, hvorover en anden lille skikkelse havde stukket hoved og overkrop i en blomst, så den bare ende stod i vejret (fig. 54). I *nordre vestkappe* sad en velbevaret S. Andreas med skråkors (fig. 154).

Udsmykningen har sine nærmeste paralleller i Skive kirkes omfattende hvælvudsmykning fra 1522 og i Vestervig og Saltum, hvor løvværket befolkes af lignende fornøjelige drolier og fabelvæsner.¹⁴⁵ Eftersom borgmester Poul Juul må have været død, da udsmykningen kom til, synes gentagelsen af hans navn og skjold (fra nr. 2) at vidne om veneration og et ønske om at fastholde mindet om hans indsats. Lange(Munk)-våbenet kan eventuelt have tilhørt en af de mange slægtninge, som Iver Munk anbragte i sit stifts forvaltning.¹⁴⁶

6) O. 1662. På *nordre kapels* vægge sluttede sig til Tvisklosters eller Buchwalds †krypt (nr. 2, s. 281) to våbener for slægterne Buchwald og Rantzau samt 'vert over for' følgende bibelcitater: »Salige ere de Døde, Som døe Herefter i Herren; Ja Aanden Siger, at de skal Hvile af deres Arbejde, men deres Gierning følge med dem. Apoc:14 (v. 13) Leve vi, da leve vi i Herren; Døe vi, da døe vi i Herren; derfor, Hvad Heller vi Leve eller døe, da Høre vi Herren til«. ¹⁴⁷

7) O. 1674, i buen til søndre kapel, en formentlig kalkmalet epitafieindskrift over løjtnant Caienus. Se †mindetavle nr. 2, s. 276.

8) Formentlig 1757. På fotografier af kirkens indre anes overkalket hængedraperi, malet i hvælvingen over prædikestolen og (†)altertavle nr. 2 (jfr. fig. 88, 100).

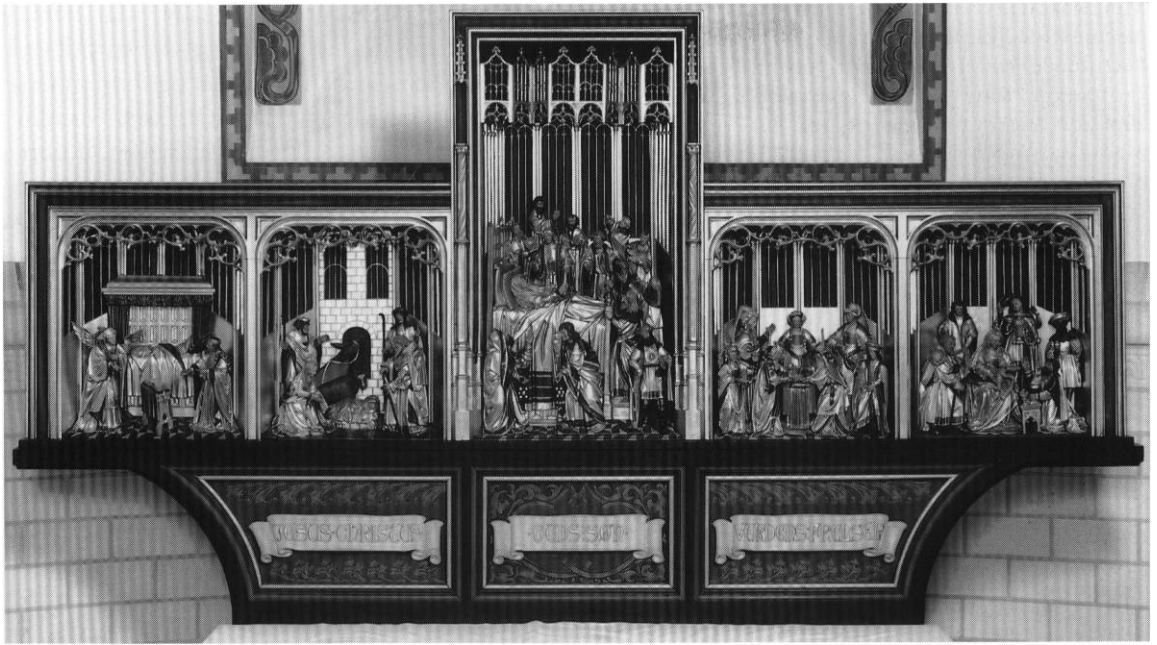

Fig. 56. Altertavle, 1907, med genbrug af relieffer og skæringer fra (†)altertavle nr. 1, o. 1520, og 2, 1757 (s. 235, 239). HW fot. 1996 - Retabel, 1907, mit wiederverwendeten Reliefs und Schnitzarbeiten eines spätgotischen (†)Flügelaltars, um 1520, bzw. eines (†)Rokokoaltars, 1757.

INVENTAR

Oversigt. Hovedstykkerne i indretningen er direkte overført fra den 1906 nedrevne middelalderkirke, således reliefferne i en 1907 rekonstrueret nederlandsk altertavle fra o. 1520, prædikestolen fra o. 1630, altersølv og alterstager fra baroktiden, en alterskranke fra 1724, to tavler fra 1742, tre lysekroner, skænket 1660, 1742 og 1788, en nederlandsk lysearm med årstal 1599, et kirkeskib fra midten af 1700'erne og endelig en klokke, støbt af Caspar König i Viborg 1770. Andre af den gamle kirkes klenodier, en figurgruppe, Nådestolen, fra o. 1500, og et krucifiks, fra o. 1750, har fået plads i kirkerummet så sent som 1983.

Inventaret i øvrigt er hovedsagelig fra opførelsen 1906-07 og er udført efter tegninger af kirkens arkitekt. Stolestader, paneler, salmenummertavler, dørfloje og et pulpitur i vestre korsarm fremstår i bejdsset fyr med politurbehandling. Malerarbejdet 1906-07 skyldes malermesterbrødrene Bengt og Rasmus Licht, Holstebro, idet dog mere krævende opgaver

blev overladt dekorationsmaler H.F. Svendsen, København. Han tog sig således noget håndfast af renæssanceprædikestolens istandsættelse og forsynede selv felterne med figurmaling; dens himmel kom først op 1916 efter at have fået en noget skånsommere istandsættelse ved Johannes Malling. Kirkens oprindelige orgel, leveret 1907 af Joh. P. Andresen & Co. i Ringkøbing, er 1957 erstattet af det nuværende, som er bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby. Endelig blev i forbindelse med kirkens 75 års jubilæum 1982 iværksat gennemgribende istandsættelse af rummets historiske inventar og gravminder, ligesom orglet blev udvidet, et stort klokkespil anskaffet og de to ovennævnte klenodier bragt tilbage til byens kirke fra Holstebro Museum.

Kirken har 1907-37 selv haft en art *museum* for inventar og gravminder fra den gamle kirke indrettet i tårnets loftsrum bag orglet. Her var på sydvæggen ophængt fire pengebøsser (s. 258), Heinrich von

Münchhausens *mindetavle (nr. 3, s. 270), ovennævnte krucifiks og figurgruppe fra o. 1500 samt en *skrifttavle fra Lindes $\dagger$ gravkrypt (nr. 3, s. 282). På vestvæggen hang et *altertavlemaleri fra 1757 (s. 239), to *lysearme af smedjærn (s. 261) og i nord ind mod hvælvingen seks fag af en *($\dagger$)brystning fra et orgelpultitur 1624 (s. 258).¹⁴⁷ Ydermere må man i tårnrummet eller andetsteds have opbevaret en *læsepult fra o. 1500 og en *pengekiste fra 1794. Alt dette kom 1937 til Holstebro Museum tillige med *kisteplader og *kistebeslag fra $\dagger$ gravkrypterne. De havde siden 1907 været ophængt på dåbsværelsets vægge (jfr. s. 280f.).¹⁴⁸

ALTER OG ALTERPRYDELSER

Alterbordet er muret, 230x106 cm, 98 cm højt, med en beklædning i flerfarvet marmor, der for til danner fire rudefelter med et gyldent kors i midten. Bagtil er i bordet indbygget en nyere sikkerhedsboks.

Altertavlen (fig. 56) er udført som en reduceret og forenklet udgave af et nederlandsk alterskab som ramme om fem relieffer, der er overført fra den gamle kirkes ($\dagger$)altertavler, og som oprindeligt har hørt hjemme i en fornem og sjælden nederlandsk altertavle fra o. 1520 (jfr. s. 235f.). Alterskabet har form af en bred skærm med fire kvadratiske, profilkantede felter og et højere midtfelt, alt på en stor predella, hvis tre felter rummer skriftbånd med indskriften: »Jesus Christus Guds Søn Verdens Frelser« (i versaler og uncialer). Skabet er tegnet af arkitekt Ahlmann efter forslag af relieffernes restaurator, Eigel Rothe.¹⁴⁹ Han har ud over de middelalderlige figurskæringer genbrugt en del af deres arkitekturbaggrund med stavværk, og dertil scenernes nethvælv og to forsirede, leddelte søjler (sammenstykket af flere stumper) med afsluttende fialer, der flankerer midtfeltet. Søjlerne har høje plinte og lader foroven plads for (ikke rekonstruerede) småfigurer under fialer. Det meste af arkitekturen er dog nyskåret 1907, således alle sidefelternes baldakiner, og af midtfeltets polygonalt fremspringende stavværksbaldakin er kun beskedne dele gamle. Endelig har Rothe nyskåret ikke ubetydelige dele af selve reliefferne, således næsten overalt de til scenerne hørende

gulve. Denne omfattende restaurering skønnedes nødvendig, idet reliefferne ved en tidligere genbrug 1757 var blevet ændret og forvansket af den kunsthæderlige sognedegn Christen Nødskov (se s. 240f.). En del af hans tilføjelser, udført i blødt træ, er stadig bibeholdt. Eigel Rothes genskabelse af reliefferne og den tilhørende staffage og arkitektur baserede han til dels på nøje studier af bedre bevarede nederlandske altertavler. Således kan sidefelternes rankebaldakiner være hentet fra altertavlen i Viborg Søndre Sogns kirke.¹⁴⁹

Reliefferne, der er 42-45 cm høje, hovedrelieffet (c) dog 77 cm, beskrives her fra nord: a. Bebudelsen (fig. 57) med englen kommende ind fra venstre til en mindre, gestikulerende Maria; mellem dem står Marias beskedne læsepult, og som baggrund tjener en stor omhængsseng. Alt er nyskåret, bortset fra de to kvindefigurer, der ganske vist stammer fra det nederlandske alterskab, men som først 1757 har fundet anvendelse i Bebudelsesscenen.¹⁵⁰ Om denne første genbrug vidner endnu 'englens' vinger, der er påsat som en tilføjelse i blødt træ 1757 (jfr. s. 242 og fig. 91).¹⁵¹

b. Jesu Fødsel (fig. 58). Omkring barnet ses til venstre Maria, knælende i tilbedelse, til højre Josef, der står rejseklædt med stok og brændende vokslys. Over krybben kommer to nysgerrige dyr til syne, mens to hyrder står med deres stave bag Maria og Josef Barnekrybben er fornyet 1757, de andre figurer er gamle, mens hyrderne først har fået deres plads i relieffet 1907 (jfr. fig. 92).¹⁵² Indtil da var de indsat i to andre relieffer (d og e, jfr. s. 242 og fig. 93-94). Også en del af arkitekturbaggrunden er gammel, mens det øvrige er nyskåret efter bevarede *fragmenter (jfr. s. 236f.).

c. Hovedrelieffet (fig. 83) er en fremstilling af Jomfru Marias død, omgivet af apostlene, af hvilke én giver hende et vokslys i hånden. Marias underansigt er nygjort ligesom vokslyset, idet scenen 1757-1907 var ændret til en fremstilling af Jakobs død - Maria med tilføjet skæg og vokslyset erstattet af en kongestav (jfr. fig. 89, 90).¹⁵³ Af de tre figurer i forgrunden, der er skåret for sig, bærer personen til højre, som re-

Fig. 57-58. Altertavle 1907, reliefferne a og b (s. 216). 57. Bebudelsen. De to figurer er fra o. 1520, men stammer fra et andet motiv i (†)altertavle nr. 1 (s. 235) og har stort set bibeholdt deres opstilling fra (†)altertavle nr. 2, 1757 (s. 239 og fig. 91). 58. Jesu Fødsel. Med undtagelse af barnet (fra 1757) er figurerne middelalderlige, men 'hyrderne' er 1907 tilført fra andre relieffer (s. 245 med fig. 93-94). Den højre synes oprindeligt at have hørt til i et ↑relief af Fremstillingen i Templet. HW fot. 1996. - *Retabel, 1907, mit Reliefs. 57. Verkündigung mit zwei Figuren um 1520, die aber von anderswo im spätgotischen (†)Flügelaltar stammen und im großen ganzen ihre Aufstellung aus dem (†)Rokokoaltar, 1757, beibehalten haben. 58. Geburt Christi. Mit Ausnahme des Kindes (aus 1757) sind die Figuren mittelalterlich, die 'Hirten' jedoch wurden 1907 anderen Reliefs entnommen und späterhin hinzugeführt. Der Rechte scheint ursprünglich zu einem ↑Relief von der Darbringung Christi im Tempel gehört zu haben.*

lieffets eneste, fodtøj og må være tilført scenen 1757, uden at Rothe har fundet anledning til at ændre herpå. Den må have afløst en apostel, knælende foran et bord (nu med røgelseskar, oprindeligt velnok med bog, jfr. ndf. og fig. 89, 93); han har oprindeligt haft plads foran Marias seng (jfr. fig. 82), men Christen Nødskov brugte ham 1757 som den ældste af De Hellige Tre Konger i relief (se ndf.). Flere småpartier og -dele af relieffet er nyskåret 1907, således forgrundsapostlenes bogposer, og rygpanelet bag sengens puder er nygjort efter model af en tavle i Statens Historiske Museum i Stockholm. Af arkitekturindfatningen er store dele gamle (jfr. ovf.).

d. Omskærelsen (fig. 85). Som scenens midtpunkt ligger barnet på et draperet bord, holdt

frem fra venstre af en fornemt klædt kvinde, mens ypperstepræsten, med briller og eksotisk dragt, fører kniven fra den anden side. Bag ham står endnu en mand og rundt om barnet yderligere fire kvinder, de to bageste med tændte lys, der er en misforstået tilføjelse fra Rothes side (jfr. fig. 94).¹⁵⁴

e. Kongernes Tilbedelse (fig. 84). Barnet, på moderens skød, rækker armene ud mod en foran et bord knælende mand, der 1757 er flyttet fra ovennævnte relief c og sat i den ældste konges sted.¹⁵⁵ De to andre konger står bagved med lågpokaler; den ene er efter tidens sædvane fremstillet som neger (morian). Til venstre for Maria står Josef rejseklædt og bag ham en af kongernes tjenere, der har taget sin hat af og

Fig. 59. Nådestolen, figurgruppe, o. 1500 (s. 218), fra en $\dagger$ sidealtertavle i den middelalderlige $\dagger$ kirke (s. 247). HW fot. 1996. - *Gnadenstuhl, um 1500. Figurengruppe eines $\dagger$ Seitenaltars in der mittelalterlichen $\dagger$ Kirche.*

holder den foran sig. Ved restaureringen har Rothe rykket lidt om på de tre bagvedstående og flyttet en fjerde (næppe tilhørende) til reliefb som hyrde (jfr. ovf. og fig. 93). Et par småtilføjelser fra 1757 er ikke ændret, således nogle hænder og på det lille bord et røgelseskar; det har afløst noget 1757 bortskåret, formentlig en åben bog.¹⁵⁶

Skabet har forgyldning og bemaling i hovedsagelig sort og blå; bag predellaens hvide skriftbånd med forgyldt skrift er malet forgyldt bladværk i middelalderstil på rød og blå bund. På middelalderskæringerne er den oprindelige staf-fering med fint differentieret karnation, blå,

rødt, grønt og megen forgyldning så vidt muligt genskabt efter de fundne rester (jfr. s. 238 og fig. 83). Tavlen er konserveret 1983 og istandsat efter et mindre hæværk 1988.¹⁵⁷

Fra en ($\dagger$)sidealtertavle i den gamle $\dagger$ kirke stammer en *figurgruppe*, Nådestolen (fig. 59), o. 1500, der, efter 1937-83 at have været i Holstebro Museum, atter er kommet tilbage til kirken. Gruppen, 78 cm høj, fremstiller den aldrende, tronende Gud Fader, der fremviser sin martrede søn i form af en smertensmand stående ved sin højre side. Gud Fader, hvis krone nu mangler fem nedtappede blade, har bølget hårpragt og fuldskæg med meget lange, snoede lokker. Billedhuggeren lader hans knæ fremtræde noget ubehjælpsomt samlede bag den fodsides klædnings knækfolder, mens hænderne griber stift om sønnens brystkasse. Jesus (fig. 155), der fremviser såret i sin venstre hånd og med højre viser hen til sidevunden, bærer kort lændeklæde og en snoet tornekroner, hvis forreste del nu er flækket af. Af tronsædet er kun siden modsat Jesus i behold, med rester af en fiale. Den ret reliefagtige gruppe har udhulet bagside og en nedboring i Gud Faders krone, der er ført igen-nem til hulningen; ved tronsædet et jernbeslag fra en tidligere opsætning. Bemaling fra 1700'erne, udbedret ved en istandsættelse 1983. Hudfarven er lys (uden blod), håret brunt, Gud Faders kappe mørkeblå, hans kjortel rød som også Jesu lændeklæde, mens tornekronen og tronsædet har grøn farve. Gud Faders klædning smykkes af mønstre med lidt forgyldning, der også ses på kronen. Ældre farver eftersøgte ikke 1983, men findes næppe heller i større omfang.

Nådestolsgruppen fandtes i 1800'erne i den gamle $\dagger$ kirkes sakristi (se s. 247). 1907-37 var den hensat i tårnet og er efter tilbageføring fra Holstebro Museum 1983 istandsat og ophængt på korets østvæg over døren til præsteværelset.

ALTERTILBEHØR

Altarsølv (fig. 60), 1907, i forenklet middelalderstil, leveret af Mathias Lind, Holstebro og skænket afkvinder i menigheden. Kalken, 25 cm høj,

Fig. 60. Altersølv, 1907, leveret af Mathias Lind, Holstebro, med oblatæske 1891 (s. 219f.). HW fot. 1996. - *Silbernes Altargerät von Mathias Lind in Holstebro, 1907. Oblatendose 1891.*

har sekstunget fod, sekssidede skaftled og knop med rudebasser, hvorpå Jesu navn læses i graveret fraktur. Bægeret, med tud, har graveret kors og en buefrise med blade, der ses tilsvarende på foden tillige med frakturindskriften: »Skænket af Kvinder i Menigheden«. ¹³⁵ Disken, tv. 16,5 cm, har kalkfodens sekstungede form og graverede blade omkring et cirkelkors i fordybningen. På fanens underside ses samme indskrift som kalkens omkring Linds stempel (Bøje 6738) og guardeinmærke for Christian F. Heise i København (1904-32). ¹³⁶

Fra den gamle kirke er overført en *disk*, der er leveret 1867 og har stempel for Christian Andreas Meilsøe, Holstebro (Bøje 6729). Disken, tv. 14 cm, har graveret cirkelkors og på undersiden en påskrift, »Fornyet 1867«, som henviser til, at den har hørt til et ældre altersæt og er udført som erstatning for dettes *†*disk fra 1763; den til dette sæt hørende **kalk* fra 1622 (fig. 96) er siden 1937 i Holstebro Museum (jfr. s. 247), men hentes til kirken ved højtider, hvor den da benyttes sammen med disken fra 1867.

Også det øvrige altertilbehør stammer hovedsagelig fra den gamle kirke. *Oblatæsk*en (fig. 60), udført 1891 af Peder Erlandsen i Holstebro, ¹³⁷ er cylindrisk, tv. 13 cm, 10 cm høj, med let hvælvet, korsprydet låg. Under bunden ses graveret: »Holstebro Kirke d. 2. Marts 1891« samt stemplet »Erlandsen« og et guardeinmærke for Simon Groth, København (1863-1904).

Alterkanden (fig. 62) er skænket 1702 af Karen Solgaard (jfr. *†*oblatæske nr. 1, *†*lukket stol nr. 1, epitafium nr. 4 og *†*gravkrypt nr. 4 med **kisteplade* nr. 3) og renoveret 1861 af Christen Andreas Meilsøe, Holstebro. Den 18 cm høje kande har cirkulær fod og svajet korpus med kuglekronet låg, alt smykket med en elegant, konkav godronnering. Over hanken er gækken udført som akantusløv, mens tuden smykkes af et laurbærkranset mandshoved med langt skæg. Herunder er på korpus graveret med skriveskrift:

»Guds Ord med Jesu Bøn herover Læses maa
Om Viin med Jesu Blod schal Sand Foræning(!) faa
Til saadan Hellig Brug og Guds Navens Ære
Mig Karen Solgaard Ydmÿgst lod Frembære
1702«

Herunder er tilføjet oplysningen »Restaureret 1861«, hvortil svarer Meilsøes stempel under bunden (Bøje 6731). ¹³⁸ Ved hans arbejde er den oprindelige mesters stempel øjensynligt gået tabt. 1737 betalt guldsmid Lund (Villads Lauridsen Lund) for reparation af kandens fod med tillagt sølv, og 1828 ses udgift for lodning af nogle huller. ¹³⁹

Sygesæt. 1) (Fig. 61), o. 1625, et sjældent tidligt eksemplar, der tilsyneladende ikke har båret stempler. *Kalk*en, med nyt bæger, 11,5 cm høj, har cirkulær fod, der på renæssancevis er drevet sekssidet op imod skaftledene. Hver anden side

Fig. 61. Sygesæt, o. 1625 (s. 219). HW fot. 1998. - *Krankengerätesatz, um 1625.*

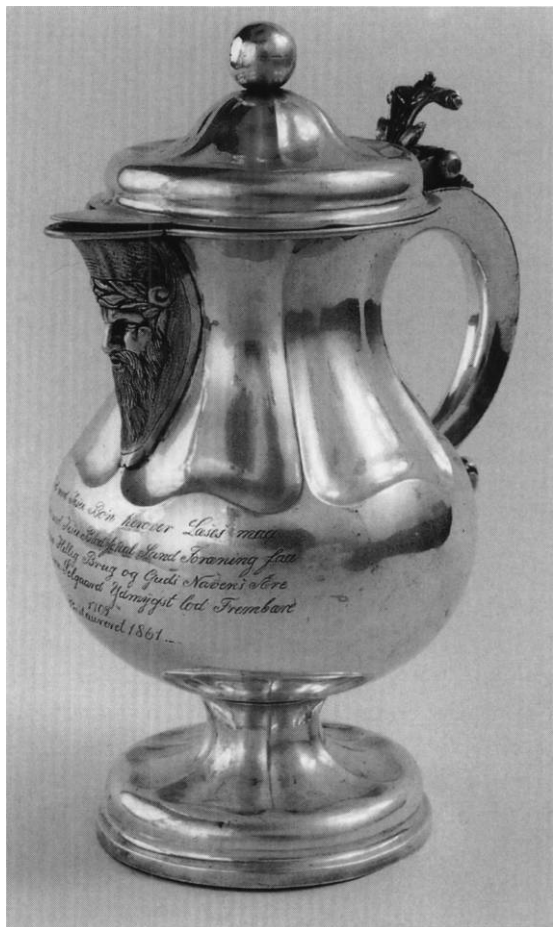

Fig. 62. Alterkande, 1702, skænket af Karen Solgaard (s. 219). HW fot. 1996. - *Abendmahlskanne, gestiftet von Karen Solgaard, 1702.*

smykkes af graverede konturlinjer og små neglesnit, hver anden af akantusløv. Skaftet er seksidet, knoppen linseformet med tovsnoet midtvulst og derover en graveret bort af akantusagtige bladspidser. *Dysken*, tv. 8,5 cm, har bølgekantet fordybning og graveret cirkelkors på fanen. Sættet, der har næsten jævn gamle si-destykker i Ringkøbing kirke (s. 99) og i Ribe S. Katrine og Ølgod kirker,¹⁶² måtte 1643 repareres med to lod sølv, idet kalkens skaft var brækket. 1697 betaltes »Hans Guldsmid« (vel Hans Sørensen)¹⁶³ for lodning af den lille kalk og disk,¹⁶⁴ 1781 omtales en tilhørende *†vinflaske* af glas, hvortil Joachim Weller gjorde et sølvbe-
slag,¹⁶⁴ og 1862 blev sættet forgyldt af Christen

Andreas Meilsøe.³¹ Til det hører nu to nyere dele, vistnok begge fra 1934: en *vinbeholder* med skruelåg er udformet som bægerindsats, mens en cylindrisk *oblatæske*, tv. 5 cm, 1,7 cm høj, har korsprydet låg og på undersiden Københavnsmærke »1934« samt *gardeinmærke* for Johannes Siggaard (1932-60). Cylindrisk *futteral* af kunstlæder fra 1934. 2) Fra første halvdel af 1900'erne, i sølvplet, med *oblatæske* og *vinflaske*indsats til bægeret. I cylindrisk lærredsfutteral. 3) Nyere, i sølvplet, leveret af Bobjerg Tin og Sølv, Viby Sjælland. I kasse med betræk af gråt kunstlæder. 4) Nyere, i sølvplet, med flaske og småbægre. I trækasse med foring af fløj. *†Sygesæt*. 1907 fandtes ud over det ovennævnte nr. 1 endnu et siden forsvundet sæt.¹⁴⁷

Alterstagerne (fig. 63), fra o. 1650, er 55 cm høje, balusterformede med to pæreformede og tre skarprykkede led. Stagerne, der formodentlig er identiske med dem, der nævnes 1655, repareredes 1747,¹⁶ blev 1986 stjålet fra kirken, men er atter tilvejebragt. En *syvstage* er fra 1907, 47 cm høj, på foden versalindskrift: »Skænket af Herle Marie Kaysen«. Stagen har tilhørt et par, idet en tilsvarende *†syvstage* fra 1907 er stjålet 1986.¹⁶⁵ I det daglige står på alteret et sæt nye,

Fig. 63. Alterstager, o. 1650 (s. 220). HW fot. 1996. - *Altar-Leuchterpaar, um 1650.*

enkle *alterstager* af træ og en dertil svarende *syvstage*. I koret stod efter 1907 to *†kandelabre* af smedejern, 265 cm høje, hver med 16 'lamper'.

En *alterbog*, Christian III's Bibel fra 1550, er 1994 skænket kirken af Axel Clausen og hustru Maja. Udstillet i en lille montre ved vestre korsarms nordvæg.¹⁶⁶

Messehagler, 1985, fire i de liturgiske farver rød, violet, grøn og hvid, bekostet ud af en anonym gave og efter designkonkurrence udført af Inge-Lise og Flemming Bau, Århus.¹⁶⁷ *†Messehagler*. 1907 havde kirken en rød hagel af silkefløj med guld kors.¹⁶⁷ En ny anskaffedes 1927.¹⁶⁸

Alterskranken (fig. 65, 69), overført fra den gamle kirke, er skænket af Kirsten Hartvigsdatter 1724 (jfr. *†gravsten* nr. 29). Den er udført af forgyldt smedejern, 72 cm høj, siden 1907 noget udvidet og tresidet opstillet med 13 fag og plysbetrasket knæleskammel. Skranken prydes af store volutsnoede bladstængler og kugleknopper over stiverne. I midtfaget ses over årstallet »1724« givenerinitialerne: »M.H.S.K.H.D.« for den afdøde ægtemand Milter Hansen (†1708) og Kirsten Hartvigsdatter (†1729), der 1720 erhvervede en begravelse (jfr. s. 249). Ved opstillingen 1907 er tilføjet to ekstra fag yderst.

DØBEFONT, KRUCIFIKS, PRÆDIKESTOL

Døbefont, 1907, af grå rød poleret granit, 81 cm høj, pokalformet med basefod og sekssidet kumme, der har korsprydte skjoldfelter og en beskeden fordybning passende til dåbsfadet. Midt foran alterskranken (jfr. fig. 13, 69). Det tilhørende *dåbsfad* er udført efter Ahlmanns udkast,²¹ tvm. 63 cm. Det har skålformet, glat fordybning og på fanen fremstilling af fisk og lam mellem reliefversalindskrifterne: »Herre frels mig« og »bliv ren«. På undersiden en reparation. *Dåbskande*, 1908, af messingblik, 37 cm høj, med kors, leveret af Dansk Paramenthandel.²²

Krucifiks (fig. 64), o. 1750, figuren voluminøs, 84 cm høj, af senmiddelalderlig type. Hovedet hælder dødt mod højre skulder, armene er udstrakte, lændeklædet kort med snip ved højre hofte, højre fod drejet ind over den venstre. En

Fig. 64. Krucifiks, o. 1750 (s. 221, 250). HW fot. 1996. - *Kruzifix, um 1750.*

Fig. 65. Alterskranke, 1724, midtfaget med årstal og initialer for giveren Kirsten Hartvigsdatter og hendes da afdøde mand Milter Hansen (s. 221, 249). HW fot. 1998. - *Altarschrannen, Mittelfeld mit Datum und Stiftermonogrammen, 1724.*

Fig. 66. Prædikestol, o. 1630, udsnit af himlen med fløjte- eller basunblæsende engle (s. 223). HW fot. 1997. - Kanzel, um 1630. Ausschnitt aus Schalldeckel mit flötespielenden oder posauneblasenden Putti.

snoet tornekroner sidder ned over panden, øjenlågene hænger tungt, læberne er fyldige, hår og skæg langt og bølget med en snip hængende ned på højre skulder. Mens figuren er af eg, uden udhuling i ryggen, men med to tilpløkkede indboringer i isse og nakke, er korset udført i blødt træ (ormehuller ses). Det har form af en glat stamme, hvori der har været indsat grenstumper, af hvilke to er i behold ved figurens venstre side; øvre korsarms lille skrifttavle er af påsømet jernblik.

Bemalingen, på kridtgrund, stammer fra 1700'erne og er formentlig oprindelig, med partiel overmaling, der er bibeholdt ved en istandsættelse 1983, da gyldne partier nyforgylt. Hudfarven er lys med lidt kindrødt og blod, hår og skæg forgyldt, tornekronen grøn, lændeklædet gråt med højlys i guld, korset sortbrunt med rester af lidt rød skrift. Oprindeligt var hudfarven mere rødlig og lændeklædet blå (med forgyldning).

Krucifikset, der kan være udført af Christen Nødskov til opsætning over korindgangen i den gamle kirke (jfr. s. 250), var 1907-37 hensat i kirketårnet, hvorefter det kom til Holstebro Museum. Efter 1983 at være tilbageleveret kirken og istandsat, er det nu ophængt på korets vestvæg.

Prædikestol (fig. 68), o. 1630, udført af en sydvestjysk snedker, der på lignende prædikestole i

Horne, Ølgod, Fåborg og Grindsted har signeret sig »H.P.S«, vel for »H(ans) P(eder) S(øn)« eller måske »H(ans) P(edersøn) S(nedker)«. Ved opsætningen i kirken 1907 udførtes en håndfast restaurering og afrensning, der ikke omfattede himlen, idet denne først blev opsat efter en mere skånsom istandsættelse 1916. Kurvens fire fag arkadefelter indrammes af lister med neglesnit og flankeres af korintiske hjørnesøjler med beslagværksprydbælte, der står foran profilindrammede højfyldinger. Arkaderne har løvværksprydede pilastre med profilkapitæl, og de profilerede bueslag ledsages af tandsnit og en bort af små rudebosser og cirkelornamenter; i sviklerne akantus-treblade. Forneden står pilastre på vandrette rammestykker, der har spor af en senere bortskåret reliefversalindskrift, som 1767 læstes: »Adam lapsus Gen:3 Jesus mortuus Rom 4« (Adams fald, Genesis 3. Jesu død, Romerbrevet 4). Over hjørnesøjlerne har frisen rektantede fremspring med beslagværk, under dem er postamentets fremspring volutformede med rudebosser på siderne, mens forsiderne præsenterer variationer af snedkerens karakteristiske løvehoveder og vrængemasker (fig. 67). Indskrifterne, i profilindrammede felter, er snedkerens ikke mindre typiske reliefversaler med kuriøse sammenskrivninger og orddelinger. I frisen læses: »Raab høyt spar icke opløft din Røst som en Basvne oc kvndgiør mit Folck

Fig. 67. Løve- og vrængemaske, detaljer af prædikestol o. 1630 (s. 222). HW fot. 1996. - Löwen- und Dämonenmaske, Details von Kanzel um 1630.

dieris Ofvertredelse oc Jacobs Hvs dieris Sønder. Esai 58 (v. 1)«, i postamentet: »Øxen liger alerede hos Roden af træene derfor hvilket tre som ike ber god Frvct skal ophvgis oc kastis i Ilden. Mat. III (v. 10)«. Under postamentfremspringene flankerer englehoveder hængestykker, der har form aflidt gnidrede rulleværkskartoucher.

Prædikestolens profilgesims, med læsepult fra midten af 1800'erne, er fornyet 1907 ligesom gulvet, der hviler på en pille af granit, og den svungne opgang, der er af smedejern med trin i ferniseret træ.

Himlen danner en stor polygon med seks fag ud mod kirkerummet. I frisen, som kantes af tandsnitlister og har volutfremspring med neglesnit, læses: »Saa gak nv hen ieg vil vere met din Mvnd oc lære dig hvad dv skalt sige Mar. 16 (v. 20) oc Herren arbeidede met dem«. Topstykkerne har form af store rulleværkskartoucher med arkadefelt og kantes på hjørnerne af basun- eller fløjtespillende engle (fig. 66), af hvilke to er fornyede 1916. Himlen savner nu spor afhængesornamenter, og dens loft fremtræder glat fornyet med bibeholdelse af den gamle midtroset.¹⁷⁰

Felterne har på det gamle træpanel *malerier* af de fire evangelister, udført 1907 af dekorationsmaler H. F. Svendsen, København. Alle fremtræder som knæstykker med bog, pen og symbolvæsen på en sortgrå baggrund. Fra opgangen ses Johannes, Mattæus, Markus og Lukas.¹⁷¹ Kurvens træværk i øvrigt har H. F. Svendsen afrenset 1907 og forsynet med en delvis staffering i brogede, laserende farver, der angiveligt er en genskabelse af de oprindelige; indskrifterne står forgyldte på sort bund. Himlen er 1916 stafferet i overensstemmelse med da konstaterede, originale farver (se s. 252 med fig. 101). En konserverende istandsættelse er foretaget 1983.

Prædikestolens mester, »H.P.S«, der formentlig videreførte et værksted efter Christen Pedersen snedker i Heager (Øse sogn, Ribe amt), kendes fra adskillige sydvestjyske arbejder dateret mellem 1603 og 1626 (jfr. ovf.). Hans virke i Holstebro kan have fundet sted engang inden for samme periode med base i Heager.

Fig. 68. Prædikestol, o. 1630, tilskrevet snedkeren »H.P.« (s. 222). HW fot. 1996. - *Kanzel, dem Tischler »H.P.« zugeschrieben, um 1630.*

Men den omstændighed, at der i Holstebros umiddelbare nærhed kendes yderligere et par arbejder af ham,¹⁷² antyder, at snedkeren efter 1626 har forlagt sit værksted til Holstebro, og at

Fig. 69. Interiør mod syd. HW fot. 1996. - *Kircheninneres gegen Süden.*

hans udførelse af byens prædikestol derfor kan henføres til o. 1630. Den oprindelige bemaling er 1916 dokumenteret på himlen (jfr. fig. 101), og prædikestolen er i øvrigt restaureret flere gange før opsætningen i den nuværende kirke, således 1705, 1861 og 1883 (se nærmere s. 251f.). Herom vidner en påskrift med sort skriveskrift på panelet inde i kurven: »Sognepræst i Holstebro Christen Christensen Solgaard lod paa sin egen Bekostning Prædikestolen reparere 1705. - 1861 blev den paa ny restaureret. 1883 restaureret og malet Egetræ«.

Prædikestolen er opsat på hjørnepillen mellem koret og østre korsarm, himlen først 1916 efter nogle år på kirkeloftet. På pillen under himlen er under gudstjenester opsat en *lysearm* (fig. 76) fra 1599 (se s. 229).

STOLEVÆRK, PULPITURER, ORGLER M.M.

Stolestaderne, af bejdset fyr med politurbehandling, har skrå fyldingsryglæn og mod midtgangen svære gavle, der foroven er udsvejfede og forsynet med karvskårne ornamenter og kristne symboler. Lavere fyldingsgavle afslutter mod væggene og korsarmene, hvor der er løse stole, dels nyere, dels fra 1907 med stejl ryg og sort læderbetræk. Bænke i stil med staderne er opsat ved korets vestvæg, østre korsarms sydvæg, skibets sydvæg samt i tårnrummet, og på vestre korsarms pulpitur findes langbænke med åben ryg. En nyere *lænestol* til præsten er i barokstil, af mørk eg med rødt plysbetræk, der er fæstnet med storhovedede messingsøm.

Pengeblokken, 85 cm høj, består af en bejdset fyrretræspiedestal, der er udført i stil med stolestaderne og bærer en korsprydet messingboks med pengetragt. I tårnrummet ved indgangen. *Pengebøsser*. På en bænkegavl ved indgangen er fæstnet en bøsse af brunmalet metalblik med hvid versalskrift: »Til Menighedsplejen«. To messingbøsser med påskriften: »Til Ydre Mission« er opsat dels sammesteds på en affillerne til orgelpulpituret, dels ved vestre korsarmsindgang.

Pulpiturer. 1) 1907, i vestre korsarm, med en fyrretræsbrystning i senromansk stil, der omfatter fire fag med åbne trekløverarkader.¹⁷³ Pulpiturets bjælker hviler i væggene og på en kraftig fyrretræssøjle med bladkapitel. Det kassetteagtige loft er let tøndehvælvet, gulvet amfiteatralsk stigende med enkle, åbne bænke. 2) 1957, orgelpulpitur over kirkeindgangen i syd, tegnet af arkitekt Mogens Koch og integreret med hans samtidige orgelfacade (jfr. ndf.). Kirkens første ðorgelpulpitur sammesteds hørte til ðorglet fra 1907 og var som dettes facade tegnet af kirkens arkitekt Vilhelm Ahlmann (jfr. ndf. og fig. 70).

Orgel, 1957, oprindelig med 31 stemmer, tre manualer og pedal, bygget af Th. Frobenius & Co., Kgs. Lyngby. Afhensyn til det romantiske orgelrepertoire foretog Th. Frobenius & Sønner i 1982 en udvidelse til 45 stemmer, fire manualer og pedal.

Hovedværk
Principal 8'
Rørfløjte 8'
Oktav 4'
Nasat 2 2/3'
Oktav 2'
Waldfløjte 2'
Mixtur IV
Dulcian 16'
Trompet 8'

Svelleværk (tilbygget 1982)
Bordun 16'
Rørfløjte 8'
Flûte harmonique 8'
Viola di Gamba 8'
Celeste 8'
Oktav 4'
Tværfløjte 4'
Quint 2 2/3'
Waldfløjte 2'
Terts 1 3/5'
Mixtur IV
Trompet 8'
Obo 8'
Clairon 4'
Tremulant
Svelle

Rygpositiv
Gedakt 8'
Principal 4'
Blokfløjte 4'
Gedakt 2'
Quint 1 1/3'
Sesquialtera II
Scharflll
Dulcian 8'

Brystværk
Gedakt 8'
Rørfløjte 4'
Principal 2'
Oktav 1'
Cymbel II
Krumhorn 8'
Tremulant
Svelle (trinbetjente låger)

Manualomfang: C-g"', pedalomfang: C-f'. Kopler: SV-HV (1982), RP-HV, BV-HV, SV-RP (1982), HV-P, RP-P, SV-P (1982). Mekanisk aktion, sløjfevindlader. Koplerne SV-HV og SV-RP er elektriske, de øvrige mekaniske.

Orgelfacaden og det tilhørende *orgelpulpitur* (fig. 69), alt i ubehandlet fyr, er tegnet af Mogens Koch og regnes blandt hovedværkerne i periodens danske orgelarkitektur. Den enkle og prunkløse facadeopbygning består af et centralt orgelhus (med spillebordsparti, brystværk og hovedværk), et rygpositiv samt et pedalværk, der opfylder den nordre del af pulpituret; pulpiturets søndre del er indrettet som tre store sangerstole med skråtstillede baldakiner. Ved på denne måde at kombinere orgelhuse og sangerstole har arkitekten opnået balance i en asymmetrisk orgelopbygning. For at undgå at den meget store pedalværksfacade dominerer helheden, er prospektpiberne her udført i kobber i stedet for tinlegering. Pibefronterne i de fire værker er analogt opbyggede, hver med seks pibegrupper à fem piber. Antallet af pibefelter varierer i de forskellige facadeafsnit. I kirkens sydende.

†*Orgel*, 1907, oprindelig med 18 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing, o. 1930 udvidet til 20 stemmer af A. C. Zachariasen, Århus. Før udvidelsen var dispositionen:¹⁷⁴

Pedal
Subbas 16'
Principal 8'
Gedakt 8'
Oktav 4'
Mixtur IV
Fagot 16'
Trompet 8'
Cornet 2'

Fig. 70. Interiør mod syd med $\dagger$ orglet fra 1907, bygget af Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing (s. 225). $\dagger$ Facade og $\dagger$ pulpitur var tegnet af Vilhelm Ahlmann. Walther Frobenius fot. 1950. - $\dagger$ Orgel 1907, von Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing, gebaut. $\dagger$ Prospekt und $\dagger$ Pulpitur von Vilhelm Ahlmann.

Manual I
Bordun 16'
Gedakt 8'
Fløjte 8'
Fugara 8'
Principal 8'
Oktav 4'
Quint 2 2/3'
Oktav 2'
Trompet 8'

Manual II
Gedakt d'amore 8'
Salicional 8'
Vox celeste 8'
Violinprincipal 8'
Fløjte 4'
Svelle

Pedal
Subbas 16'
Principal 8'
Gedakt 8'
Basun 16'

5 kopler, automatisk pedalomveksling m.m. Pneumatisk aktion, keglevindlader.¹⁷⁵ Elektrisk luftforsyning.

Efter omdisponeringen og udvidelsen o. 1930 havde dispositionen følgende sammensætning:¹⁷⁶

Manual I
Bordun 16'
Dolce 8'
Gedakt 8'
Fløjte 8'
Fugara 8'
Principal 8'
Oktav 4'
Oktav 2'
Rauschquint 2 2/3-2'¹⁷⁷
Trompet 8'

Manual II
Gedakt d'amore
Salicional 8'
Vox celeste 8'
Violinprincipal 8
Fløjte 4'
Oboe 8'
Svelle
Pedal
Subbas 16'
Principal 8'
Gedakt 8'
Basun 16'

5 kopler, automatisk pedalomveksling m.m.¹⁷⁸

$\dagger$ Orgelfacade og $\dagger$ orgelpulpitur fra 1907 (fig. 70), i skønvirkestil, var tegnet af Vilhelm Ahlmann. Facaden havde tre pibefelter, midtfeltet med trekløverbue og flankeret af søjlepar, sidefelterne rundbuede. To lidt tilbagetrukne indgangspartier med draperede forhæng var udformet analogt med sidefelterne og indgik således i den samlede facadeopbygning, der kronedes af gennembrudte friser med kniplingsagtig ornamentik. Pulpituret havde 15 gennembrudte arkadefag, af hvilke de 11 sprang svaleredeagtigt frem over kirkens sydindgang. Alt træværk stod i bejdset fyr med politurbehandling. I kirkens sydende.

TAVLER, BELYSNING M.M.

Salmenummertavler, otte ens, af fyr med kronende trekantgavl, 145x80 cm, indrettet med hængecifre i letmetal. Træet står bejdset med politurbehandling. Fordelt på skibets vægge og på korsarmenes nordvægge.

Præsterække- og latinskoletavle (fig. 71), 1742, oprindelig opsat af sognepræst Jens Bircherod Meldahl (jfr. lysearme og $\dagger$ gravsten nr. 16), til lige med to ildebrandstavler (en bevaret s. 228 og en forsvundet s. 260) efter bybranden 1734, idet formålet var at bevare navnene på såvel kirkens præster som latinskolens rektorer og diverse velgørere.¹⁷⁹ Efter en udvidelse 1938, da en attika med topstykke tilføjedes, måler den store, arkitektonisk opbyggede tavle nu 290x160 cm. Storstykket flankeres af spinkle, hule og kniplingsagtigt gennembrudte søjler med ægge-

stavskapitel, der står på høje fyldingspostamenter. Frise og postament er ganske lave og har over og under søjlerne fremspring, der nederst afsluttes af hængekugler og øverst bærer små kuglespir. De udsavede, gennembrudte vinger er beskedne, den nye attika næsten kvadratisk og udformet som en enklere udgave af storfeltet med et topstykke, der indfatter en medaljon.

Træværkets bemaling og indskrift går vel delvis tilbage til 1742, men udgøres nu af op-, til- og nymaling fra første del af 1800'erne og 1938. Grundfarven er grå, søjlerne er hvide, siraterne forgyldte, og i topmedaljonen ses et Jahveøj på blå bund. Indskrifter med gul skriveskrift på sort bund, hvorunder i storstykket anes ældre bogstaver med samme skrift. Hovedfeltet har tre kolonner. Den venstre er en række over sognepræsterne, som er ført frem til 1961 og indledes således: »Sogne Præsternes Navne. Hr. Hans Knudsen, Sogne Præst til Holstebro og Borbjerg med 2. Capelianer. A(nn)o 1490. Hr. Bertel Bloch og Hr. Peder Povelsen, som var udi Kong Hanses Tid...«. Midtrækken og den højre række omfatter latinskolen velgørere og rektorer under overskriften: »Den latinske Skole var af højlovl(ig) Ihukommelse Kong Christian III benaadet med Moberg Kongl. Tiende 1542 og begavet aff følgende Guds Børn Tid efter anden«. Herefter anføres i tavlens midtrække otte navngivne velyndere med deres skænkede beløb, sammenregnet til 1776 rdl. 4 mk., og de afsluttende ord: »Foruden mange fleere Donationer som for Vitløftighed Skyld her forbigaaes«. I højre række læses: »Har haft Rectores som følger:« efterfulgt af 15 rektornavne fra Christian Vind 1550 til Mag. Hans Spleth 1722.¹³¹ I frisen læses: »Psalm. 115 l.v. Ikke os Herre, ikke os, men giv dit Navn Ære!« og i postamentet: »Dan: 12,13. Gak til Enden og du skal hvile, og staae i din Lod ved Dagenes Ende«.

Attikafeltets indskrift fra 1938 gengiver en latinsk påskrift fra en nu forsvunden tildebrandstavle (se s. 260).¹³² Hermed er alle Jens Bircherod Meldahls mindeindskrifter fra 1742 atter til stede i kirken. Præsterække- og latinskoletavlen med de to ildebrandstavler udgjorde oprindelig

Fig. 71. Præsterække- og latinskoletavle, 1742 (s. 226), opsat efter bybranden 1734 af sognepræst Jens Bircherod Meldahl tillige med to ildebrandstavler (s. 226, 260). HW fot. 1998. - *Pastoren- und Lateinschule-tafel, 1742. Nach dem Stadtbrand 1734 vom Pfarrer Jens Bircherod Meldahl errichtet, zugleich mit zwei Tafeln in Erinnerung an den Brand (vgl. Abb. 80).*

en helhed, som Jens Bircherod Meldahl lod op hænge på sydvæggen i den gamle kirkes kor (jfr. s. 260 og fig. 80). 1907 fik tavlen plads i det nyindrettede præsteværelse.¹³³ 1938 foretoges nævnte tavleudvidelse efter tegning (1937) af Hans Arentoft,¹³⁴ og tavlen fik sin nuværende plads på tårnrummets vestvæg. Ved en konserverende istandsættelse 1984 er dekomponerede fernislag fjernet.

Præsterækketavler. 1-3) Nye, ens hvide træplader med overskrift i forgyldte versaler og navne anført i antikva. Tavlerne 1-2 omfatter kapella-

Fig. 72. Lysekrone nr. 1, 1660, skænket af borgmester Niels Sørensen og rådmand Ib Lassen (s. 228, 261). HW fot. 1997. - *Kronleuchter mit Stifterinschrift, 1660.*

Fig. 73. Ildebrandstavle 1742 (s. 228), opsat efter bybranden 1734 af sognepræst Jens Bircherod Meldahl (jfr. fig. 80 og s. 260). HW fot. 1997 - *Tafel 1742, nach dem Stadtbrand 1734 vom Pfarrer Jens Bircherod Meldahl errichtet.*

nerne ved kirken, mens nr. 3 er blank (endnu ubenyttet). I vestre korsarm på sydvæggen under pulpituret.

Ildebrandstavle (fig. 73), 1742, opsat af sognepræst Jens Bircherod Meldahl til minde om bybranden 1734, oprindelig sammenhørende med ovenstående præsterække- og latinskoletavle samt yderligere en nu forsvunden tildebrandstavle (s. 260).¹⁷⁹ Den lille fyrretræstavle, 67x59 cm, har form som en husgavl med profilramme, udsavede småvinger, hængestykke og et kronende, drejet spir. Tavlen rummer over påskriften »Nil nisi reliquiae!« (intet andet end rester) et maleri af en på små kugler stående pyramide, hvorpå er fæstnet en skriftrulle med sort skriveskrift: »Post funera talia vigeant in Memorial« (efter sådanne dødsfald skal de leve i erindringen), henvisende til de på nævnte mindetavle omtalte ulykker og de på præsterække- og latinskoletavlen anførte navne. Med samme skrift fortsættes på pyramidens nedre del: »Sumptus in has Tabulas contigit esse meus IBM« (disse tavler er ophængt på min bekostning I(ens) B(ircherod) M(eldahl)). På et græsdække foran pyramiden er anført årstallet »1742«, flankeret af dødssymbolerne vinget timeglas (tv.) og kranium med knogler (th.). Til venstre for pyramiden rækker Herren sin hånd fra en sky ud imod skriftrullen. Påskrift med hvid skriveskrift på sort bund; rammen står grå med lidt forgyldning og sort. Oprindelig ophængt på sydvæggen i den gamle kirkes kor (jfr. s. 260 og fig. 80). Siden 1907 midt på østre korsarms østvæg.

Et maleri, Den barmhjertige Samaritan, er signeret »Einar Gross 1947«. Det er udført som et bueformet frescomaleri, 104x212 cm, i kirkens sydende (fig. 70), men måtte i forbindelse med orglets fornyelse 1957 overføres på lærred og flyttes til sin nuværende plads på vestpulpiturets sydvæg. Maleriet, der præges af lyse grønne og blå toner, har en smal hvidmalet ramme.

Lysekroner. 1) (Fig. 72), 1660, skænket 1661 af borgmester Niels Sørensen og rådmand Ib Lassen (begge af slægten Solgaard, jfr. *†*epitafium nr. 1 og *†*gravsten nr. 13).¹⁸⁴ Kronen, 90 cm høj, har balusterstamme med vaseagtigt midtled, glat hængeskugle og 2x6 S-svungne lysearme,

der fremtræder glatte med lidt bruskornamentik i de indre slyng; lydeskålene synes i det væsentlige fornyede. Ringen, hvori kronen hænger, har graveret årstal »1660«, og på hængeskuglen læses med graverede versaler: »Kiercken til Zirat oc andre til et got Exempel A(nn)o 1661 er denne Lys Crone foræret af Niels Sørensen Borgemester oc Ib Lassøn Raadmand her vdi Holsbrov«. Indtil 1906 i den gamle kirkes kor (se s. 261 og fig. 80). Nu midt under vestre korsarms pulpitur i et gammelt men 1907 stærkt afkortet ophæng af sortmalet smedjærn.

2) (Fig. 74), 1742, skænket af Niels Nielsen Nyboe og Maren Nielsdatter Juul (jfr. kirkeskib).¹⁴⁴ Kronen, 88 cm høj, har kraftig stamme af form som to vasede med godronninger omkring en krans af otte bugtede lysearme, der smykkes af akantus og udspringer fra et skægget mandshoved; lydeskålene er delvis nye. På den ottesidede hængeskugle er graveret versalindskriften: »Givet i Iesu Navn til Guds Huusus(!) Ære og Prydelse af Niels Nielsen Nyboe, Maren Niels Datter Juul Holstebro den 24. September Anno 1742«. I den gamle kirke havde kronen frem til 1906 plads i skibets fjerde hvælvfag (se s. 261 og fig. 79-80). Nu i tårnrummet med fornyet ophæng af sortmalet smedjærn.

3) (Fig. 75), 1788, skænket af Christen Lassen Nyboe, der samme år stiftede lys til kronen (jfr. ↑gravsten nr. 45 og 49).¹⁴⁵ Den er 104 cm høj og har balusterstamme med 2x6 S-svungne lysearme, der har sideskud og mellemfaldende pyn-tearme med småspir; lydeskålene er fornyede. På den glatte hængeskugle ses med store versaler graveret: »Til Guds Aere givet af Christen Lassen Nyboe A(nn)o 1788«. Oprindeligt ophæng af sortmalet smedjærn med gyldne klokkeled. Frem til 1906 i den gamle kirke, formentlig i dens søndre korsarm (se s. 261 og fig. 80). I østre korsarm.

4-10) 1907, i barokstil, seks ophængt i to rækker over skibets og korsskæringens stolestader, den syvende på vestre korsarms pulpitur.

Lysearm (fig. 76), 1599, udført af Hans Rogier i Amsterdam og skænket af sognepræst Jens Bircherod Meldahl (†1749, jfr. ↑gravsten nr. 16). Selve svingarmen, 32,5 cm, der udgør en skæl-

Fig. 74. Lysekroner nr. 2, 1742, skænket af Niels Nielsen Nyboe og Karen Nielsdatter Juul (s. 229, 261). HW fot. 1997. - *Kronleuchter mit Stifterinschrift, 1742.*

dækket, slynget slange med opspilet gab, udgår fra en cirkulær vægplade, tv. 15 cm, der har form af et let fremspringende løvehoved. Vægpladen har en fliget rand af rulleværk, inden for hvilken der løber en versalindskrift på hollandsk og latin: »Sterck als den leev, voorsichtich Voort, Tslanghen vier. Fe(cit) Hans Rogier

Fig. 75. Lysekroner nr. 3, 1788, skænket af Christen Lassen Nyboe (s. 229, 261). HW fot. 1996. - *Kronleuchter mit Stifterinschrift, 1788.*

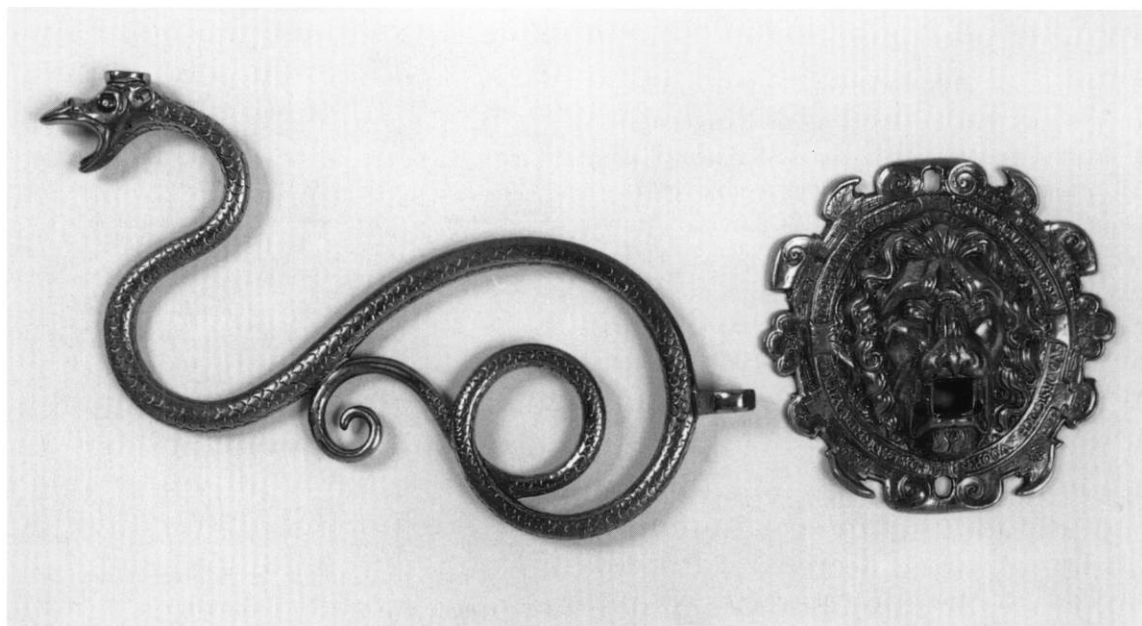

Fig. 76. Lysearm til prædikestolen, 1599, udført af Hans Rogier i Amsterdam (fig. 229). Skænket af sognepræst Jens Bircherod Meldahl o. 1740. HW fot. 1996. - *Wandleuchter für die Kanzel. Eine Arbeit von Hans Rogier in Amsterdam, 1599. Stiftung des Pfarrers Jens Bircherod Meldahl um 1740.*

Fig. 77. Kirkeskib fra midten af 1700'erne, skænket af Niels Nielsen Nyboe (s. 230). HW fot. 1996. - *Votifschiff, Mitte 18. Jh., gestiftet von Niels Nielsen Nyboe.*

1599« (stærk som løven, forsigtige ord, slangen vogter. Hans Rogier gjorde (mig) 1599). Lyse-skålen er fornyet ligesom det hængesled, hvor-med armen fæstnes i løvens gab. Det sjældne importstykke er et serieprodukt med sidestykker i Rijksmuseum, Amsterdam,¹⁸⁶ i Sønderho kirke på Fanø (DK Ribe 2176) og i Den antikvariske Samling i Ribe.¹⁸⁷ Armen hørte i den gamle kirke til prædikestolen (se s. 261 og fig. 100) og tjener, opsat på pillen bag prædikestolen, stadig prædikanterne.¹⁸⁸

Kirkeskib (fig. 77), en navnløs fregat fra midten af 1700'erne, skænket af Niels Nielsen Nyboe (jfr. lysekroner nr. 2, s. 262 og fig. 80).¹⁸⁹ Det brede agterspejl har fremstilling af Håbet i form af en kvinde med anker og fugl, i gavlen derafter flankeret stående løver en tretårnet borg. Skibet, der er repareret 1808, 1868-69, 1898, 1907 og 1947, har farvesætning fra 1898, en bemaling i sort med guldbronzering under vandlinjen og på siraterne. Ophængt i buen til østre korsarm.

En *†ligvogn* fra 1865 solgtes 1920 (se s. 262).

TÅRNUR OG KLOKKER

Tårnur, 1907, installeret af firmaet Bertram Larsen, København, udført af støbejern. Gangværk med Grahamsgang samt time- og halvtimeslagværk. Opsat i næstøverste tårnstokværk ud for de tre runde *skiver* i vest, syd og øst, som er forsynet med dobbelte støbejernskarme og dækglas.¹⁹⁰

Et *klokkespil* er 1973-74 skænket som fællesgave fra Holstebro by i anledning af dens 700 års-jubilæum. Spillet er leveret af firmaet Thubalka i Vejle, og klokkerne er støbt af Eijsbouts i Holland. De 48 klokker kan betjenes manuelt fra et stokklaviatur, men anslås ellers med elektromagnetisk aktiverede hamre fra en automatisk spillemekanisme, der går i gang tre gange dagligt: Kl. 8 afspilles »Morgenstund har guld i mund«, kl. 15 »Du gav mig, o Herre, en lod af din jord«, og kl. 18 »Nu takker alle Gud«. 28 af klokkerne har hver sin indskrift, udformet af kirkens præster og menighedsrådet; den største klokke bærer på legemets ene side følgende versalindskrift: »Lovsyng Herren, thi stort har han øvet, lad det blive kendt på den videjord! Bryd ud i fryderåb Zions beboere, thi stor i Eders midte er Israels Hellige!« og på den anden side: »Som den største af 48 klokker, skænket til Holstebro kirke i anledning af byens 700 år af Holstebro Kommune, af pengeinstitutter og institutioner, af firmaer og beboere i Holstebro, støbtes jeg år 1974 af Eijsbouts i Holland«. ¹⁹¹

Klokker. 1) (Fig. 78), 1770, støbt af Caspar König i Viborg,¹⁹² tv. 72 cm. Slagringen har profilering, halsen en omløbende bladbort og derunder trelinjet, latinsk indskrift med reliefversaler: »Anno 1770 Me fvdit Wiburgi Könning« (år 1770 støbte mig König i Viborg). Klokken har glatte hanke og er fæstnet i en ny slyngebom af eg. Overført fra den gamle kirkes tårn (se s. 263f.) til den nuværende kirkes, hvor den hænges østligst i klokkestolen.

2) 1973, støbt af Eijsbouts i Holland, tv. 123 cm. Den brede klokke har over en profileret slagring reliefversalerne: »Eijsbouts støbte mig år 1973 til Holstebro kirke som afløser for en

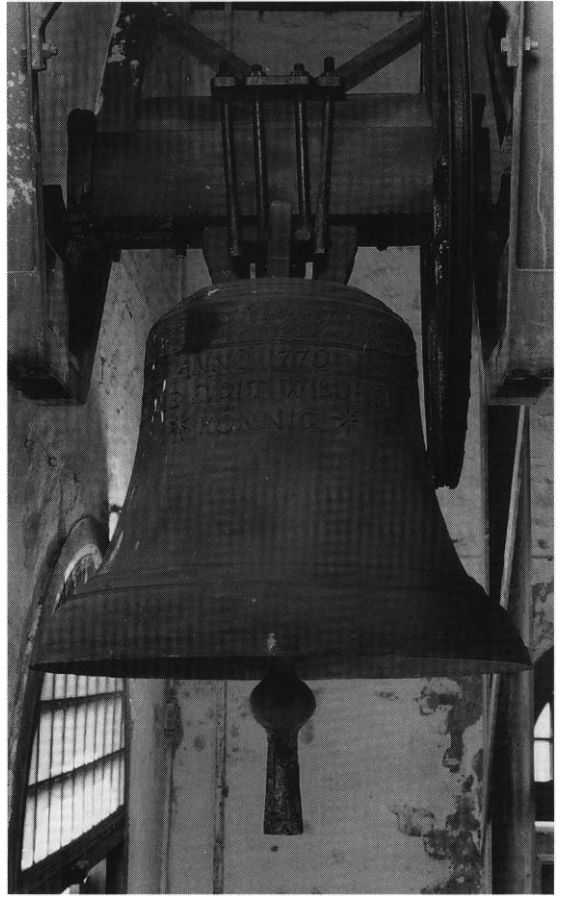

Fig. 78. Klokke nr. 1, støbt af Caspar König i Viborg (s. 231). HW fot. 1996. - *Glocke, ein Guß des Caspar Königs in Viborg.*

klokke fra 1906«. På legemet findes reliefstøbt en krone over minusklerne: »bom«, og om halsen en trelinjet minuskelindskrift, der som forgængerens fra 1906 gentager indskriften fra den gamle kirkes *stormklokke (se ndf. og s. 263).

En *†klokke*, leveret 1906 af De Smithske Klokkestøberier i Aalborg, havde overtaget størrelse (tv.), navn og indskrift fra den gamle *stormklokke (s. 263). Endvidere bar den følgende påskrift: »Min Røst er Genklang af Naadeordet: Endnu er der Rum ved Nadverbordet. Lukas 14, 22-23« samt årstallet 1906 og kong Frederik VIII's kronede navnetræk.¹⁴⁷ Omstøbt 1973 (jfr. ovf.).

Fig. 79. Indre set mod øst. A. Vorbeck fot. 1906. - *Kircheninneres gegen Osten, 1906.*

INVENTAR I †KIRKE

Oversigt. Den gamle †kirkes bevarede inventar er som nævnt hovedsagelig overført til den nuværende; vigtige stykker er dog i Holstebro Museum og i Nationalmuseet. Ældst er *stormklokken (nr. 1) fra 1470, støbt af mester Klavs som en gave fra borgmester Poul Juul og nu i Nationalmuseet. Her er også en del *stavværk m.m. fra kirkens største klenodie, en fornem nederlandsk (†)altertavle (nr. 1) fra o. 1520, hvis relieffer og figurer for størstedelen er genbrugt i den nuværende altertavle. Fra senmiddelalderen er yderligere bevaret en figurgruppe, Nådestolen, der stammer fra en (†)sidealtertavle, og en sjælden *læsepult, nu i Holstebro Museum.

Renæssancetiden repræsenteres af prædikestolen fra o. 1630, tilskrevet snedkeren »H.P.S.«, et *arkadefag fra et 1624 opsat †orgelpulpitur (i Holstebro Museum), og af det ældste altersølv: en *alterkalk, skænket 1622 af sognepræst og kirkeværge Niels Viladsen (i Holstebro Museum), og et ikke mindre sjældent sygesæt, der må dateres o. 1625. Også en lysearm er i renæssancestil, udført af Hans Rogier i Am-

sterdam 1599, men den er først skænket til kirken af sognepræst Jens Bircherod Meldahl (†1749) sammen med et par *lysearme af smedejern (i Holstebro Museum).

Det mindre udstyr er overvejende fra baroktiden. Alterstagerne er fra o. 1650, en alterkande er skænket 1702 af Karen Solgaard, mens et *dåbsfad af sølv er udført 1760 af Joachim Weller som gave fra Christian Sigfred Eenholm og Anna Marie Poulsen (i Holstebro Museum). Kirkens tre gamle lysekroner er skænket hhv. 1660 af borgmester Niels Sørensen og rådmænd Ib Lassen (nr. 1), 1742 af Niels Nielsen Nyboe (nr. 2), der også gav et stort kirkeskib, og 1788 af Christen Lassen Nyboe (nr. 3).

Foruden de nævnte lysearme lod sognepræst Jens Bircherod Meldahl 1742 opsætte både en præstetrække- og latinskoletavle og to ildebrandstavler, af hvilke én er i behold. Af en (†)altertavle (nr. 2) fra 1757 er, foruden genbrugte middelalderrelieffer m.m. fra (†)altertavle nr. 1, hovedsagelig bevaret storfeltets *maleri, Korsfæstelsen, der er signeret af Mogens Christian Thrane. Et par *stolegavle m.m. (i Holstebro Museum) er fra 1768, mens et krucifiks må

dateres o. 1750. I øvrigt repræsenteres 1700'erne af et panel med alliancevåben fra Karen Solgaards og Heinrich von Münchhausens Ælukkede stol (nr. 1), af en klokke (nr. 2), støbt 1770 af Caspar König i Viborg, samt en *pengekiste fra 1794, der vistnok var opsat til fordel for hospitalerne i Helsingør, Fredericia og Holstebro.

Indretning og istandsættelser. Som kirkerummet stod ved nedrivningen 1906, gik dets indretning tilbage til en større renovering 1757-70, hvis præg af barok- og rokokotid kun var nødtørftigt dækket af en nymaling med egetræsådring fra 1883 (jfr. fig. 79, 100).

Kronen på værket i den *segotiske kirkeindretning* har været opsætningen af den nederlandske høj altertavle til

værnehelgenen Jomfru Marias ære (rekonstruktion fig. 81), formentlig samtidig med, at kirken fik en stor Ækalkmalet figurudsmykning (nr. 5). Til indretningen i øvrigt har foruden nævnte *læsepult hørt et Æskab (nr. 1) bag alteret med våbener for den sidste katolske Ribebisp Iver Munk (1499-1536) og hans domkapitel. Endnu et Æskab (nr. 2) kan have tjent Æsidealtre som det, fra hvis tavle den nævnte Nåde-stolsgruppe er i behold (måske et Kristi legemsalter).

Rummets *efterreformatoriske indretning* var under stadig udbygning, men synes at have vist så stor kontinuitet, at en rekonstrueret indretningsplan for tiden o. 1800 (fig. 80) i sine hovedtræk må have gyldighed allerede fra 1600'erne. Renæssancetidens brogede far-

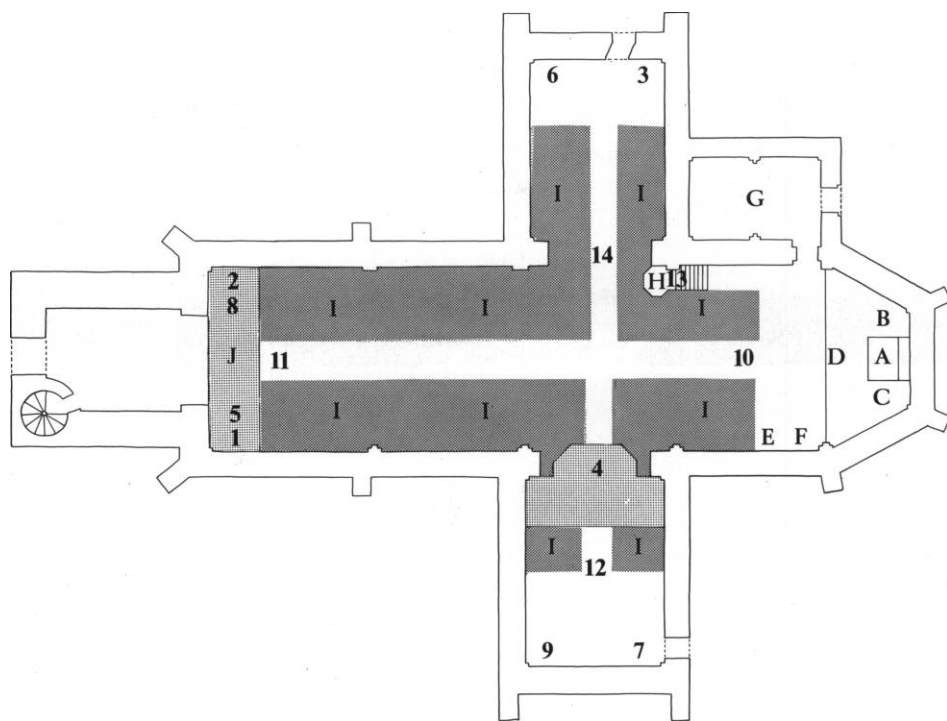

Fig. 80. Indretningsplan o. 1800. A. Alter med (Æ)altertavle nr. 2 (s. 239). B-C. ÆNicher med Ædåbsengel og sognepræstens Æskriftestol (s. 244f., 250, 254). D. Alterskranke (s. 221, 249). E. ÆDegnestol (s. 254). F. Tre tavler fra 1742 til minde om byens ildebrande (s. 227ff., 260). G. Sakristi med kapellanens Æskriftestol, Æbord, Æstole samt Ækiste og Æskab til messeklæder m.m. (s. 254, 257). H. Prædikestol (s. 250). I. ÆStolestader, hovedsagelig fornyede 1765 og 1768 (s. 252). J. ÆOrgelpultitur 1624 med Æorgel fra 1705 (s. 258f.). Tallene 1-9 angiver Ælukkede stole (s. 254), nr. 1-2 stod under orgelpultituret, nr. 5 og 8 oppe på pulpituret. Belysning mv.: 10. Lysekrone nr. 1 (s. 228, 261). 11. Lysekrone nr. 2 (s. 229, 261). 12. Formodet plads for lysekrone nr. 3 (s. 229, 261). 13. Lysearm ved prædikestolen (s. 229, 261). 14. Kirkeskib 1742 (s. 230, 262). 1:300, tegnet af MN 1998. - *Einrichtungsplan um 1800. A. Altar mit (Æ)Altaraufsatz 1751. B-C. ÆNischen mit ÆTaufengel und ÆBeichtstuhl des Pfarrers. D. Altarschränken. E. ÆKüsterstuhl. F. drei Tafel von 1142 in Erinnerung an die Stadtbrände. G. Sakristei mit ÆBeichtstuhl des Hilfsgeistlichen, ÆTisch, ÆStühle sowie ÆTruhe und ÆSchränk für Meßgewände u.a.m. H. Kanzel. I. ÆGestühl, hauptsächlich erneuert 1165 und 1168. J. ÆOrgelpore 1624. mit ÆOrgel 1105. Die Ziffern von 1 bis 9 zeigen ÆLogen an, Nr. 1-2 befanden sich unterhalb der Orgelpore, Nr. 5 und 8 oben auf der Empore. Beleuchtung u.a.m.: 10. Kronleuchter 1660. 11. Kronleuchter 1742. 12. vermuteter Platz für Kronleuchter 1188. 13. Wandleuchter bei der Kanzel. 14. Votivschiff 1142.*

veholdning belyses affarveundersøgelser på *arkadefeltet fra torgelpulpituret 1624 og på prædikestolens himmel (jfr. fig. 101, 105). 1704 bekostede sognepræst Christen Christensen Solgaard en restaurering og nymaling af prædikestolen, nu med perlegrå grundfarve. Renæssancestoleværkets ordning er ikke nærmere kendt, da man først 1767 optog det tidligste stolestaderegister. Men man havde efter tidens sæd-vane plads efter rang og stand med borgmesterens og magistratens stole forrest i skibet nærmest prædikestolen. Denne gamle orden blev i 1700'erne delvis opbrudt, ved at de fremmeste familier lod indrette flukkede stole med vægge, loft, vinduer og døre, tidligst øjensynligt Karen Solgaard og Heinrich von Münchhausen 1704. Deres flukkede stol (nr. 1) fik plads under orgelpulpituret, mens andre snart kom til både på orgelpulpituret og i korsarmene, hvor de er angivet på indretningsplanen (fig. 80).

1755 henvendte sognepræst Ebbe Kynde (1749-73) sig til byfogeden om opbakning til en hovedreparation; og gennem den følgende lille menneskealder fornemmer man bag mange initiativer denne engagerede mand, der selv gennem sin indberetning til biskop Bloch 1767 har leveret en storartet beskrivelse af kirkens møblering og udstyr. Han havde 1755 i lang tid 'drevet på' for at få oprettet et stolestaderegister og havde nu søgt at få holdt syn over indretningsens brøstfældighed, især stolenes, men oplevede modstand fra byens borgere, der modsatte sig udgifter.¹⁰ Den store istandsættelse 1757-70 skulle som nævnt komme til at præge rummet helt til nedrivningen. Begyndelsen gjordes i koret 1757-60, hvor middelaldertavlen 1757 afløstes af en tavle (nr. 2) i barok- og rokokoformer, som kort efter (1759?) fik tilføjet nicher ved siderne til skriftemål (i syd) og dåb (fig. 88). Den nye dåbsindretning havde - som det fremgår - form af en svævende engel, der holdt dåbsfadet frem i en gylden krans. Arrangementets hovedmotiv var et *maleri, Korsfæstelsen, af Mogens Christian Thrane, og derudover genbrugtes relieffer fra middelaldertavlen, idet man bl.a. ændrede en figurgiglig fremstilling af Marias Død til patriarken Jakobs (jfr. fig. 89-90). Det teologisk gennemarbejdede billedprogram med bibelindskrifter skyldtes formodentlig Ebbe Kynde selv - måske med bistand fra biskoppen Hans Adolf Brorson og den erfarne Mogens Christian Thrane. Selve altertavlen bekostedes af købmandsenken Mette Juul, 'dåben og skriftestolen' af købmand Kristen Jakobsen, og for skulptur- og snedkerarbejdet stod degnen i Idum, Christen Nødskov. Måske er nævnte krucifiks en enlig bevaret rest af de arbejder, han udførte for kirken - også i de følgende år. Istandsættelsens anden fase, en renovering i skibet 1765-70, påbegyndtes således af Christen og Åge snedker med 12 nye stolestader øst for tværgangen. 1768 fortsattes vestover med nye stader,

hvoraf de nævnte *gavle er i behold, mens man i korsarmene sparede ved at udføre stader af de bedste gamle materialer, inden alt 1770 blev malet af Niels Holm. Samtidig kom også orglet under behandling. Dets pulpiturbrystning blev 1766 renoveret af Christen Nødskov og maler Jens Riim, hvis farver med marmorering ses på det bevarede *arkadefelt (fig. 105). Endelig forsynede Nødskov 1769 torgelfacaden med sirater, bl.a. en glorie og to basunengle, der sikkert har lignet den nye altertavles bekrøning.

Ebbe Kynde har med god samvittighed kunnet overlade efterfølgerne et kirkerum, der - efter ombygning af flukket stol nr. 4 til pulpiturstol i søndre korsarm 1776 og omflytning af lysekronerne 1789 - må have fremtrådt som på indretningsplanen o. 1800 (fig. 80). Den har i det væsentlige kunnet modelleres over planen fra 1904 (fig. 19e), idet det mest omfattende arbejde i løbet af 1800'erne var en stoleistandsættelse med efterfølgende egetræsmaling 1883.

ALTRE OG ALTERPRYDELSER

†Alterborde. 1) Nævnt 1690 i forbindelse med en gulvreparation.¹¹ 2) 1757, et panelværk udført til den nye (†)altertavle, ca. 140x140 cm, helt op imod østvæggen (jfr. fig. 19e, 80). For arbejdet med bordet, omtalt som den nye 'alterfod' betales Christen Lund tømmermand og hans karl. Der medgik bl.a. 13 af kirkens fjæl, og afsøm indkøbtes 180 'hele loftsøm' og ti store 'spig-rer'.¹² 1871 nævner Frølund alterbordet som 'en brædekiste, hvori intet findes'.¹³

†Alterklæder. 1637 gjordes et alterklæde af en gammel messesærk, og 1649 betales for seks alen lærred til et klæde. 1677 skænkede borgmester Anders Rasmussen Holst og hans hustru Ane Jensdatter Nørager et alterklæde,¹⁴ der bar initialer og årstal: »A.R.S.H.A.J.D.N. 1677« (jfr. †gravsten nr. 20), og som fandtes frem til midten af 1800'erne.¹⁵ 1735 købtes til et nyt alterklæde 16 alen lærred samt tråd og fløjlsbændel. 1757, efter fornyelsen af alterbordet (jfr. ovf.), blev alterklæderne sat i stand, 1841 anskaffedes et nyt klæde, og både 1842 og 1858 betales skrædderen for at forbedre alterklæder med silke og ekstra fløjl.¹⁶ 1896 købtes et nyt alterklæde af rødt fløjl med guldgalon, vel det, der optræder i den ny kirkes ældste inventarier.

†*Alterduge*. En dug, hvortil 1677 medgik fem kvarter hvide, brede kniplinger,¹⁹⁰ var ifølge Frølund forsynet med følgende initialer og årstal: »C.S.S.HLD.M.M.D.LG.G.T.G.H.P. 1687«. Han opløste de fem sidste bogstaver som »G(ivet) T(il) G(uds) H(uses) P(rydelse)« og foreslog i øvrigt, at nogle af initialerne kunne passe på en Horslund eller en Lægård.¹⁹¹ 1730 blev en dug (den samme?) vendt og dens kniplingskant derfor fastsyet til den anden side. 1767 betalt Jomfru Sahl for at sy otte alen vævede kniplinger om en dug, mens hun skulle gøre en anden af en gammel messeskjorte.¹⁹²

(†)*Altertavler*. 1) O .1520, en sjælden nederlandsk altertavle, måske fra Antwerpen, hvoraf der er bevaret en række relieffer m.m. i den nuværende altertavle fra 1907 (fig. 56) samt en del *stavværk m.m. i Nationalmuseet (fig. 86). Af regnskabsnotitser fra før tavlens adsplittelse 1757 fremgår, at den foruden de vanlige store, bevægelige fløje havde et sæt mindre foroven (jfr. ndf.), der må have sluttet sig til det høje midtparti, ofte kronet af kølbuer, som er typisk for tidens nederlandske alterskabe. Dette træk kendes fra to andre af de fire udskårne nederlandske altertavler fra det middelalderlige Danmark, som er bevaret eller lader sig rekonstruere.¹⁹³ En altertavle i Bocholt, Belgien, med sikkerhed udført i Antwerpen, har også topfløje, og dens relieffer viser en så stor lighed med Holstebrotavlens, at dennes opbygning og billedprogram må formodes at have svaret ret nøje hertil.¹⁹⁴ Bocholttavlens henførelse til et Antwerpenværksted, sikret ved byens indbrændte mærker,¹⁹⁵ gør det endvidere nærliggende, at også den gamle tavle i Holstebro har været et Antwerpenarbejde.¹⁹⁶ Sikker er det dog ingenlunde.¹⁹⁹

Tavlens formodede *opbygning* er her skitse-mæssigt rekonstrueret (fig. 81).²⁰⁰ I overensstemmelse med kirkens indvielse til Jomfru Maria (jfr. s. 162) har tavlen skildret Gudsmoderens historie og forherligelse. Som i Bocholt må selve alterskabet formentlig have været tredelt med relieffer i to rækker. De ydre felter har da rummet fire scener fra Jesu Barndomshistorie (på tegningen mærket A), af hvilke er bevaret

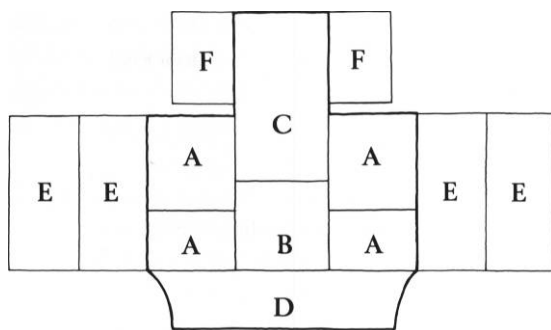

Fig. 81. (†)Altertavle o. 1520, nederlandsk, principskitse af den oprindelige opbygning. A. Skabets sidefelter med fire scener af Jesu Barndomshistorie: Jesu Fødsel, Kongernes Tilbedelse, Omskærelsen og formentlig †Frembærelsen i Templet. B. Marias Død. C. Tavlens †hovedmotiv, formentlig storfigur af Maria med Barnet og/eller Jesu stamtræ (Jesse Rod). D. †Predella. E. †Sidefløje (dobbelte). F. †Topfløje. Tegnet af MN 1998. - (†)*Flügelaltar um 1520, niederländische Arbeit, Prinzipskizze von der Originalaufbau*. A. In den Seitenfeldern des Schreins vier Szenen aus der Kindheit Jesu: Geburt Christi, Drei Könige, Beschneidung und vermutlich †Darbringung Christi im Tempel. B. Entschlafen der Gottesmutter. C. †Hauptthema des Altars, vermutlich Großfigur der Gottesmutter und/oder des Stammbaums Jesu (der Wurzel Jesse). D. †Predella. E. †Doppelte Flügel. F. Die oberen †Flügel.

Jesu Fødsel (fig. 58), Kongernes Tilbedelse (fig. 84) og Omskærelsen (fig. 85), mens der af et fjerde, formentlig *Fremstillingen i Templet*, kun synes bevaret enkeltfigurer, som nu indgår i andre relieffer (jfr. ndf.). Det eksisterende større relief af *Marias Død* (fig. 83) må snarest have haft plads forneden i midten (B), mens man i det store, høje felt derover har set den oprindelige tavles nu manglende hovedmotiv (C).²⁰¹ Der har snarest været tale om en stor figur af Maria med barnet eller, som i Bocholt, et vældigt relief af et Jesustræ (Jesu stamtræ) med Maria bærende Jesusbarnet allerøverst.²⁰² Endelig kan også tavlens forsvundne predella (D) have rummet udskæringer (snarest dog maleri), mens de ligeledes ukendte fløje (E og F) må formodes alene at have haft malerier. Som rekonstruktionsskitser antyder, må de bevarede relieffers nicher antages hovedsagelig at have været betydeligt lavere, end Eigil Rothe rekonstruerede dem, således at bagklædningernes stavværk sås bag figu-

terne, og ikke, som nu, over dem (jfr. fig. 56-58),²⁰³ og for både de højeste bevarede stavværksvinduer og de tresidet fremspringende baldakiner (jfr. fig. 56, 86) må det gælde, at de snarere har sluttet sig til tavlens manglende hovedmotiv (C) end til det relief af Marias Død, Rothe 1907 måtte gøre til hovedmotiv.

Relieffernes fremtræden efter ændringer og restaurering 1757 og 1907 er beskrevet ovf. (s. 216f.). Af originalt fra relieffet med Jesu Fødsel (fig. 58) er kun Maria, Josef og dyrene (jfr. fig. 92). Forholdsvis velbevaret er derimod Kongernes Tilbedelse (fig. 84), hvori i hvert fald Maria med barnet, Josef og de to yngste konger er de gamle; derimod er den ældste konge siden 1757 erstattet af en foran et bord knælende mand, som må være overført fra relieffet af Marias Død (jfr. ndf.). Velbevaret er også Omskærelsen (fig. 85), der vel efter figurflytninger 1907 (jfr. ndf. og fig. 94) fremstår nogenlunde originalt, når bortses fra de af Rothe tilsatte lys. Hvis det formodede fjerde relief fra Jesu barndomshistorie har vist Bebudelsen, som rekonstrueret 1757 og 1907 (fig. 57, 91), er der næppe noget i behold af det, da den eksisterende scenes to middelalderfigurer hverken er Gabriel eller Maria, men må være hentet fra en eller flere andre sce-

ner. Snarere end Bebudelsen har et fjerde relief fra barndomshistorien, som i Bocholt, vist Fremstillingen i Templet. I en sådan figurrig scene ville man også bedre kunne indpasse både de to prægtigt klædte figurer i den rekonstruerede Bebudelse og andre reelt løse figurer, hvis placering voldte Rothe vanskeligheder. Som rest af et sådant relief af Fremstillingen må med stor sandsynlighed anses en mand med hævet venstre pegefinger, der af Rothe er anbragt som hyrde med stav bag Josef i fødselsscenen (fig. 58), men som før 1907 stod i omskærelsesscenen (fig. 94), øjensynligt med det lys, der netop hører til ved Fremstillingen i Templet. Endelig er det store relief af Marias Død velbevaret (fig. 83). Af forgrundens tre særskilt skårne figurer hører den længst til højre stående imidlertid ikke til relieffet. En sammenligning med samme scene i Bocholt og andetsteds viser, at den nærmeste af de to andre snarest har stået på hans sted, mens pladsen midt for sengen har været optaget af en ved et bord knælende apostel, som siden 1757 gør det ud for den ældste konge i Kongernes Tilbedelse (fig. 84, 93).²⁰⁴ Før 1757 må der på den knælende apostels bord have ligget en åben bog (nu afløst af et røgelseskar).²⁰⁵ Hvorledes relieffet oprindelig har været disponeret, er her forsøgt skitse-mæssigt rekonstrueret (fig. 82).

Af skabets rige *arkitekturudsmykning* genbruges adskillige dele 1757, og disse er nu for størstedelen inkorporeret i den nuværende kirkes altertavle (hovedsagelig i midtfeltet, jfr. s. 216f.). Det gælder reliefnichernes nethvælv med kapper, der mødes i grater,²⁰⁶ det gælder søjleplinte og søjlestykker med skafringe, der fremtræder kannelerede og raffineret snoede, og som må have markeret skabets lodrette tredeling. Hertil kommer to fialer og først og fremmest et større antal gennembrudte stavværkspaneler, der har dannet baggrund og sider i de perspektiviske reliefnicher. En del **arkitekturdetaljer* (fig. 86) var 1907 for ødelagte til at kunne genanvendes i det ny skab og overlodes derfor til Nationalmuseet (inv.nr. D169/1989). Det drejer sig om følgende stykker, af hvilke a-o er gengivet (fig. 86). Begyndende i øvre række til venstre ses: a. Et

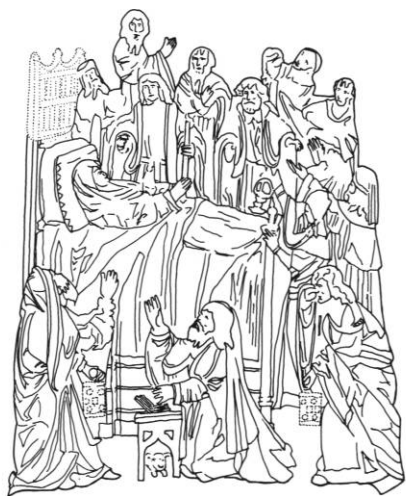

Fig. 82. Marias Død, rekonstruktion af altertavlerelief o. 1520 med oprindelig figuropstilling (s. 236, jfr. fig. 83, 90). Tegnet af MN 1998. - *Das Entschlafen der Gottesmutter. Rekonstruktion eines Reliefs um 1520 mit ursprünglicher Anordnung der Figurengruppe.*

Fig. 83. Marias Død, altertavlerelief, o. 1520, efter restaureringer 1757 og 1907 (jfr. fig. 82, 89-90) genbrugt i den nuværende kirkes altertavle (s. 216, 236). Roberto Fortuna fot. 1998. - *Das Entschlafen der Gottesmutter, Altarrelief um 1520. Nach Restaurierungen 1757, bzw. 1907, im Altaraufsatz der heutigen Kirche wiederverwendet.*

rundbuet stavværksvindue, der efter form og højde, 65 cm, kan formodes at have dannet bagvæg i en større niche.²⁰⁷ b. Et tilsvarende, 54 cm højt, hvis skrånende vinduessål viser, at det har hørt til siden af en større reliefniche.²⁰⁸ c-e. Tre stavværksvinduer, oventil åbne, højde hhv. 48, 42 og 44 cm, der har dannet bagklædning (d) og

sider i nicher.²⁰⁹ f-g. To over hinanden opsatte stavværksvinduer, 29 og 25 cm høje, det øvre led i en i øvrigt ødelagt vinduesrække.²¹⁰ h-o. To fragmenter af stavværk (h-i) og seks (j-o), oprindelig ens stavværksdele, 24,5 cm høje, der forneden har åbne rundbuer med mere eller mindre ødelagt stavværk. Af sidernes skråfase

Fig. 84-85. Kongernes Tilbedelse (84) og Omskærelsen (85). Altertavlerelieffer, o. 1520, efter restaureringer 1757 (jfr. fig. 93-94) og 1907 genbrugt i den nuværende kirkes altertavle (s. 217, 236, 242). HW fot. 1996. - *Drei Könige (84) und Beschneidung (85). Altarreliefs um 1520. Nach Restaurierungen 1757, bzw. 1907, im Altaraufsatz der heutigen Kirche wiederverwendet.*

og sømrester ses, at stykkerne har dannet sider i polygonalt fremspringende baldakiner, vel over skabets centrale hovedscene.²¹¹ Ikke gengivet på fotografiet er endvidere: p. Et søjlestykke, 42 cm højt, jfr. ovf. samt q-r. To rester af hvælv (største mål 16 og 14 cm), begge til indsættelse i et stumpvinklet hjørne og med rester af små fæstelsesdyvler.

Arkitekturdelen i Nationalmuseet er nu de eneste dele fra altertavlen, hvorpå man (under senere farver) direkte kan iagttage rester af tavlens *middelalderstaffering*, en klar forgyldning på ganske tynd kridtgrund. Af de betydelige farverester, som Rothe iagttog 1907 og tog udgangspunkt i ved sin rekonstruktion af tavlens *staffering* (jfr. fig. 83), kan som eksempel anføres følgende fuldt dokumenterede *staffering* på Josefi relieffet af Jesu Fødsel: Der var bevaret karnation, på hår, skæg og øjenbryn sås gråt, mens klæderne havde været forgyldte med blå foer; inderklædningen smykkedes endvidere af en blå kantning. Også på hovedklædningens puld sås forgyldning med snoet turbanklæde i hvidt og grønt, sandalerne og deres remme havde været sorte, lyset gullighvidt med en rød flamme.²¹²

Tavlens anskaffelse i begyndelsen af 1500'erne har været kronen på værket i den senmiddelal-

derlige kirkes indretning.²¹³ Den usædvanligt fornemme tavle, der må være sejlet over Nordsøen og måske fragtet op ad Storåen, kan have repræsenteret en gave til kirken fra enkeltpersoner (jfr. borgmester Poul Juuls stormklokke 1470, s. 263), men kan fuldt så vel være finansieret over kirkekassen.²¹⁴

O.1677 kaldes tavlen i Resens Atlas for et meget sjældent og kostbart arbejde, rejst ved den bageste kant af alteret. Og det noteredes, at tavlens 'tegn og figurer' viste, at den var lavet på et tidspunkt, hvor papismen endnu var i sin velmagt. Yderligere ville Resen vide, med hjemmel i ældre beboere, at tavlen oprindelig var et stykke af en kongeseng, 'som blev sejlet hertil fra England på et skib', men sammen med skibet blev knust ved det nærliggende forbjerg Bovbjerg. Sammen med de øvrige brudstykker, der var tilbage, skulle den være bragt ind til byen og dér 'indviet til kirken til det brug, den har nu'. Endnu 1769, 12 år efter tavlens ødelæggelse, refererer Danske Atlas til lokale traditioner om den, dog nu således, at 'den gamle altertavle' skulle være gjort af vraket af et skib, som en prins af England var strandet med ved Bovbjerg (jfr. sagn s. 164).²¹⁵

1675 fastgjorde Børge smed et hængsel til en alterfløj, 1688 brugtes jernbånd til 'de to døre'

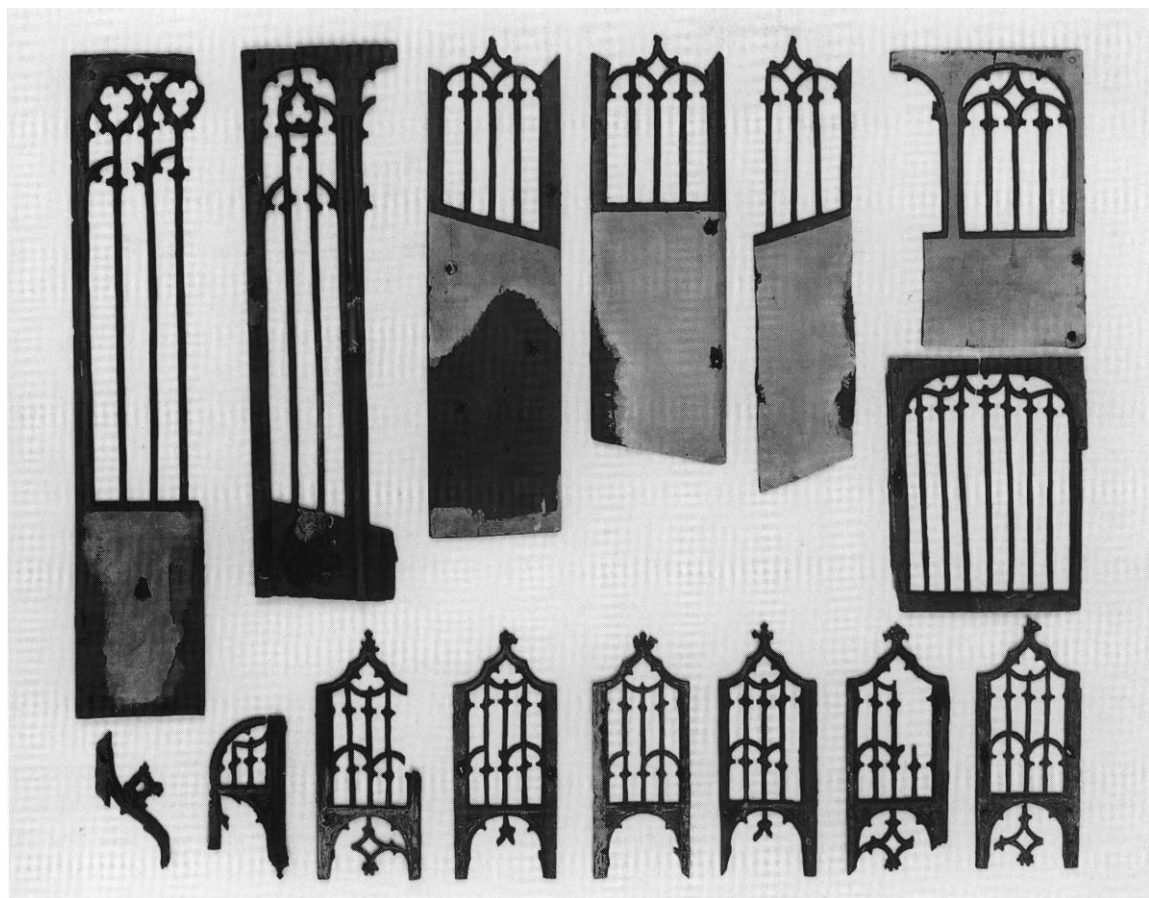

Fig. 86. *Stävverk fra altertavle o. 1520 (s. 236f., jfr. s. 216), nu i NM. Roberto Fortuna fot. 1998. - *Maßwerk aus Flügelaltar um 1520.

(vel hovedfløjene), og 1689 betalte man Christen maler for at staffere tavlen; herunder fik han særskilt 2 mk. 8 sk. for at male 'de to øverste døre på alteret' (opmaling af figurmaleri?). Ved samme lejlighed blev nogle 'billeder' slået fast i tavlen, og 1692 fik Peder maler 2 mk. 4 sk. for at forbedre de store alterdøre.³⁰ 1757 blev tavlen afløst af nedenstående.

2) (Fig. 88) 1757 (og 1759?), en stor arkitektonisk opbygning i barokstil med nye rokokoelementer i ornamentikken, ifølge indskrift skænket af Mette Juul, enke efter Klaus Schive (jfr. Ægravsten nr. 38).³¹⁶ Den var udført i fyrretræ og må tilskrives Christen Nødkov, der forenede billedskærerhåndværket med embedet som sognedegn i Idum. I arrangementet indgik flankerende hjørnenicher til dåb og skriftemål, tilføjet

umiddelbart efter som gave fra den til Ålborg flyttede købmand Kristen Jakobsen, vistnok 1759.³¹⁷

Bevaret er, foruden genbrugte relieffer, stävverk m.m. (fra nr. 1) og nogle småtilføjelser fra 1757 (i fyr) til reliefferne, alt beskrevet ovf. s. 216f., 236f. og ndf., storfeltets *maleri, Korsfæstelsen, som er signeret af Mogens Christian Thrane (fig. 87). Det oventil rundbuede maleri, 152x80 cm, er udført på et fyrrepanel, 216x111 cm, hvis nedre del dækkes af en påsat indskrifttavle, mens det foroven afsluttes af et pålagt, profileret bueslag fra tavlens storfelt. Fremstillingen svarer til Thranes gengivelse af motivet 1727 i Børglum klosterkirke (Hjørring amt).³¹⁸ Jesus, der hænger dybt i armene, rammes af himmelsk lys, Maria bærer blå kappe, Johannes

Fig. 87. (†)Altartavle nr. 2, 1757, *midtfelt med maleri, Korsfæstelsen, signeret af Mogens Christian Thrane (s. 239). I Holstebro Museum. HW fot. 1996.
- (†)Altaraufsatz 1757. *Mittelfeld mit Kreuzigungsge-
mälde, signiert von Mogens Christian Thrane.

en rød, og til baggrundens mørke skyer hører en antydning af rødmens fjerne tårne. Under korset læses signaturen: »Pinxit M. Ch.

Thrane«. På indskrifttavlen læses i gylden fraktur på sort bund:

»Ak! fordunklet Jacobs Stjerne!
Skiønt dog Herlighedens Glands,
Ak! hvor døde du dog Gierne!
Ak! sligt overgaar ald Sands.

Jeg i Jesu Blod og Saar
Lægedom for Sielen faar
Du foer op i Herlighed
Jesu lad mig følge med.«

Indskriften er aldrig overmalet.²¹⁹ Bueslaget fremstår gråt med (uægte) forgyldte profiler. En renseprøve midtfor viser lysere grå og inderst rødt.

Altartavlen (fig. 88) havde over højt postament et anseligt storstykke, der tredeltes af parvise korintiske pilastre (yderst) og tilsvarende frisøjler, og hvis højtsiddende malerifelt med rundbueafslutning brød igennem frisen op i tavlens kronende gavl. Det store middelalderrelief af Marias Død, kuriøst ændret til patriarken Jacobs død (jfr. ndf.) havde plads i postamentet og skød med en tilsvarende rundbueafslutning op i storfeltet, mens de øvrige, mindre relieffer var indsat i fire sidefelter, i nord den af Nødskov nysammenstillede Bebudelse over Fremstillingen i Templet, i syd Jesu Fødsel over Kongernes Tilbedelse. Til postament og frise hørte under og over frisøjlerne glatte fremspring, til postamentet rocaillevinger og til storstykket vinger i form af hængeklæder med ovalmedaljon i rocailleindfatning. Den rundbuede gavl, der holdtes af knælende engle yderst på storgesimsen, havde perspektivisk tilbageskrånende sider med rocailleprydede kanter. Midt i gavlen sad et rocaillefelt, og øverst afsluttede en stor stråleglans med et skyomkranset trekantfelt.

Middelalderreliefferne var anbragt i nicher med en sammenflikket indfatning af stavværk og andre gamle arkitekturdele. Som beskrevet bar reliefferne mere eller mindre præg af beskæring, ramponering og forskellige figuromflytninger, der for det meste har været ret tilfældige eller æstetisk bestemte, men som dog også viser en vis bestræbelse for teologisk og billedmæssig helhed. De mindre *tilføjelser og nyskæringer i

Fig. 88. (†)Altartavle nr. 2, 1757 (s. 239), med relieffer genanvendt fra (†)nr. 1 samt to o. 1759 tilføjede nicheopbygninger ved siderne til dåb og skriftemål (s. 244f., 250, 254). Tilskrevet Christen Nødskov, degn i Idum. A. Vorbeck fot. før 1900. - (†)Altaraufsatz, 1757, mit wiederbenutzten Reliefs aus (†)Flügelaltar, um 1520, sowie mit zwei an den Seiten um 1759 hinzugefügten Nischen für Taufe und Beichte. Dem Küster von Idum, Christen Nødskov, zugeschrieben. Zustand vor 1900.

Fig. 89a-b. (†)Altartavle nr. 2, 1757, relief af Marias/Jakobs Død. Udsnit, den døendes hoved (jfr. fig. 90). a. Med 1757 tilføjet fuldskæg. b. Efter fuldskæggets afgang 1906 (s. 216, 242, jfr. fig. 82, 83). E. Rothe fot. 1907. - (†)Altaraufsatz 1757, wiederbenutztes Relief vom Tod Mariä/Jakobi. Ausschnitt mit Kopf des Entschlafenden. a. Mit 1757 hinzugefügtem Vollbart. b. Nach Abnahme des Vollbarts, 1906.

fyr, som udførtes af Nødskov, og som ikke bibeholdtes i den nuværende kirkes tavle, er siden 1907 i Nationalmuseet (fig. 95) og vil blive opregnet i følgende gennemgang af reliefferne (mærket med *).²²¹ Det store relief af *Jakobs Død* (fig. 90) havde Nødskov som nævnt ændret fra en oprindelig fremstilling af Marias Død ved at give Maria *skæg og *Jacobsstav i hænderne (fig. 89-90), ligesom forgrundens figurer var omflyttet i forhold til både den oprindelige (fig. 82) og nuværende (fig. 83) opstilling. Af det oprindelige skabs søjler til markering af dets tredeling havde Nødskov alene bibeholdt plintene og

oven på dem sat de fialer, der må have hørt hjemme langt højere oppe. Af de mindre relieffer sås øverst i nord *Bebudelsen* (fig. 91) i en udgave, der skyldtes Christen Nødskovs sammenstykning affigurer fra andre scener, suppleret af egne småtilføjelser som Gabriels vinger (bibeholdt), *læsepulten (fig. 95) og *forhænget bag Maria. Overfor i syd var *Jesu Fødsel* (fig. 92) reduceret til det nødvendigeste med en 1757 fornyet barnekrybbe (bibeholdt) og en *ægkrybbe til staldens hø (fig. 95). Forneden i nord sås *Omskærelsen* (fig. 94) med en tilflyttet lysholder, overfor i syd *Kongernes Tilbedelse* (fig. 93) med et par tilflyttede ekstrafigurer, således den fra det store relief overførte, knælende apostel, der skulle gøre det ud for den ældste konge, og hvis lille bord Nødskov forsynede med et brændende røgelseskar (bibeholdt).

Træværkets bemaling kendes i det væsentlige først efter op- og nymalinger 1846 og 1881, som man ser på fotografier fra o. 1900 (fig. 88). Men ikke blot maleriet og de opmalede indskrifter gik tilbage til 1757, også farverne synes kun at have undergået ret begrænsede ændringer. På bueslaget over storfeltets *maleri må den nævnte renseprøves røde være fra 1757, den lysgrå fra 1846 og den mørkere grå fra 1881.²²² Grundfarven i tavlens sidste år var en lys marmorering, mens søjle- og lisénskafter havde en mørkere og blank marmorering, reliefferne stod hvide på blå bund. Lister og ornamenters fremstod for en del mørke, men hovedsagelig hvide med en del forgyldning. I stråleglansen læstes Jahves navn på hebræisk, i gavlfeltet versalerne »Soli Dei Gloria« (Gud alene æren) og i storvingernes ovalmedaljoner stiftelsesindskriften:

»Guds Altar:Tavle stod
Høytrængend' til at gives
En bedre Prydelse;
Da Mette Juul, Claus Schives,
En Kiøbmands:Enke loed
Omgjøre den af Nye,
Til Herrens Navns Priis,
Og Ziir for denne Bye«.

Indskrifterne i øvrigt var forgyldte på en sort - efter 1846 hvid - bund og anført med skrive-

Fig. 90. Jakobs Død, udsnit af †altertavle nr. 2, 1757, egentlig et relief af Marias Død fra †nr. 1, o. 1520. Maria har faet tilføjet skæg og Jakobsstav, mens forgrundens figurer er flyttet (eller byttet om) (s. 216, 242, jfr. fig. 82-83, 89). A. Vorbeck fot. 1906. - *Der Tod Jakobi, Ausschnitt aus †Altaraufsatz, 1757. Ursprünglich ein Relief vom Entschlafen der Gottesmutter im †Flügelaltar, um 1520, wo der Mariafigur späterhin Bart und Jakobsstab hinzugefügt wurden, während die Figuren im Vordergrund umgestellt sind (vgl. Abb. 82-83, 89). Zustand 1906.*

Fig. 91-92. (†)Altartavle nr. 2, 1757, relieffer. 91. Bebudelsen (s. 242), sammenstillet af figurer og arkitekturdele fra (†)nr. 1 samt nyskåret pult og forhæng (jfr. fig. 57, 95 og s. 216 med fig. 58). 92. Jesu Fødsel, genbrugt fra (†)nr. 1, bårne- og vægkrybbe nyskårne (s. 242). E. Rothe fot. 1906. - (†)Altaraufsatz, 1757. Reliefs. 91. Verkündigung, zusammengestellt aus Figuren und Architekturfragmenten vom (†)Flügelaltar sowie aus neu geschnitztem Pult und Vorhang (vgl. Abb. 57, 95). 92. Geburt Christi, wiederbenutzt aus (†)Flügelaltar, Kinder- und Wandkrippe neu geschnitzt (vgl. Abb. 95). Zustand 1906.

skrift, når bortses fra den ovf. citerede, bevarede frakturindskrift under storfeltets Korsfæstelsesmaleri, hvis ord knyttede sig både til maleriet og til det underneden anbragte relief af patriarken Jacobs død. Til dette sluttede sig endvidere de følgende to vers på postamentets fremspring:

»Jacob paa sit Sotte:Sted
Taler, og Tolv Sønner tier;
Spaaer om Siloh, selv kuns bier
Efter Herrens Salighed.

Gid jeg og i Kamp og Nød
Maa i Troe og Haab ham ligne,
Og hans Sæd min Siæl velsigne,
Saa jeg faaer en salig Død!«

Under relieffet af Bebudelsen læstes: »Engelen Mariæ fører Sligt et Bud som Sjæle rører. Luc: 1 V:35«, under Jesu Fødsel: »Rigest Barn her fattig ligger; Men beriig mig usle Tigger! Luc: 2 V:7«, under Omskærelsen: »Tidlig Jesu Blod begynder At forsone mine Synder. Luc: 2

V:21«, og under Kongernes Tilbedelse: »Viise Offer dig frembære; Jeg vil Hjertet dig forære. Math: 2 V:11«. ²²³

Til alteropbygningen hørte som nævnt en *dåbsniche* og *skriftestol*, tilføjet, vistnok 1759, i form af to ens, flankerende nicheopbygninger (fig. 88), der hævede sig over et vægpanel, som fra alterbordet strakte sig i to gange fire fag mod nord og syd langs korvæggene. Disse panelstykker, hver med to bredfyldinger mellem smallere højfyldinger, dannede i midten et stumpvinklet knæk, følgende korpolygonen. Skråvende over dette knæk rejste nicheopbygningerne sig med svungne, akantusprydede volutsider, der kantede et svajet nichefelt og kronedes af en fremspringende rundbuegavl med palmet og en afsluttende stråleglorie som altergavlens, flankeret af småspir. Den nordre niche var indrettet til dåb med en ophængt dåbsengel (jfr. s. 250), foran den søndre har præsten haft sæde ved skriftemålet (jfr. s. 254).

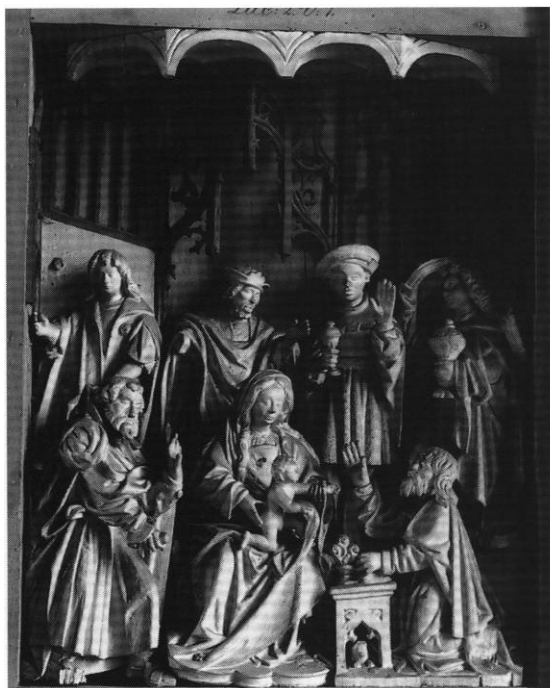

Fig. 93-94. (†)Altertavle nr. 2, 1757, relieffer genbrugt fra (†)nr. 1, o. 1520. 93. Kongernes Tilbedelse (s. 242). Den knælende 'konge' stammer oprindelig fra relieffet af Marias død (jfr. s. 236 og fig. 82). 94. Omskærelsen (s. 242). Manden med lys og opadpegende hånd er formentlig oprindelig fra et †relief af Fremstillingen i Templet (s. 236). E. Rothe fot. 1906. - (†)Altaraufsatz, 1757, wiederbenutzte Reliefs aus (†)Flügelaltar, um 1520. 93. Drei Könige. Der kniende 'König' stammt ursprünglich aus dem Relief vom Entschlafen der Gottesmutter (vgl. Abb. 82). 94. Beschneidung. Die mdnnliche Figur mit Kerze und nach oben zeigender Hand stammt ursprünglich aus einem †Relief von der Darstellung Christi im Tempel. Zustand 1906.

Nicheopbygningernes bemaling må fra første færd have været afstemt tavlen og siden opmalet med den. Forneden i nicherne stod anført en lille gåde, der i form af et spørgsmål og svar viste hen til (og 'skjulte') navnet på ovf. nævnte Kristen Jakobsen, giveren af dåb og skriftestol o. 1759. I nord og syd læstes:

»Om nogen spør; hvo givet har
Den Daab? da bliver herpaa Svar:
Hans Navn man ey maa sette.

En Christen, som herfra gik ud,
En Jacobs Søn med Tak til Gud
Det Bethel loed oprette.
Gen. 28, v. 18-22 og 35, v. 3-7. «²²⁴

Nicherne og deres panel havde *malerier*, der som tavlens kan have været Thranes værk, men som i betragtning af deres lidt senere udførelse også

kunne være malet af en anden. De anes på ældre fotografier (jfr. fig. 88). I dåbsnichen svajede felt sås, som baggrund for den ophængte dåbsengel, *Jesu Dåb* i Jordan med en dalende due i himmelstråler, hvori stod skrevet: »Denne er min Søn den elskelige, i hvilken jeg haver Behagelighed. Matth. 3 v:17«. I sydsidens skriftemålsniche var afmalet *David med harpen* (og Batsaba?) vedføj et ordene: »Jeg har syndet imod Herren« (2 Sam. 12,13) samt *Natan* over: »Herren har ogsaa borttaget din Synd, du skal ikke døe. 2 Sam. 12 v: 13«. Endelig havde vægpanellernes fire bredfyldinger malerier, der fra nord viste *Jesus udsender apostlene* (jfr. fig. 88) vedføj et: »Gaar hen og lærer alle Folk og døber dem i navn Faderens og Sønnens og den hellig Aands. Matth. 28 v: 19«, *Jesus velsigner de små børn* vedføj et: »Lader smaae Børn komme til mig og

forhindrer dem ikke; thi Guds Rige hører saadanne til. Marc. 10 v: 14«, *Tolderen og farisæeren* vedføjte (under den første): »Gud vær mig Synderen naadig Luc: 18 v: 13« samt *Kristus og synderinden*, han til bords, hun liggende bag hans fødder, vedføjte: »Dine Synder ere dig forladne«. ²²⁵

Den nye og 'meget smukke' altertavle sagdes 1763, få år efter opsætningen, at være udført ved en gave af 100 rdl. fra Madam Mette Juul, og 'hjælp af de gamle billeder', ligesom tavlen fremhævedes for sin 'nederste afdeling' med 'den gamle Jacob med sine 12 sønner om sig'. ²²⁶ Samme kilde angiver, at en 'ubenevnt' købmand i Ålborg, født i Holstebro, til kirkens nytte havde givet andre 50 rdl., som brugtes til 'en nye font', dvs. til de formentlig 1759 tilføjede fonte- og skriftenicher ved siderne. ²²⁷

Altertavlens opsætning 1757 blev foretaget over to dage af Christen Nødskov snedker med hjælp af en svend og en dreng, ligesom der af-

regnede forplejning 'en hel uge' til maleren og hans tre folk, der hentede fra Viborg i kirkeværgens egen vogn. ²²⁸ At Nødskov ikke blot havde opsat, men også udført tavlen, fremgår vel ikke direkte, men må formodes med Frølund, der 1871 ville vide, at både Christen Nødskov og hans søn, begge 'degne i Idom', havde været 'ikke uheldige billedskærere'. ²²⁹ Hvis Nødskov således var tavlens mester, hvad også andre arbejder af ham tilsiger, ²³⁰ kan det meget vel også have været ham, der snart efter tilføjede dåbs- og skriftenicherne.

Tavleopbygningens komposition, eventuelt med sidenicherne planlagt allerede fra 1757, er imidlertid så veludtænkt både i sin form og teologi, at det er et spørgsmål, hvem der her kunne have bistået sognedegnen. En nærliggende mulighed er den involverede maler Mogens Christian Thrane, der havde medvirket til flere lignende, store barokkompositioner, således den 12 m høje alteropbygning med malerier i Børglum kirke (Hjørring amt), og som vides også at have kunnet udfylde rollen som entreprenør med ansvar for både snedker-, billedhugger- og malerarbejde. ²³¹ Yderligere kunne stiftsbispen Hans Adolf Brorson tænkes involveret, eventuelt tilskyndet af provsten Ebbe Kynde, der var gift ind i Brorsonfamilien. ²³²

Hvem der end var involveret i tavlens koncipering, er det påfaldende, hvordan man har taget udgangspunkt i middelaldertavlens disponering (jfr. fig. 81). For så vidt er denne jo bibeholdt, men det katolske hovedmotiv til Marias forherligelse er fjernet og erstattet af den malede Korsfæstelse, ligesom man ud over forandringen af Marias Død til Jakobs har normaliseret de fire scener af barndomshistorien ved sammenstilling af en Bebudelsesfremstilling.

1834 fæstnede nogle nedfaldne lister på altertavlen, 1846 blev den nymalet af Heinrich Schaumburg, ²³³ og 1859 underkastede maler Clemens Toft den en afstøvning, vaskning og mindre farveudbedring. ²³⁴ 1881 maledes den af Carl Kielgast, der atter gav den lidt bronze 1898. Da var sidenicherne borttaget, eller blev det i hvert fald før 1900 (jfr. fig. 79 og 153). 1906 betalte en snedker for at nedtage tavlen og indpakke de

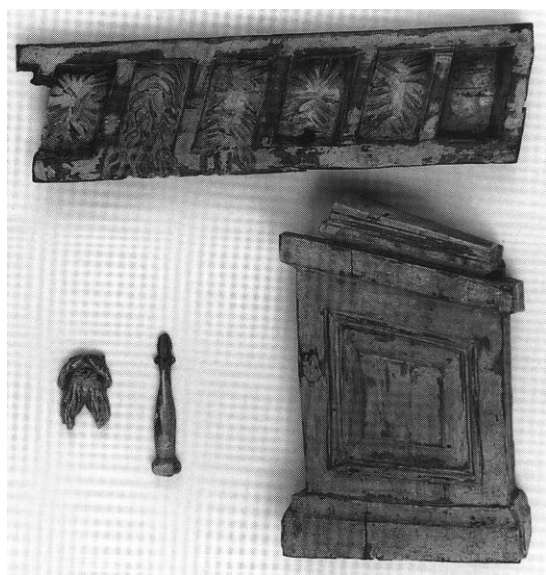

Fig. 95. (†) Altertavle nr. 2, 1757, *detaljer af fyrretræ, som ikke er genbrugt i den nuværende kirkes altertavle (s. 240ff.): Vægkrybbe, pult (jfr. fig. 91-92) samt Jakobs skæg og stav (jfr. fig. 89-90). I NM. Roberto Fortuna fot. 1998. - (†) Altaraufsatz 1757. *Details aus Föhrenholz, die im Retabel der heutigen Kirche nicht wiederbenutzt wurden: Wandkrippe, Pult (vgl. Abb. 91-92) sowie Bart und Stab Jakobi (vgl. Abb. 89-90).

dele, der skulle restaureres og genbruges. Storfeltets *maleri ophængtes i den nye kirkes tårn (jfr. s. 216) og kom 1937 til Holstebro Museum (inv.nr. 3728), hvor en konservering er foretaget 1990.

Fra en (†)sidealtertavle stammer formentlig en figurgruppe, Nådestolen (fig. 59, 155), der er beskrevet under den nuværende kirke (s. 218). Gruppen, fra o. 1500, kan oprindeligt have udgjort hovedbilledet i en Kristilegemesaltertavle. I 1800'erne fandtes 'Faderen og Sønnen' i sakristiet,¹⁸⁵ ifølge senere oplysning som led i en yderst særegen opstilling. Fra dens øvre nedboring, 'huldet i billedet', skulle nemlig have ført en 'kanal ned i grunden eller kælderen, og efter sigende blev, i den katolske tid, det overflødige vievand hældt der ned igennem, for at det ikke skulde blive profaneret ved at blive kastet ud af kirken'. Bag den kuriøse forklaring, meddelt Nationalmuseet 1901,²³¹ fornemmes ud over gamle antikatolske beretninger om grædende helgenbilleder (således i Karup, Viborg amt) også en vis (misforstået) viden om vievands faktiske håndtering i den katolske kirke.²³² 1898 var gruppen lagt på kirkeloftet og forevist her for Eigil Rothe. 1907 overført til den nye kirkes tårnrum.

ALTERTILBEHØR

*Alterkalk (fig. 96), skænket 1622 af sognepræst og kirkeværge Niels Villadsen (jfr. †gravsten nr. 6), bageret er fornyet 1763 af Joachim Weller.²³³ Den sjældne renæssancekalk, 18,5 cm høj, har sekstunget fod, hvis standkant har profilering og indprikket bort, mens oversidens tunger dækkes af et tæt blad- og blomsterværk på prikket bund. Foden er på renæssancevis drevet stejlt op mod det sekssidede skaft, hvis nedre led, ligesom også knoppen, er dekoreret sammen med foden. Knoppen er sekstunget med antydende, mellemfaldende rudebosser. Det øvre skaftled fremtræder glat med lodrette riller og er formentlig sammenhørende med Wellers glatte bager, der hviler i en lille kurv i form af en bladhvirvel (stempler savnes). Under foden

Fig. 96. *Alterkalk, 1622, skænket af sognepræst og kirkeværge Niels Villadsen (s. 219, 247). I Holstebro Museum. HW fot. 1996. - *Kelch mit Stifterinschrift, 1622.

læses med graverede versaler: »Anno 1622 Her Niels [Vill]atzen Sog[nepræst] oc Kierckwerge«.

Giveren har som kirkeværge ladet sølvet fra en ældre †kalk indgå, idet kirkens regnskaber 1622 anfører betaling for 'kalken at omgøre og forgyldde'. I inventariet 1655 nævnes også den tilhørende *tdisk*. 1682 indkøbtes lærred til to †kalkklæder, der 1689 sagdes at være brugt om kalk og disk i kirken og 'til de syges besøgelse'.²³⁵ 1703 var kalken 'brækkelig' og repareredes af Hans guldsmed (Hans Sørensen) med tillæg af et lod sølv, og 1711 måtte både kalk og disk loddess. 1763 fik Joachim Weller betaling for forgyldning og for at forny bageret og disken.³⁰ 1937 overført til Holstebro Museum, men siden

1989 benyttet i den nye kirke ved højtider (jfr. s. 219). Den fine og skrøbelige kalk underkastedes 1991 forsigtig istandsættelse ved Søren Weitemeyer.¹⁸⁸

En *disk* fra 1867 og en *oblatæske* fra 1891 er overført til den nuværende kirke og beskrevet herunder (s. 219), ligesom en smuk *alterkande* fra 1702 (fig. 62), der er skænket af Karen Solgaard, og hvortil hun vistnok 1731 føjede nedenstående *†oblatæske* nr. 1.

†*Oblatæsker*. 1) 1731, vistnok skænket af Karen Solgaard. Forsynet med følgende indskrift:

»Her tages af det Jesus gav
Sin Kirke til en Føde
Før Hand Sin Aand i Fadrens Haand
Opgav og for os døde.
Ak! naar jeg tar af dette Kar,
Og deeler til de Giæster,
Som knæle ned, jeg troer og veed
O Jesu, Kiære Mester!
At du gaar ind i Siel og Sind
Det Væsen at forklare,
Hvordan din Brud du løste ud
At være uden Fare
For Helveds glød og Syndens Stød
I alle sine Dage:
Tak Jesu Sød for Livsens Brød
Du undte os at Smage. A(nn)o 1731«.¹⁸⁹

Også kirken synes at have bidraget til æsken, idet dens regnskaber under 1731 anfører godt 9 lod sølv til en sølvvæske.¹⁹⁰ Først Hofman og Pontoppidan (1763 og 1769) anfører Karen Solgaard som giver af æsken,¹⁹¹ der 1781 må være afløst af nr. 2 og 1871 var forsvundet.¹⁸³

2) 1781, udført af Joachim Weller som 'en liden nye sølv-buddike til messebrød'.¹⁹² 1818 blev æsken 'omgjort' med tillagt sølv,¹⁹⁰ 1871 øjensynligt omtalt som en 'simpel sølv oblatæske uden indskrift'.¹⁸⁵

†*Alterkander*. 1) 1655 nævner inventariet en tinpotte til messevin, der 1693 blev loddet og udpoleret af Hans tinstøber.¹⁹⁰ 2) 1847, af kongeligt porcelæn, leveret af købmand Karl Wium, København.¹⁹⁰ Den var vistnok sort.²³⁸

Sygesæt, o. 1625, med *†vinbeholder* (1781?), se s. 219 og fig. 61.

Alterstager, o. 1650, se s. 220 og fig. 63. †*Alterstager* af træ optræder i inventarierne fra 1721 til

1768, da et par gamle trælysestager afhændedes på auktion.¹⁹⁰

†*Alterbøger*. 1629 anskaffedes en alterbog og en kirkeordinans, og 1636 betaltes for skind og indbinding af kirkens bibel. 1679 skænkede Christen Linde en alterbog, 1688 forbedredes inventariet med endnu en, og 1699, 1717 og 1721 betaltes for indbinding af gamle alterbøger. En ny bibel fik 1732 bindets fire hjørner beslået med messing, og 1783 kom en ny koralbog med den agende post fra København. 1820 påtegnede sognepræsten Christian Mikkelsen Hasle, at ingen af de i inventariet anførte bøger, bibel, koralbog, kirkeritual og salmebog, var i kirken eller havde været der i hans tid. Der fandtes kun fra enkelte af dem nogle stumper og løse blade, som viste, at bøgerne var fortæret af fugt og 'rådenhed'. Præsten havde derfor selv foræret kirkens alter en tysk bibel med sølvspænder og stærkt indbundet.¹⁹⁰

**Læsepult* (fig. 97), o. 1500, 136 cm høj, bestående af et aftageligt, skråtstillet pultbræt og et cylindrisk, snoet skaft, nedtappet i en krydsfod med udskårne drager. Pultbrættet, 29x43 cm, er sammensat af to planker, samlet med nyere revler af fyr, og har en konisk afsluttet tap nedfældet i skaftets øvre ende, der er markeret ved et sekssidet led. Krydsfoden, 74x72 cm, består af to kraftige, overskrammede planker, der yderst har form af fire dragehoveder med store øjne, halvåbne tandgab og en antydning af forkrop med småpoter (fig. 98). Egetræet står afrenset og mørkbejdset med enkelte rester af farve, således en smule rødt og hvidt.

Pulten, der må være anskaffet til det gotiske korrum, har kun få sidestykker i landet, således et nogenlunde samtidigt eksemplar fra Sønder Borris kirke (Bølling hrd.).²³⁹ Den optræder tidligst i kirkens inventarier 1721; 1850 stod den i sakristiet, hvor et 'læsestativ' 1858 blev malet to gange med perlefarve.¹⁹⁰ 1898 var pulten henlagt på kirkeloftet. Den kom til Holstebro Museum 1937 (inv.nr. 00.84).

†*Messehagler*. 1635 blev kirkens hagel repareret, 1641 fik den nyt sort underfoer, og 1650 kom der atter en halv alen sort rask underhaglen, 'som det andet var bortslidt'. Ifølge inven-

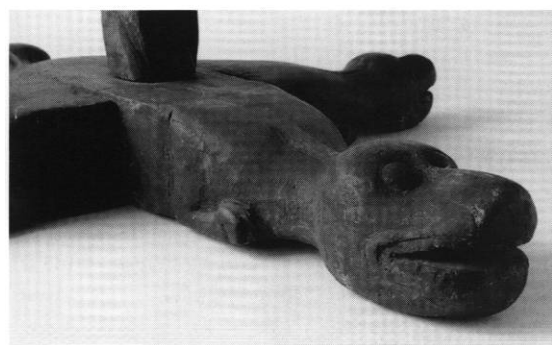

Fig. 97-98. *Læsepult, o. 1500. I Holstebro Museum. 97. Helhed. 98. Detalje af foden med dragehoved. HW fot. 1998. - *Læsepult, um 1500. 97. Gesamtaufnahme. 98. Detail vom Fuß mit Drachenkopf.

tariet 1655 var haglen af rødt fløj med sølv- og guld Kors i kniplingsarbejde. 1706, 1718 og 1730 blev den kantet med røde silkebånd, og 1747 anskaffede man en ny, der året efter kaldes broderet. 1779 var der blevet røde klude af den ældre hagel,³⁰ som 1785 afløstes af en ny i karmoisinrødt fløj med sølvbrodering og guldgalonier; den rekvireredes fra København, hvor en 'Hr. Ørsted' fik betaling.³¹ En hagel brugtes 1844 som betræk for alterskrankens knæfald, mens en ny nogenlunde tilsvarende samtidig leveredes af farver H. P. Feller.³² Den opbevarede 1871 sammen med haglen fra 1785 i sakristiet.³³ 1887 skaffede man gennem den stedlige manufakturhandler S. Simonsen en ny hagel af rødt silkefløj med guldgalonier, der var udført af skræddermester J. Petersen på Gråbrødretorv i København.³⁴

Altersranken, givet 1724 af Kirsten Hartvigsdatter, er beskrevet s. 221. I den gamle kirke udgjorde skranken kun 11 fag og var opstillet tværs over rummet som aflukke omkring et korgulv, der omfattede korpolygonen (jfr. fig. 80 og 88). Låger fandtes både i nord og syd, den nordre med giverens og hendes mands initialer (fig. 65).³⁵ 1763 nævnes 'jern-sprinkelværket' for alteret i forbindelse med giverens fundats 1720, der forpligtede kirken til at vedligeholde et stakit omkring hendes og hendes mands gravsted på kirkegården (jfr. Ægravsten nr. 29).³⁶ Måske har det 'evige' stakit skullet associere til 'alterstakittet'. Det var fra starten ikke solidt opsat, idet skranken allerede 1731 var 'færdig at vælte om' og måtte hæftes med fire jern. 1780 måtte smeden reparere en af lågerne, og 1782 betales sadelmageren for at betække knæfaldet, der blev fornyet 1842. Det blev i første omgang betrukket med fåreskind, 1844 med fløj fra en gammel messehagel.³⁷ 1894 betales maler Carl Kielgast for bronzering af skranken.³⁸

DØBEFONTE, KRUCIFIKS, PRÆDIKESTOL M.M.

†*Døbefonte*. 1) Middelalderlig(?). 1677 betales for 'fonten at sværte'; øjensynligt kasseret med anskaffelsen af nr. 2.

Fig. 99. *Dåbsfad af sølv, 1760, udført af Joachim Weller, med våbener for giverne Christian Sigfred Eenholm og Anna Marie Poulsen (s. 250). I Holstebro Museum. Museumsfoto. - **Silberne Taufschale mit Stifterwappen, eine Arbeit von Joachim Weller, 1760.*

2) 0.1759, i form af en *†dåbsengel* ophængt i en samtidig nicheopbygning nord for alteret (jfr. fig. 88), et arrangement, der kun har haft ganske få sidestykker i landet.²⁴¹ Englen, godt en meter høj og formentlig udskåret i fyr, var ophængt skråt svævende i en kæde. Den holdt i højre hånd en palmegren, mens den venstre bar en forgyldt krans, hvori det bevarede *dåbsfad passede (jfr. ndf. og fig. 99). Figuren, der var til at hejse op og ned, havde som baggrund nichen med maleri af Jesu Døb samt en Helligåndsdue og citat fra Matt. 3,17, alt beskrevet under (†)altertavle nr. 2 (s. 244f.). Den særegne niche til dåb var føjet til den 1757 opsatte altertavle, formentlig 1759,²⁴² men kan meget vel være planlagt samtidig med tavlen. Ligesom selve tavlen skyldes dåbsenglen formentlig billedskæreren og degnen Christen Nødkov. I hvert fald havde den ikke ringe lighed med de engle, der sås yderst på altertavlens storgesims (jfr. fig. 88). Englen måtte 1765 fæstnes af Jens smed, 1830

blev den malet og forgyldt,³⁰ 1859 og 1885 repareret.³¹

3) 1888-89, af bornholmsk granit i pokalform, leveret »fult poleret« af De Forenede Granitbrud og Stenhuggerier ved Rønne.³¹ Fonten stod 1906 i koret midt foran alterskranken (jfr. fig. 79).

Et **dåbsfad* (fig. 99), af sølv, fra 1760, hørende til ovenstående *†dåbsengel*, er udført af Joachim Weller og skænket af justitsråd Christian Sigfred Eenholm og Anna Marie Poulsen (jfr. *†lukket stol* nr. 6). Det er ovalt, 36,5x22 cm, med skævnækket fane og i fordybningen givernes graverede våbener over indprikket »1760«. Fadets størrelse er netop afpasset, så det kunne ligge i en forgyldt krans, som dåbsenglen holdt frem.¹⁸⁵ Siden 1937 i Holstebro Museum.²³⁷

†Dåbsfade. 1) Et messingfad indkøbt 1709 til *†font* nr. 1, loddet 1757.³⁰ 2) 1888, til *†font* nr. 3, leveret af Messing- og Blikvarefabrikant Chr. A. Wagner i København.³¹ En *†dåbskande* af porcelæn anskaffedes 1863.³¹ Den var vistnok hvid.²⁴³ *†Fontelæg*. 1725 betalt for et dækket over fonten.³⁰

Et *krucifiks* fra o. 1750 er beskrevet side 221 med fig. 64. Det er ikke nævnt i regnskaber og beskrivelser, men kan være udført af Christen Nødkov og har formentlig tjent som korbuekrucifiks over korindgangen. 1898 lå det på kirkeloftet.

†Korskranke(?). 1650 udhuggedes to 'for-rustne' dørhager til kordøren,³⁰ vel som led i en art korskranke.

†Skranke(?). 1634 blev en 'savgelle' slået for 'sprinkelværket' i søndre korskirke.³⁰

Prædikestolen fra o. 1630, tilskrevet den sydvestjyske snedker »H.P.S.«, er overført til den nuværende kirke og beskrevet s. 222f. (jfr. fig. 68). Den havde formentlig fra første færd plads ved korsskæringens nordøstre pille med opgang langs korets nordvæg, som det ses af et fotografi (fig. 100, jfr. fig. 19e, 80). Det viser kurven med en oprindelig, svajet *†underbaldakin*, hvis profilribber synes at løbe sammen i et hoved for-neden. På himlens loft anes de *†profilribber*, som fandtes indtil 1916, og stolens opgang med udsavede balustre var - som det ses - en fornyelse fra 1700'erne. Alt træværk, inklusive ma-

Fig. 100. Prædikestol, o. 1630 (s. 222, 250, jfr. fig. 68) med blik ind i nordre korsarm, hvor man ser Tlukket stol nr. 3 (s. 255). A. Vorbeck fot. 1906. - Kanzel, um 1630, mit Blick auf Tgeschlossene Loge im nördlichen Kreuzflügel.

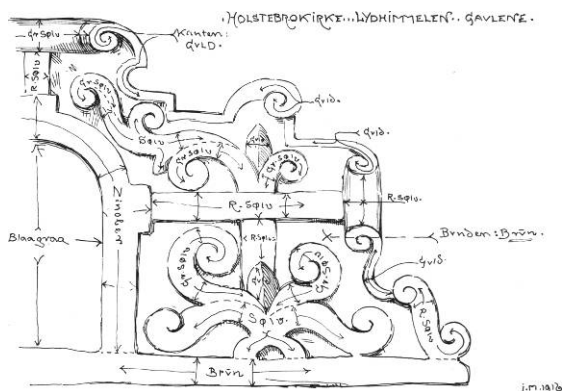

Fig. 101. Prædikestolshimmel, skitse med angivelse af de oprindelige farver på topstykkerne (s. 252). Tegnet af Johannes Malling 1916. - Schalldeckel, Skizze mit Angabe der Originalfarben an den Aufsätzen, 1916.

lerifelterne, var siden 1883 egetræsådret, mens indskrifterne stod forgyldte.

For himlens vedkommende findes nærmere oplysning om de ældre farver, der iagttoges ved dens istandsættelse 1916, i alt tre lag. Den oprindelige, stærkt brogede staffering dokumenterede Johannes Malling i små skitser. Grundfarven var blågrå, topstykkernes felter (fig. 101) blågrå i en cinnoberrød arkade, mens kartoucherne stod i guld og sølv på brun bund. Englene havde hudfarve, gyldent hår, røde kinder, gråt instrument og i øvrigt en bemaling afdragt og vinger changerende i guld og sølv. Friseindskrifterne var forgyldte på sort bund, fremspringene grå, røde og forgyldte, listerne overalt vekslende i blågråt, grønt, brunt og cinnoberrødt.

Prædikestolen nævnes tidligst 1634, da der i den gjordes et sæde, »som hr. Pouell Capeian bruger«. En af sognepræst Christen Christensen Solgaard bekostet istandsættelse 1705 omfattede (i hvert fald på himlen) en ændring af grundfarven til perlegråt, og sølvet dækkedes overalt med zinnoberrødt og hvidt. Til minde om istandsættelsen anførtes inde i stolen en, siden stærkt forkortet, indskrift, der 1767 læstes: »A(nn)o 1705 lod Hr. Christen Christensen Solgaard Sogne Præst her paa Stædet reparere og staffere denne Prædike Stoel paa sin egen Bekostning, Gud fornemmelig til Ære, Kirken til Prydelse og andre til et got Exempel«. 1716

nævnes for første gang beklædning af prædikestolen, hvortil hørte grønne bånd og snore, og 1742 betales for lås og nøgle til stolen, hvis oprindelige topgang således har haft dør. 1755 beklagede sognepræst Ebbe Kynde, at prædikestolstrappen var så stejl, 'at mand kun med besværlighed kommer derop'. Opgangens fornyelse skete formentlig samtidig med de store arbejder ved altertavlen 1757 og i årene derefter. 1773 fik præsten en føds-kammel på prædikestolen, og 1842 fæstnedes nogle lister og en fylding. En lidt større istandsættelse 1861 omfattede nymaling ved Clemens Toft,¹⁰ hvortil må henføres en på himlen konstateret staffering i mørkegråt, hvidt og forgyldning. Efter egetræsmaling 1883 fremtrådte prædikestolen som ved kirkens nedrivning.

En *lysearm* fra 1599 (fig. 76) ved prædikestolen (jfr. fig. 100) er skænket af sognepræst Jens Birchørød Meldahl (1730-49) og beskrevet s. 229.

STOLEVÆRK M.M.

†*Stolestader*. De stader, der fandtes frem til kirkens nedrivning 1906, stammede i hovedsagen fra en delvis stolefornyelse i årene 1765 og 1768 og bar derudover præg af en normaliserende istandsættelse 1883 (jfr. fig. 19e, 79, 100). Bevaret er enkelte dele af fyrretræ, der efter nedrivningen har været genbrugt i et lysthus og nu er i Holstebro Museum (inv.nr. 03.127-30). Af to næsten ens **gavle* er den ene komplet (fig. 102), 149 cm høj, den anden afbrudt forneden, nu 142 cm høj. Begge udgør på sydvestjysk manér et rammeværk med to fyldinger og kronet af et topstykke i form af en pålagt muslingeskal. En gennembrudt låge (fig. 102), 102x76 cm, og en lignende dør, 165x80 cm, synes begge udført til lysthusbrug af genbrugt stolepanel med udsavede balustre, der vel ikke har hørt til det egentlige stoleværk. Træværkets bemaling stammer fra tiden som lysthus,¹¹ hvor hængsler på den store gavl har afløst ældre fra stolelåger. En jævnførelse med fotografier (jfr. fig. 79) viser, at de bevarede gavle må stamme fra skibet neden for tværgangen og således fra arbejderne 1768 (jfr. ndf.).

Stolestader nævnes tidligst 1621, da der gjordes en stol til 'rettermanden' (bødlen); 1626 repareredes 'stolen under pulpituret', og både 1629 og 1632 arbejdede snedkere ved stoleværket. 1638 brugtes 'tre fyrrefjæle og noget egetræ til bænke og en skammel at lade børnene sidde på i den nørre korskirke'. 1640 måtte man reparere en brækket kvindestol i 'nør side inden kirkedøren', ligeledes en mandsstol i søndre kapel. 1642 nævnes kvindestole både på den søndre og den nordre side, mens tre stole i koret var ødelagt ved 'folkens mængde' under kyndelmissemarkedet. 1647 gjordes døre i borgmesterens, byfogedens og magistratens stole, der formentlig efter sædvane var forrest i skibet (jfr. Ringkøbing s. 110). 1655 udførtes 'en liden stol under orgelværkets trappe' og efter borgmester Iver Jensens befaling 1656 to skamler i øverste (østligste) mandsstol (vel borgmesterstolen). 1660 blev i koret opsat tre 'skamler' til skolebørn, vel *discipelstole* (jfr. s. 170). 1688 nævnes stole i tårnet, og 1692 bemærkedes, at kirken ikke havde noget stolestaderegister, hvorfor der var megen urigtighed med stolestadernes indfæstning (den afgift, der betaltes ved lejemålets indgåelse); byens øvrighed og kirkeværgerne ville sammen indrette et register. Nogen orden er der kommet, for 1711 satte man 'knappe', d.e. *hatteknaver*, i mandsstolene, og 1716 betaltes en maler for at sætte numre på stolene. 1717 repareredes *discipelstolene* i koret, mens en *rektorstol* fik indsat egetræ 'til fødder'. En *brudebænk* fik 1736 nye fjæle til sæde, 1769 en lås(?), og 1777 gjordes en skammel til brudefolkene.³⁰

I en henvendelse 1755 fra Ebbe Kynde til byfogeden søgte han især om støtte til en hovedrestaurering af stoleværket og til optagelse af et stoleregister, som kunne bringe orden i folks pladser i kirken. Kynde anså reparationen for højlig fornøden, da der ikke engang var 'lejde eller fodstykke' i de øverste stader på begge sider, de fleste stole savnede bund, og overalt sås hist og her brøstfældighed. Arbejdet påbegyndtes 1765 med god hjælp af 100 rdl., som var skænket til formålet af handskemager Kristen Vang og hans kone Dorthe Sørensdatter. Samme år fuldendte Christen (Nødskov) og

Fig. 102. Stoleværksrester. En *stolegavl fra 1768 og en låge, der er udført af samtidigt *stolepanel. Har efter 1906 været genbrugt i et lysthus (s. 252). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - *Reste von Gestühl, *Wange 1768, Tür aus einem zeitgleichen *Paneel. Nach 1906 in einer Laube wiederbenutzt.*

Åge snedker med en svend 12 stole i koret med tilhørende låger, seks på hver side af midtgangen, og begyndte på istandsættelsen af det øvrige stoleværk.³¹ Ifølge Kyndes indberetning 1767 var korets 12 nye stole alle kvindestole, og han skønnede, at det i alt ville blive til 29 mands- og 43 kvindestole med 4-6 sæder, alt efter som stolene var lange til. Arbejdet fortsattes 1768 med 15 nye stole i kirkens nordside, derpå 11 i syd, øst for kirkedøren, og to vest for den, til hvilke de bevarede *gavle (fig. 102) må have hørt. I tilbygningerne sparede man ved at udføre stolene af de bedste af de gamle materialer, i søndre korsarm 12 'indelukte' stole (dvs. med låger), i nordre korsarm tilsvarende otte og i tårnet seks. De stole, der var udført af gammelt træ, fik alle nye 'opstandere eller knapstykker' (gavle) og i øvrigt nyt, hvor det var nødvendigt.

Til stoleværkets maling benyttede Niels Holm 1769-70 ingredienser som 'blegrødt, sølverglød, okkergul, brun- og kobberødt'. Da var den af Kynde efterlyste stolefortegnelse allerede udarbejdet; for almindelige stader anfører den alene indfæstning, men ingen årlig afgift som ved de efterhånden ni-ti lukkede stole,³⁰ der siden 1704 havde bredt sig i stoleværket (jfr. ndf. og fig. 80).

1793 betaltes for overstrygning af nogle stole og døre med bleghvidt,³¹ 1853 og 1858 repareredes stole og skamler,³² og 1859 fornyede man lukketøjet på stolelågerne.³³

1871 beskrev Frølund nøje stolene, hvis antal og placering stort set var uændret fra 1768. I nordre korsarm noterede han sig en gammel gavl med initialerne »CSSV 1693«, ligesom han roste den i det væsentlige bibeholdte bemaling ved Niels Holm 1769-70. Frølund kaldte ham en 'mer end dygtig' maler, der bl.a. 'på en ganske snild måde i en åreknude' på mandsstol nr. 6 havde fået anbragt navnet på den daværende kirkeværge, Niels Særkiær, og årstallet 1770.³⁴ Istandsættelsen 1883 omfattede som nævnt en generel overhaling af stoleværket,³⁵ hvorefter alt egetræsmaledes, og staderne fremtrådte, som de kendes fra planen 1904 og gamle fotografier (fig. 19e, 79, 100). Som det fremgår havde bænkene fyldingsryglæn, gavlene vest for tværgangen var uforandrede fra 1760'erne, de øvrige tilsvarende, men med en tresidet afslutning, der kan have været fra 1883.

Præstestole. Se ndf. †skriftestole og sakristiets †rumindretning, der henviser til præstestolsfunktioner.

†*Degnestol*, 1615, stærkt fornyet 1768, oprindelig med indskriften: »A(nno) 1615 Lod Hr. Niels Willadssen giøre denne Degne Stoel«.³⁶ 1640 lagdes nogle gulvsten i altergulvet ved degnestolen. 1693 kom der en fjæl i degnens stol, 1706 og 1711 yderligere nogle planker og nye jernhængsler.³⁷ 1768 blev stolen nygjort med 'egeleede (låger) og fjælegulv'.³⁸ 1845 betaltes saddelmager Smidstrup for betrækning af degnestolen, der på ældre fotografier ses ved korets sydvæg mellem alterskranken og de forreste stolestader (jfr. fig. 88). Man ser en pult, der i

sin kerne kunne være fra 1615, med to udskårne rocaillegavle og lidt af en oventil udsvejfet låge fra 1768.

†*Skriftestole*. 1) Tidligst nævnt 1679 som præstens; formentlig i koret. Den blev da færdiget med træ og søm. 1755 kaldte sognepræst Ebbe Kynde skriftestolene (†nr. 1 og 2) for de usleste, han havde set.³⁹ 2) Tidligst nævnt 1724 som kapellanens; i sakristiet. Den fik småreparationer 1724, 1731 og 1739, og 1746 måtte Niels Howitz tage sig af dens knæleskammel. 1755 nævnes stolen i ussel stand (jfr. nr. 1).⁴⁰ 1768 brugtes de bedste materialer ved istandsættelse af sakristiets skriftestol, der endnu stod der 1871 uden at blive benyttet.⁴¹ 3) O.1759, udført som en fornyelse af nr. 1 i form af en niche ved altertavlens sydside, foran hvilken præsten har modtaget skriftemålet (jfr. fig. 88).⁴² I nichen, der er beskrevet under (†)altertavle nr. 2 (s. 244ff), var malet David og Natan samt på det tilhørende vægpanel andre scener med tilknytning til skriftemålet. 1784 anskaffedes en ny skammel til skriftestolen ved alteret.⁴³

†*Lukkede stole og pulpitur*. I løbet af 1700'erne opsatte menighedens fremmeste personer en halv snes såkaldt lukkede stole, der havde karakter af familieløgere med vægge, loft, vinduer og døre. Danske Atlas opregner 1769 ti sådanne,⁴⁴ men det samtidige stoleregister udviser kun betaling for ni. Af stolene var nr. 5 og 8 'høj'- eller pulpiturstole, idet de stod på kirkens vestpulpitur flankerende orglet, ligeledes nr. 4, der var opsat i åbningen til søndre korsarm; efter en ombygning 1776 havde den i modsætning til de øvrige lukkede stole intet loft (jfr. fig. 79). Placeringen af stolene er søgt angivet på en plan over indretningen o. 1800 (fig. 80, nr. 1-9). 1845 svarede fortsat afgift af ni lukkede stole, der 1871 opregnes og beskrives af Frølund, som tillige oplyser navne på de enkelte stoles skiftende brugere. Frølund forklarer Danske Atlas' angivelse af stoletallet til ti med, at der for to af de angivne brugere skulle være tale om den samme stol (ndf. nr. 7). Helt har han dog ikke kunnet holde styr på de lukkede stole og måtte således opgive at finde ud af, hvilke stole der 1769 var angivet som købmand Hans Rasmussens og

Fig. 103, Mindetavle nr. 8, o. 1890, over ritmester Heinrich Burchard von Münchhausen og Karen Solgaard (s. 275), udført af panel med våbener fra deres (†)lukkede stol, nr. 1, fra 1704 (s. 255). HW fot. 1996. - *Gedenktafel für Rittmeister Heinrich Burchard von Münchhausen und Karen Solgaard, um 1890, hergestellt aus Vertäfelung mit Wappen von ihrer (†)geschlossenen Loge, um 1704.*

købmand »Boe Christians« (jfr. ndf. nr. 2 og 10?). 1871 var stol nr. 8 på orgelpulpituret overgået til organistens brug, 1892 var de ibrugværende stoles tal nede på syv, idet nr. 1 var nedtaget, og 1903 forsvandt også nr. 5 syd for orglet, idet man her indrettede plads for sangkoret.

1) 1704, indrettet af Karen Solgaard og hendes 3. mand, ritmester Heinrich Burchard von Münchhausen, vestligst i skibets sydside under færgelpulpituret (jfr. fig. 80,1), hvor parret sad nær deres færgkrypt (nr. 4) i tårnet, og hvorfra Karen Solgaard siden fik udsigt til sit prægtige epitafium (nr. 4) på nordvæggen (jfr. også alterkande, færgblatæske og *mindetavle nr. 3). Bevaret af stolen er et *panel* af fyr, 63x43 cm, med

ægtefællernes våbener og initialer (fig. 103), nu genbrugt som mindetavle (nr. 8, s. 275). På tavlen læses i gul skriveskrift på grågrøn bund: »H(einrich) B(urchard) v(on) M(ünchhausen) K(aren) S(ol) G(aard)« over deres alliancevåben og årstallet »A(nn)o 1704«. Hans våbenmærke, en munk, står på hvid bund, hendes på lysblå bund; hjelmprydelserne fremtræder blå og hvide. 1742 var Karen Solgaards gavebrev til kirken ledsaget af en forpligtelse for fremtidige brugere af stolen til at holde hendes begravelse i 'smuk og reenlig stand' (jfr. færgkrypt nr. 4). Frølund beskrev 1871 stolen med 'hendes selv-lavede våben, en sol i lysblåt felt og på hjelmen et par duer, der næbbes...'.¹³³ Da stolen blev nedtaget o. 1890, udtog man våbenpanelet og opsatte det som mindetavle i tårnet over begravelsen. Siden 1907 i ny ramme på østre korsarms gavlvæg.

2) 1715, opsat af Jørgen Thøgersen Hvas og hans hustru Maren Andersdatter, formentlig i skibets nordvesthjørne under pulpituret som pendant til nr. 1 (jfr. fig. 80,2).¹³⁴ Inde i stolen læste Frølund: »Gud vær mig synder nådig! Herre Gud Zebaoth hør min bøn, Jakobs Gud, mærk hende, ps. 84«, ligesom den bar initialer og årstal: »J.T.S.H.M.A.D.H. 1715« for Jørgen Thøgersen Hvas Maren Andersdatter Hvas. 1769 benævntes stolen efter købmand Hans Rasmussen (*DaAtlas* 799), der havde fæstet den efter madam Hvas 1732.¹³⁵

3) 1717, indrettet af 'badskærer og broksnider' Peder (eller Peiter) Matthiessen v. Ahlen østligst i nordre korsarm (jfr. fig. 80,3),¹³⁶ hvor den siden brugtes bl.a. af Ebbe Kynde.¹³⁷ I hans tid er der formentlig sket en gennemgribende fornyelse af stolen. I hvert fald kronedes den i 1800'erne af en udsvejfning med muslingeskal som stolegavlenes fra 1765 og må således formodes tilpasset stoleværkets fornyelse i 1760'erne; fortil havde stolen bueåbninger over fyldingspanel (jfr. fig. 100). På Frølunds tid bar stolen, uvist hvorfor,¹³⁸ den forlængst afdøde løjtnant Caienus' våben (†1674, jfr. færgpitafium nr. 2), 'der i rødt skjold bærer en guld hejre med en kugle i højre klo, og på hjelmen en del kornaks samt hans hustrus navnetræk »E.G.K.« (Ev-

frosyne Gotfredsdatter Kaienus) i grønt skjold, som holdes af en hund og bærer et par hvide vinger i stedet for hjelm'. Med arbejderne 1883 blev udsmykningen dækket af egetræsfarve (jfr. fig. 100), og 1885 satte en snedker nyt panel i stolen.³¹

4) Før 1723, opsat af sognepræst Søren Lugge (jfr. mindetavle nr. 5 og *†*gravkrypt nr. 7) og ifølge Ebbe Kynde udformet som et lukket pulpitur med våben for Lugge og hans 2. hustru Helene Margrethe Helverskov (*†*1723).³² Stolen må fra første færd have haft plads i åbningen til søndre korsarm, hvor den 1776 blev nybygget (fig. 80,4), så den fra kirkerummet fremtrådte med en tresidet fremspringende fyldingsbrystning uden loft (jfr. fig. 79). Efter ændringen 1776, hvorved løjtnant Caienus' epitafium (*†*nr. 2) i buen ødelagdes, blev stolen ved auktion erhvervet af Simon Nyboe. 1778 satte maler Hans Kjær grundfarve på den nye pulpiturestol, og 1831, da stolen tilhørte amtsforvalter Frederik Christian Schierbeck, fik Heinrich Schaumburg betaling for at overstryge den tre gange med perlefarve og forgylde detaljer både ud- og indvendig.³³ Frølund var 1871 klar over, at stolen oprindeligt havde båret Lugges våben, 'som ellers er mig ubekendt'.¹⁸⁵

5) 1726, opsat af apoteker Heinrich Mühlmann på vestpulpituret syd for orglet (jfr. fig. 80,5),³⁴ hvor også Frølund nævner den.¹⁸⁵ 1861 blev stolen malet,³⁵ og 1903 blev den overladt til brug for sangkoret.³⁴

6) Før 1757, opsat af justitsråd Christian Sigfred Eenholm vestligt i nordre korsarm (jfr. fig. 80,6 og *dåbsfad).³⁶ Da den i 1800'erne ved en lille muslingprydet fronton var sammenkoblet med sin nabostol øst for norddøren (nr. 3), kan den som denne tænkes at være helt eller delvis fornyet i 1760'erne. 1871 sås dog endnu på stolen 'justitsråd Eenholms mærke og hustruens våben, et rødt skjold, hvori en til højre vendt, tilbageseende, stående kronet guld ørn med åbent næb og udstrakte vinger; oventil to ved en sølvbjælke gjorde små taskesnit med en seksoddet guld stjerne i hver. På hjelmen trende strudsfer, den mellemste sølv, den yderste højre rød og den venstre blå'. Endvidere læste Frølund initia-

lerne »C.S.E.A.M.P.« for Christian Sigfred Eenholm og Anna Marie Poulsen og vidste at oplyse, at hendes slægt var adlet 1713.¹⁸⁵ 1885 satte en snedker nyt panel i stolen.³¹

7) O.1760. I 1769 benævnt både efter købmand Thomas Bastrup Lund og apoteker Jakob Elias Hofmann,³⁷² men der var ifølge Frølund tale om samme stol østligt i søndre korsarm (jfr. fig. 80,7).¹⁸⁵

8) Før 1767, da benævnt efter 'Postmester Grøn',³⁷³ som kan være enten den daværende postmester Peder Pedersen Grøn eller hans far, Peder Pedersen Grøn den ældre, der var postmester 1725-49.³⁷³ Stolen fandtes på vestpulpituret nord for orglet (fig. 80,8). 1861 blev den malet;³⁶ 1871 var den overgået til organistens brug.¹⁸⁵

9) Før 1767, da benævnt efter byfoged Jens Reenberg Curtz (*†*1771).³⁷ Den brugtes siden af sognepræst Christian Hannibal Holm (1773-82) og hans efterfølgere og stod 1871 vestligst i søndre korsarm (jfr. fig. 80,9).¹⁸⁵

10?) Benævnt 1769 efter »Boe Christian«;³⁷⁴ stolen er enten nedlagt kort efter eller er identisk med en af de øvrige.

Til *sakristiets* *†rumindretning* hørte foruden *†skriftestol* nr. 2, diverse *†skabe* og *†kister* (se ndf.) samt den senmiddelalderlige figurgruppe og læsepult (se ovf. med fig. 59, 97) også forskellige møbler. 1690 betaltes der for at fastslå et *†bord*, og 1769 købte man på auktion efter Else Damgaard en *†lænestol*, som 1857 blev fornyet. 1881 blev i sakristiet et bord fornyet og en *†servante* anskaffet, mens man 1897 indkøbte otte *†rørstole* hertil.

KISTER, SKABE, PENGEBEHOLDERE

†Kister. 1628 sattes et stykke egetræ i kirkeki-
sten, og 1644 betaltes for reparation af dens lås og nøgle, begge arbejder måske foranlediget af krigstidsindbrud. 1667 udførtes en ny kiste til messeklæder med beslag af 'byens smed'. Året efter blev en gammel kiste, som stod i sakristiet, solgt til borgmesteren, og 1733 sattes ny lås i 'halvkisten' i sakristiet, som tjente til forvaring af messeklæderne og andre af kirkens sager.³⁸

Fig. 104. *Pengekiste, 1794, udført af snedker Søren Brandt og Søren smed, formentlig til fordel for hospitalerne i Helsingør, Fredericia og Holstebro (s. 257). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - *Geldtruhe, von Tischler Søren Brandt und Søren dem Schmied ausgeführt, vermutlich für die Hospitäler in Helsingør, Fredericia und Holstebro, 1794.

†Privatkister. 1627 og atter 1630 klagede Iver von Buchwald over, at han ikke havde kunnet få udleveret de ejendomsbreve på sin gård Rybjerggård, der var hensat i en forseglet kiste i Holstebro kirke; to andre kister stod i Velling kirke.²⁵⁴ Det ses heraf, at Holstebro kirke efter middelalderlig sædvane har fungeret som en art 'sikkerhedsboks' for privatfolks værdier og dokumenter.²⁵⁵

†Middelalderlige skabe. 1) Fra begyndelsen af 1500'erne, omtalt o. 1677 som et skab i koret, hvorpå man så Ribebispen Iver Munks (1499-1536) og hans domkapitels våben.²⁵⁶ Skabet må have været indbygget i en dyb, fladbuet niche i korets østvæg (jfr. s. 183 og fig. 22). Det var ifølge Frølund forsvundet 1871.²⁵⁷ 2) Frølund nævner, efter en omtale af søndre kors (arm), at der i 'samme korsens nordre væg' fandtes indmuret 'et skab af egeplanker, hvis bestemmelse er ukendt, men som rimeligst har tjent til

gemme for kirkens kar og tøj'.²⁵⁸ Skabets placering kan vel ikke have været i søndre korsarm, der jo ikke havde nogen nordvæg; måske sad det i korsskæringens nordøstre pille til betjening af altre ved korindgangen? 3) I korpolygonens søndre mur havde Frølund endvidere opdaget et tilmuret gemme, der måske kan have rummet et skab.²⁵⁹

Andre tæskabe. 1676 udførte en snedker et skab til messehaglen, hvortil hørte hængsler og kroge. Skabet nævnes i sakristiet 1683, da det fik nyt hængsel. 1692 nævnes et andet skab, der med en 'spiger' blev slået fast ved fonten, og 1844 leveredes et skab til den nye messehagel.²⁶⁰

*Pengekiste (fig. 104), 1794, til tre separate indsamlingsformål, formentlig hospitalerne i Helsingør, Fredericia og Holstebro. Kisten har form som en høj jernbeslået fyrretræskasse på plint med udsvejfede fødder, 81x40 cm, 94 cm høj. Kortsiderne har to vandrette jernbånd, langsiderne tre lodrette, der er ført hen over låget og her forsynet med tre høje og let ovale pengetragte afjernblik, hvortil der indvendig hører separate rum. Til de to ydre jernbånd hører overfaldslukker, til det midterste en indvendig nøglelås. Nyere bemaling i orange med sorte bånd og øverst på en afgavlene frakturindskrift i sort: »De fattiges Bøsse«. Kistens funktion må forstås i lyset af en lignende offerkiste i Ribe S. Katrine kirke, der tjente indsamling til fordel for det stedlige hospital samt hospitalerne i Helsingør og Fredericia, der havde kongelige privilegier på kollektur hhv. i hele riget og i Ribe stifts kirker.²⁶¹ Det nævnte antal låse tyder på, at det var denne 'kirkeblok', der 1794 udførtes af snedker Søren Brandt, mens Søren smed fik betaling for beslag med 'påslagen lås' og to hængelåse, hvortil kom maling.²⁶² Indtil 1856 stod 'kirkens gamle blok' (denne?) i koret, derefter i tårnrummet ved indgangen.²⁶³ Siden 1937 i Holstebro Museum (inv.nr. 03.727).

†Pengeblokke. En 'kirkeblok', måske forgænger for ovenstående *pengekiste, måtte 1780 have ny (hænge)lås, eftersom 'skarnagtige mennesker' havde opbrudt den forrige. Deres onde hensigt var ikke lykkedes, idet den inderste lås havde 'givet dem afvisning'. 1784 betaltes for en

ny kirkeblok, 1790 for en ny lås til de fattiges blok ved kirken, 1824 afhændedes en gammel blok på auktion, og 1831 solgte man noget gammelt jern af en kirkeblok.³⁰

†*Pengetavler* lader sig i kirkens regnskaber ikke altid skelne fra †*klingpunge* (jfr. ndf.). 1654 betales for en 'skuffe til de armes penge', 1701 for 'en tavle at gå med i kirken', 1718 blev der gjort en ny tavle for Helsingørs skole, 1719 en tavle for byens egen skole. Kirkens tavle, hvormed må menes tavlen til kirkens vedligeholdelse, fik 1723 en blikdåse, og 1725 forsynede Jakobsmed den med et nyt skaft. 1778 lod man udføre to nye tavler til ombæring i kirken, mens en ældre blev repareret.³¹

†*Klingpunge*. 1647 forærede jomfru Anne Sehested kirken to punge af sort fløj med sølvsnore til at 'sanke almissepunge'. 1679 og 1680 købtes to nye almissepunge, og 1698 blev en 'tavle' repareret med silke og læder. At en 1705 anskaffet 'tavle' ligeledes havde form af en klingpunge, ses af medgåede materialer: en blikplade, fløj, sølvsnore og silke. 1727 betales for 'den ene kirketavle at færdige med ny jernbøjle og punge'.³²

**Pengebøsser*, 1887,³³ afjernblik. 1) (Fig. 151) formet som en keglestub med låg, pengetragt, to hanke og overfaldslukke, 17 cm høj. Slidt sort bemaling. 2) Tilsvarende, med påskrift: »De Fattiges Bøsse«. Begge er siden 1937 i Holstebro Museum (inv.nr. 03.725-6). Sammen med dem maledes 1887 to tilsvarende †*pengebøsser* 'med skrift',³⁴ den ene kasseformet (jfr. fig. 153).

DØRFLØJE, ORGLER, ORGELPULPITUR

†*Dørfløje*. Da der 1643 blev udført en ny kirkedør, genbrugte man øjensynligt jernet fra en ældre dørfløj, og der leveredes nye egefløje, nagler, en lås med nøgle samt til beslag 32 skålpd. jern 'til hjælp til det gamle'. De vandrette jern var indfældet i plankerne, idet en snedker betales for at indhugge tre lange jern på kirkedøren og hjælpe smeden med at hængende den. 1677 blev hængslerne på en kirkedør 'færdiget' med jern, og 1718 blev samme dørfløj, der da

var brøstfældig, overklædt med tømmeret fra den gamle fløj i nordsidens da tilmurede dør; fire pd. jern blev tillagt beslagene. 1733 blev 'døren' tjæret med tilsætning af 1/2 pd. brunrødt, og 1770 købtes til en ny dørfløj egeplanker, skruenagler og en dobbelt lås med forblik. Ved auktion 1808 afhændede kirken bl.a. en egedør med jernbeslag og lås, 1840 repareredes der ved nordre korsarms ydre dørfløj, og 1846 blev den fornyet af snedker J. H. Vang. Både 1843 og 1849 overstrøg Heinrich Schaumburg kirkens tre døre med perlegråt, siden gav Clemens Toft 1861 en dør fernis, 1863 en anden stenfarve.³⁵ Endelig leverede snedker N. C. Petersen 1877 en dobbelt dør med karm og 1881 en udvendig spidsbuet dør med tillæg af glas og jernsprosser,³⁶ hvorefter kirkens dørfløje må have fremtrådt, som de kendes på ældre fotografier og tegninger (jfr. fig. 17, 19, 33, 41).

Et i *orgelpulpitur* fra 1624 strakte sig 1906 ca. 2 m ud fra skibets vestende og havde adgang ad en trappe ved tårnummets sydvæg (jfr. fig. 19e, 80). Brystningen kendes gennem et bevaret **arkadefelt* (fig. 105) og et fotografi, der viser felterne mellem flankerende pilastre; frise og postament havde glatte fremspring, de nedre afsluttet med drejede hængekugler, der, som de udsavede hængestykker, synes at have været fornyelser fra 1766. Pilastrenes og felternes former fremgår af det bevarede stykke af fyr, der viser en kanneleret, jonisk pilaster med beslagværksprydbælte. Arkaden har kannelerede pilastre med profilkapitæl og et af æggestav og spids-tunger ledsaget bueslag, mens der i sviklerne ses trekoblet bladværk. Foroven er et stykke profileret rammeværk i behold. Under en egetræsmaling fra 1883 er 1936 på det bevarede stykke fremdraget en staffering ved maler Jens Riim 1766, mens tre andre farvelag er undersøgt.

1624 optræder i regnskabet udgifter til adskilt slags tømmer til pulpituret samt kost i 20 dage til 'tømmermanden selvanden', og endnu 1626 gjordes noget ved orgelværkets trappe.³⁷ Farveundersøgelsen 1936 på det bevarede felt viste 'aftræværkets første staffering' sølv på bueslaget, blåt på rammelisten og i øvrigt rødt i kannelurerne, på prydbælterne og som bund i

Fig. 105. ÆOrgelpulpitur 1624, et bevaret arkadefelt fra brystningen med maler Jens Riims bemaling 1766 (s. 258). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - ÆOrgelempore 1624. Ein aus der Brüstung erhalten gebliebenes Arkadenfeld mit der Bemalung des Malers Jens Riim 1766.

sviklerne. I fyldingen kunne ikke konstateres rester af det oprindelige maleri, der må have været der, eller som i hvert fald har været påtænkt fra første færd. Foruden orglet rummede pulpituret en del stole; 1720 gjordes således 'skamler' deroppe. De er få år efter blevet helt eller delvis fortrængt af to lukkede stole (nr. 5 og 8), som flankerede orglet. 1759 repareredes orgeltrappen af Christen Nødskov, der 1766 tog sig af 'brystværket' ved orglet, formentlig ved tilføjelse af de ovennævnte hængeornamenter. Herefter blev brystningen, 'efter forhen gjort akkord i provst Kyndes overværelse', malet af maler Jens Riim, der selv leverede oliefarver, bogsølv og guld. Hans staffing, i hvidt, gult og guld med rød-marmorert fyldning, ses på det bevarede felt (fig. 105). Herover er konstateret en opmaling med gråmarmorering, formentlig fra 1830, da orglet maledes. Den lukkede stol (nr. 8) nord for orglet var 1871 overtaget af organisten, mens den i syd (nr. 5) 1903 fjernedes for at give plads til koret. Efter pulpiturets nedtagning 1906 reddedes seks fag brystning til 'museet' i den nu-

værende kirkes tårn (jfr. s. 216). Senest 1936 må de fem øvrige felter være kasseret. Det bevarede felt kom 1937 til Holstebro Museum (inv.nr. 03.733).

ÆOrgler. 1) Bygget 1625 af ukendt mester; det stod på det året før opsatte orgelpulpitur i kirken vestende (jfr. ovf.) og havde forsolvede piber i facaden.²⁵⁸ 1633 udførte 'orgelmesteren af Ringkøbing' nogle arbejder ved piberne, og i perioden 1663-88 blev der flere gange foretaget reparationer ved bælgene.²⁶⁰

2) 1705, med ét manual, bygget af ukendt mester, muligvis Elias Wernitz i Viborg.²⁵⁹ I 1762 blev det 'fornytt' (hovedstandsset og ombygget?), takket være en donation fra købmand Christian Melchiorson Solgaard og dennes hustru Mette Borch (jfr. Ægravsten nr. 42),²⁶⁰ og 1768-69 udsmykkede Christen (Nødskov) snedker facaden med 'en Gloria, ved siderne af samme 2 engle med basuner, og ved begge sider af orgelværket 2 smukke fløjstykker i billedhuggerarbejde'.²⁶¹ I en omtale fra 1871 anføres det, at instrumentet havde syv stemmer, ét manual og anhangspedal.²⁶² 1830 blev orgelfacaden perlemalet med forgyldte prydelser.²⁶³ Blypiberne og vindladen afhændedes 1861 til orgelbyggeren Johan Andreas Ohrt og gik senere til grunde ved en brand på dennes værksted.¹⁸⁵ Træværk mv. bortsolgtes på auktion.²⁶⁰ Et klokkespil blev genanvendt i Æorgel nr. 3.¹⁸⁵ På orgelpulpituret,²⁶³ bag et 'stakitværk' med to aflåste døre.²⁶⁰

3) 1861, bygget af Johan Andreas Ohrt, Gram; restaureret, ombygget og udvidet 1883 af Frederik Nielsen, Århus.²⁶¹ Før ombygningen lød dispositionen, med 11 stemmer, to manualer og pedal:²⁶⁴

Manual I

Principale 8 Fod
Bordun 16 Fod
Octav 4 Fod
Qvint 2 2/3 Fod
Octav 2 Fod
Tertz 1 3/5 Fod
Trompet 8 Fod

Manual II

Gamba 8 Fod
Gedakt 8 Fod
Fløjte 4 Fod

Pedale

Dolcian 16 Fod²⁶⁵

Klokkespil (fra Æorgel nr. 2). Manualomfang: C-c''', pedalomfang: C-c'. Koppel I-P. De to manualværker var placeret på samme vindlade.²⁶⁶ Orgelhuset havde intet loft.²⁶⁷

1883 erstattede Frederik Nielsen trompeten²⁶⁸ med en Rørføjte 8 Fod, i manual I tilføjedes endvidere en Fugara 8 Fod, og der etableredes et manualkoppel II-I.²⁶⁹ Pedalstemmen Dolcian 16 Fod blev taget ud af brug.²⁷⁰

Ved kirkens nedrivning blev orglet overtaget af Joh. P. Andresen & Co., Ringkøbing efter forgæves at have været annonceret til salg i Holstebro Avis.²⁴ 1908 opstilledes det i Gislev kirke (Svendborg amt). På orgelpulpituret, med spillebord i orgelhusets nordside.¹⁸⁵

†*Orgelfacaden*, i nygotisk stil, havde fire pibefelter, af hvilke de to midterste var samlet under en fælles overbygning og derved fik karakter af et dobbeltfelt. De fire stolper, der indrammede de tre hovedfelter, afsluttedes opefter som fialer. Over pibefelterne fandtes baldakinlignende udskæringer og over midtfeltet tillige en frontispice, besat med bladornamenter. Over sidefelternes baldakinudsmykning sad en frise med to dobbeltportaler.²⁷¹ Facadens udformning indicerer, at den var tegnet af Ohrt eller i samarbejde med denne.²⁷² Træværket var fra første færd bemalt og forgyldt.²⁷³

TAVLER, BELYSNING M.M.

†*Salmenummertavler*. 1706 betaltes for to små trætavler til at opskrive salmerne på; 1717 blev de malet af Peiter Fyrst. Endnu 1782 fandtes kun de samme to tavler, men 1787 opsatte snedker Anders Hovits endnu én, 'med messing og alt', i nordre korsarm. 1830 malede man atter salmenummertavlerne, hvoraf der 1837 var fire. 1857 tilhørte tavlerne typen med skydenumre, hvoraf der dette år leveredes 400.¹⁰ 1883 fornyede snedker N. C. Pedersen nummertavlerne.³¹

Mindetavler. Foruden nedenstående †ildebrandstavle opsatte sognepræst Jens Bircherod Meldahl (jfr. lysearme) 1742 en *præsterække-* og *latinskoletavle* og en bevaret *ildebrandstavle* (fig. 71, 73), der begge er overført til den nuværende kirke og beskrevet derunder (s. 226, 228). De tre tavler var oprindelig opsat sammen over hinanden, således at de udgjorde en helhed på korets sydvæg (jfr. fig. 80). Ifølge Frølund hang den endnu eksisterende ildebrandstavle oprindelig

under præsterække- og latinskoletavlen, mens den ndf. beskrevne tavle afsluttede øverst. På Frølund's tid var begge ildebrandstavler imidlertid rykket op foroven med den bevarede øverst.¹⁸⁵ Ved kirkens nedrivning var tavlerne flyttet til korets nordvæg.

†*Ildebrandstavle*, 1742, opsat af sognepræst Jens Bircherod Meldahl (jfr. lysearme) til minde om byens brande (jfr. ovf. og s. 228).¹⁷⁹ Den bar følgende latinske indskrift: »Qvid loqvetur posteritas de avis, ubi desunt legenda nec non A i u x a? Non mirum, si nobis desint hæc subsidia loqvælæ in usum posteritatis, cum nec edax tempus, nec incuria Patrum sed vorax incendium urbis continuum seculo nostro, ut et præterito, nempe stante Consulatu trias (1) 1651 d. 1. july,²⁷⁴ (2) 1697, (3) 1698, sessante Consulatu cum novo seculo iterum 3 (1) 1720 d. 8de april, (2) 1733 d. 22. july (3) 1734 d. 30te juny, nil nobis relictum voluit nisi nuda hæc nomina. - Signatur posteris in gaudium, si meliora, en solatium, si deteriora maneant ipsis fata: Qvicqvid sit? Sit porro oculus Domini tam apertus super Domo sua, qvam fuit adhuc inter tot circum vibrantes flammas. Ideo cantamus: Jubila! Ebenezer, litanizamus Kyrie Eleison, optamus charis posteris secula aurea pro nostris adeo funestis«. (Hvad skal efterkommerne sige om forfædrene, når skrifter og personfortegnelser mangler? Det er intet under, at vi mangler disse hjælpemidler for talen til efterslægtens brug, da hverken tidens tand eller fædrenes ligegyldighed, men byens alt opslugende ildebrande, som har været stadige i vort århundrede ligesom også i det forrige - nemlig tre, mens borgmesterembedet endnu bestod: 1) 1651, 1. juli,²⁷⁴ 2) 1697 og 3) 1698, og efter at borgmesterembedet var ophørt med det ny århundrede ligeledes tre: 1) 1720, 8. april, 2) 1733, 22. juli og 3) 1734, 30. juni - intet har villet efterlade os uden disse blotte navne. Dette optegnes til glæde for efterkommerne, hvis en bedre skæbne venter dem, og til trøst, hvis en værre skæbne venter dem. Hvordan det så går, så gid Gud i fremtiden må holde lige så vågent et øje med sit hus, som han hidtil har gjort, mens så mange flammer hvirvlede omkring det. Derfor synger vi: Jubl Ebene-

Fig. 106. *Lysearm nr. 2, o. 1740, af smedejern, skænket af sognepræst Jens Bircherod Meldahl (s. 261). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - *Schmiedeeisener *Wandleuchter Nr. 2, vom Pfarrer Jens Bircherod Meldahl um 1740 gestiftet.*

ser; vi beder: Herre, forbarm dig; vi ønsker vore kære efterkommere gyldne tider i stedet for vore egne så sørgelige). Teksten henviser til præsterække- og latinskoletavlen, der oprindeligt hang nedenunder på korets sydvæg. Kasseret ved tavlernes flytning til korets nordvæg eller i forbindelse med kirkens nedrivning.

†*Malerier.* 1) Med årstallet 1765, visende Moses' redning. Maleriet, som Frølund kalder et ret godt oliemaleri, hang 1871 'over indgangen fra kirken til de lukkede stole i søndre kors'.¹⁸⁵ 2-13) 1824 var tolv gamle skilderier blevet nedtaget og de 'var så rådne' at de ikke kunne ophænges igen 'uden til stor vansk' for kirken.²⁷⁵ Da reparation ansås for umulig, blev malerierne hensat til bortauktionering det følgende år. De ses erhvervet af seks navngivne borgere, som hver købte to skilderier med ramme.³⁰ Måske var det et af disse malerier, der 1933 blev tilbudt Nationalmuseet som stammende fra Holstebro kirke. Det beskrives som et maleri visende »Jesus vandrende paa Søen«, hen ved 300 år gammelt.²⁷⁶

Tre *lysekroner* fra 1660, 1742 og 1788 er overført til den nuværende kirke og beskrevet derunder (s. 228f.). Nedenfor anføres deres placeringer efter 1789, da den yngstes opsætning medførte omflytning af både de to ældre kroner og af et kirkeskib. 1846 nævnes maling af kronernes ophængskæder, mens disses kugler fik forgyldning.³⁰ *Lysekrone nr. 1*, skænket 1660 af

borgmester Niels Sørensen og rådmand Ib Lassen,²⁴⁸ hang 1789-1906 i koret (jfr. fig. 80, 88).¹⁸⁵ 1663 købtes lys til kirkens lysekrone, der 1672 blev hejst ned til rengøring af de store lysearme. 1732 betalt Peder Særkjær for to manglende 'tapper' til kronen,³⁰ der som nævnt 1789 blev flyttet fra sin oprindelige plads. *Lysekrone nr. 2*, skænket 1742 af Niels Nielsen Nyboe og Maren Nielsdatter Juul,²⁴⁸ hang 1789-1906 i kirkens 4. fag fra øst (jfr. fig. 79).¹⁸⁵ *Lysekrone nr. 3*, skænket 1788 af Christen Lassen Nyboe,¹⁸⁵ må ved ophængningen 1789 have fortrængt en af de to ældre kroner eller kirkeskibet. Dens plads er ikke nævnt, men har formentlig været i søndre korsarm.²⁷⁷

Lysearme. 1) En *lysearm* (fig. 76), af messing, ifølge indskrift udført 1599 af Hans Rogier i Amsterdam, er overført til den nuværende kirke og beskrevet s. 229. Den har formentlig oprindeligt hørt til i et privathus, idet sognepræst Jens Bircherod Meldahl (1730-49) skænkede den til kirkens prædikestol;²⁷ her sad den endnu o. 1900 på hvælpillen som lysgiver for præsterne (fig. 100). Samme præst (jfr. præsterække- og latinskoletavle samt ildebrandstavler 1742) havde skænket yderligere fire lysearme af smedejern (ndf. *nr. 2-3 og †nr. 1-2). 1685 betalt for en ny pibe i lysearmen ved prædikestolen, 1765 for en reparation.³⁰

2-3) To **lysearme* (fig. 106-07) af smedejern, fra o. 1740, skænkede tillige med to nu for-

svundne (†nr. 1-2) af sognepræst Jens Bircherod Meldahl (1730-49, jfr. nr. 1). Deres svingbare arme er forskellige. Den ene (nr. 2) er 68 cm lang i form af et vandret rundjern, der yderst gør et svaj opad og ender i et stiliseret slangehoved, mens undersiden ledsages af en ranke med bølgespiraler. Den anden (nr. 3), 33 cm lang, har en mere gennemført slangeform, idet armen danner et elegant S-slyng med både et fremrakt slangehoved og en spiralsnoet halespids.

Vægpladerne er ens, i form af en spidsoval kartouche med midtbule, ligeledes de enkle lysekåle, der er tappet (aftageligt) gennem slangehovederne. Jernet har rester af sort bemaling. Ebbe Kynde nævner 1767 de fire jernlysearme sammen med messingarmen på prædikestolen (nr. 1) og anfører Meldahl som giver af dem alle. Dette modsiges for så vidt ikke af formerne, idet især den mindre jernarm (nr. 3, fig. 107) klart fremtræder som en efterligning i jern af den importerede messingarms renæssanceformer. Man må tro, at Meldahl ved en samlet gave har tilgodeset prædikantens og menighedens behov for lys. At jernlysearmene har skullet lyse ud over bænkeraderne fremgår vel også af den enes påfaldende længde. 1785 måtte Jakob smed reparere en lysestage. 1837 var kun tre jernlysearme i behold, der da vistnok bl.a. tjente som lampetter i de lukkede stole. En ses på et fotografi 1906 opsat i buen til søndre korsarm under pulpiturstol nr. 4 (fig. 79). De blev 1907 overført til den nuværende kirke (jfr. s. 216) og kom 1937 til Holstebro Museum (inv.nr. 03.729).²⁷⁸

†*Lysearme*. 1-2) 0.1740, af smedejern, formentlig svarende til ovenstående *lysearme nr. 2-3. 3-6) O. 1750, af messing, den ene ifølge Kynde med to arme og givet af (konsumtionsforpagter) Lauritz Frandsen, en anden af klokkeren Jens Sahl og (snedker) Niels Hovits.²⁷⁷ 7-8) 1790, af messing, leveret til orglet af gørtler Clemens Nørsgaard.²⁷⁸ 1857 måtte gørtler J. Hansen reparere den ene, og 1861 måtte han atter tage sig af en lysearm ved orglet, mens en anden blev omstøbt.²⁷⁹

†*Ildpander* og †*ildpotter*. 1700 anskaffedes en ildpande, 1714 gjorde Jakob smed en ny ildpotte, og 1727 betales for reparation af ildpan-

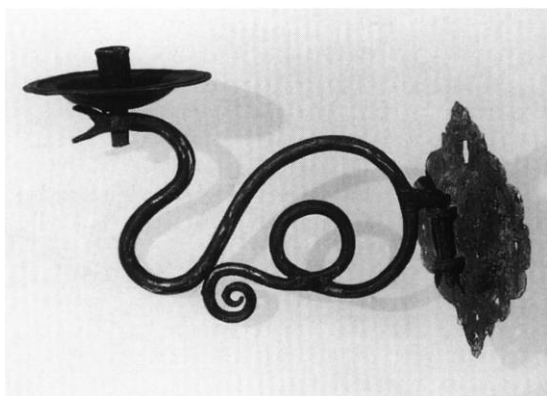

Fig. 107. *Lysearm nr. 3, o. 1740, af smedejern, skænket af sognepræst Jens Bircherod Meldahl (s. 261). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - *Schmiedeeisener *Wandleuchter Nr. 3, vom P/arrer Jens Bircherod Meldahl um 1740 gestiftet.*

den, som klokkeren brugte til at hente ild i til at tænde lys med. 1748 leverede Jakob smed en ildpotte, og 1753 betales for en ny potte af kobber til at hente ild i.²⁸⁰

Et *kirkeskib* (fig. 77) fra midten af 1700'erne, skænket af Niels Nielsen Nyboe, hænger i den nuværende kirke og er beskrevet s. 230. Det blev 1789 flyttet fra den oprindelige plads, formentlig til sin senere kendte i buen til nordre korsarm (jfr. fig. 100). 1808 betales en reparation, som man lod foretage 'af de her værende engelske fanger'. Til arbejdet medgik bl.a. tre alen dug til sejlene, hamptråde og af farver en potte berlinerblåt, kønrøg, gult, cinnoberrødt og bleghvidt. 1868-69 blev skibet nyttilrigget og 1898 atter istandsat af maler Carl Kielgast, der lod takkelagen omrigge og gav skroget de nuværende farver.²⁸¹

†*Ligbåre*. 1632 blev ligbåren istandsat med jern og tømmer; atter 1672 betales for tømmer til en ligbåre, og 1692 måtte 'den liden ligbåre' repareres. 1708 fik en ligbåre forstærkning, idet der blev slået jernskinner på den. 1730 sattes nye ben på en båre, der derpå maledes, og atter 1753 tog Niels Hovits sig af en båre. 1816 nævnes en særlig fattigbåre, som da blev sat i stand med tre jernstivere af H. C. Lund.²⁸² En †*ligvogn*, leveret 1865 af C.F. Møller, blev forsolvet af Clemens Toft og forsynet med skaberak til hestene. Sam-

tidig anskaffedes en sort kappe og trekantet hat til kusken. 1883 blev vognen malet, 1887 repareret og sortlakeret med sølvbronzeret, og 1901 måtte hjulene sættes i stand. Vognen blev solgt 1920.²⁴

†*Ligklæder*. 1688 havde kirken to ligklæder, af hvilke det ene fik påsyet frynserne med silke. Klæderne lejedes ud, således optræder 1689 indtægter fra udlån til præstegårdene i Hjerm og Gjellerup. 1699 blev der syet med silke på et ligklæde, der 1700 var i brug både hos degnen i Hjerm og i Nørre Felding.²⁵

TÅRNURE OG KLOKKER

†*Tårnure*. 1) Hvornår der tidligst er opsat tårnur er uvist, men 1616 fik sejermageren (urmageren) betaling for at reparere sejerværket,²⁶ og 1632 købtes nye reb til lodderne.²⁷ Måske har dette meget tidlige ur eksisteret helt til 1881, da der opsattes et nyt, mens det kasserede ur 1894 blev solgt som gammeltjern og messing.²⁸ Regnskaberne vidner om talrige reparationer og nævner en lang række håndværkere. 1640 omtales en Peder kleinsmed, 1650 Niels (»Nicolaus«) sejermager fra Nykøbing,²⁹ 1666 Jacob smed i Hjerm, 1669 Jesper smed i Kvium (Hjerm sogn), og både 1718 og 1723 tilsås værket af Jens Damgaard, der må have boet andetsteds, da han skulle have vognleje. Arbejderne 1718, der kostede 27 sldl., kan måske have været udskiftning af en spindelgang med en hagegang. I hvert fald havde uret 1738 pendul. Og når der 1768 lagdes en ny jernring om den ene 'lodspand',³⁰ tyder det på, at et eller flere lodder har været af træ fyldt med kampesten.³¹ 1753 reparererede Jens Hansen uret, 1757 Jens smed, 1765 Gregers smed, 1760, 1775 og 1785 urmager Christen Burlund,³² 1787 urmager Anders Knudsen i Idum,³³ 1800 Bent Nielsen (fra Ulfborg) og 1808 Poul Martinus.³⁴ 1830 ønskede kirken et nyt tårnur udført af Søren Nielsen i Bjerger (Vigsø sogn, Thisted amt), men 1836 endte det med en hovedreparation ved urmager Jens Madsen Boyhus fulgt af mindre reparationer 1843 og 1845 af Jens Schou.³⁵ 1852 var uret i København,³⁶ vel til istandsættelse, og 1894 blev det

som nævnt solgt.³⁷ †*Urskiver* nævnes tidligst 1703, da sejerviseren repareredes. 1725 fornyede man øjensynligt sejerværksskiven med brug af to tørre fjæle, syv alen lange; den færdige skive maledes og forgyldte Peter Først (Peiter Fyrst). 1742 var kirkeviseren 'ganske fra hinanden' og måtte repareres og males, og 1815 opsattes en ny skive, til hvis viseres forgyldning der 1818 brugtes ægte bogguld.³⁸ 1865 maledes en ny klokkeskive fire gange dyblå med cifre og sort krans, ligesom de to visere maledes to gange med gult.³⁹ Skiven vendte da mod syd.⁴⁰

2) 1881, købt af urmager S. Chr. Nielsen for 1085 kr., af hvilke en unavngiven borger i byen skænkede de 1000.⁴¹ Uret fungerede indtil kirkens nedrivning og blev da købt affirmaet Bertram Larsen, som leverede den nye kirkes tårnur. Med uret fulgte øjensynligt to nye †*skiver* på hhv. tårnets nord- og sydmur; de fremtræder på fotografier hvide med romertal (jfr. fig. 35-36).

Klokker. Fra midten af 1600'erne og frem til 1770 vides kirken at have haft fire klokker.⁴² Ud over den bevarede *stormklokke fra 1470 (fig. 108) hang i tårnet en noget mindre, benævnt 'tolvklokken' eller den 'daglige' klokke (†nr. 3), mens to små klokker (†nr. 1-2) hang i søndre korsarm (som tidligere messeklodder) indtil 1649, da også de fik plads i tårnet.⁴³ 1656 anskaffedes et hjulnav til foring af klokkestokværket. 1715 fik de to store klokker nye trækstænger afeg, og 1730 fik begge istandsat akslerne. Efter at tolvklokken 1770 var nystøbt (nr. 2) af malmen fra den gamle med tillæg af to 'ubrugelige og unyttige' små klokker (†nr. 1-2), nævner kirkens inventarier herefter kun to klokker, der 1785 begge fik nyt jernværk.⁴⁴ 1904 hang *stormklokken (nr. 1) i østre tårnslug, tolvklokken (nr. 2) i den søndre (fig. 19a-d). Om *klokkerings-skikke* se s. 164.

*1) (Fig. 108), 1470, byens *stormklokke*, ifølge indskrift bærende navnet »Hosianna«, støbt af mester Klavs og skænket af borgmester Poul Juul (jfr. †kalkmalerier s. 210f.).⁴⁵ Klokken, tvn. 79 cm, har profil ved overgangen mellem legeme og slagring og om halsen en profilkantet, tolinjet plattysk indskrift med reliefminusk-

Fig. 108. *Klokke nr. 1, 1470, stormklokken, ifølge plattysk indskrift støbt af mester Klavs og skænket af borgmester Poul Juul (s. 263). I NM. Roberto Fortuna fot. 1998. - *Glocke, 1470, die Sturmglocke. Laut plattdeutscher Inschrift ein Guß des Meister Klaus, und vom Bürgermeister Poul Juul gestiftet.

ler, hvis ord er adskilt af kors med fligede ender (fig. 152): »Anno d(omi)ni m cccc lx un(d)xhelf got un(d) maria osana hete ik messter klaves he maket mich pavvel yul hete ik ien borghermesster bin ik« (I Herrens år 1470, hjælp Gud og Maria! Hosianna hedder jeg, mester Klavs støbte mig, Poul Juul hedder jeg, en borgmester er jeg). Indskriften har været læst og tydet noget forskelligt, idet det bl.a. har været anset for usandsynligt, at klokken og borgmesteren begge skulle sige 'jeg' om sig selv.²⁸⁷ Om ovenstående læsning kan der dog næppe være tvivl.²⁸⁸ Og i betragtning af, at der ikke er tale om nogen egentlig kirkeklokke, men om byens stormklokke,²⁸⁹ kan det vel udmærket være muligt, at

borgmesteren lidt underfundigt har kaldt klokken både Hosianna og sit eget navn, hvorved den jo sandt kunne udsige: 'en borgmester er jeg'.²⁹⁰

1644 fik klokken en ny aksel af kirkens eget træ samt tillæg af 20 skålpd. jern, 'som det gamle jern ikke kunne tilstrække'. Der blev i borgmesters og 'dommermands' nærvær tinget med Peder murmester om klokken ned- og opvinding af tårnet, og de, der gjorde det, fik mad og øl for deres umage. 1756 fik stormklokken nye pander (lejer), og 1869 gjorde smeden nye beslag til den. 1893 blev den nedtaget og sendt til Århus med henblik på omsmeltning, hvortil kirken havde modtaget en gave fra fru Henriette Narklit. Pga. Nationalmuseets mellemkomst nøjedes man dog med at reparere klokken, der derpå tjente igen til 1906. Da solgte kirken klokken til De Smithske Jernstøberier i Ålborg, som afhændede den til Nationalmuseet (inv.nr. D 6359).

2) (Fig. 78), 1770, tolvklokke, støbt af Caspar König i Viborg, overført til den nuværende kirke og beskrevet s. 231. Klokken støbtes med brug af malmen fra nedenstående †klokker nr. 1-3.³⁰

†Klokker. 1-2) Småklokker, tidligst nævnt 1629, da de blev (ny?)ophængt i søndre korsarm, hvortil medgik jern til 'beslåning' og tømmer til ophængen. Klokkernes størrelse tyder på, at der var tale om middelalderlige messeklodder, som måske havde hørt til altre i søndre korsarm og derfor havde været ophængt i dens tagværk. 1649 blev de efter borgmester og råds begæring flyttet til tårnet og ophængt med nye aksler i et glamvindue. 1679 fæstnede Jakob smed og to karle de små klokker, som var 'nedskreden' i tårnet, og 1730 blev de to små klokker, som var ganske ubrugelige, gjort i stand med nye aksler. Omstøbt 1770.³⁰

3) Tolvklokke, tidligst optrædende i kirkens ældste inventarium 1655. Den fik 1746 istandsat rebet med læder, der leveredes af Jakob sadelmager. 1766 var klokken revnet, hvorfor man måtte bruge to 'træer' som lad under den, da klokken skulle bakes ud af glamhullet for at blive repareret. Klokken viste sig imidlertid ubrugelig og omstøbtes 1770.³⁰

Fig. 109. Mindetavle nr. 2 (s. 270), o. 1685, over Christen Lindes seks børn Ib, Bertel, Maren, Jep, Maren og Jep.
 HW fot. 1997. - *Gedenktafel für die sechs Kinder Christen Lindes, um 1685.*

GRAVMINDER

Øversigt. Af den gamle tåbåbstadskirkens rige gravminder er hovedstykkerne reddet over i den nuværende kirke, først og fremmest de to fornemme *epitafier* over Christen Linde 1667 (nr. 1) og over Rudolph Gersdorff og Karen Solgaard 1720-30 (nr. 4). Fire andre, enklere *mindetavler* (nr. 2, 5-7) er 1907 indmuret i kirkens vægge, mens en enkelt (*nr. 3) siden 1937 er i Holstebro Museum. Yderligere tre *fepitafier* og *mindetavler* var forsvundet allerede før kirkens nedrivning, men kendes gennem skriftligt kildemateriale.

Anderledes hårdt er det gået ud over kirkens utallige *gravsten*, der frem til tiden o. 1800 lå over gravene i kirkegulvet og på kirkegården. Kun tre sten er behold, ingen med personoplysninger, men den ældste er formentlig lagt over Christen Jepsen Linde (Christen Lindes far), †1652, og velnok bevaret af veneration for dette familieskab. I øvrigt afhændede kirken udslidte og hjemfaldne sten til at genbruge som helt eller delvis nyhuggede gravsten eller simpelt hen som træppen og byggemateriale i byens huse. Med kirkens ophør som gravplads solgtes ud ved store gravstensauktioner 1797³⁰ og 1807,³¹ da 33 gamle gravsten afhændedes til navngivne borgere; Laurits Nielsen Kjør erhvervede to fra midten af

1700'erne og bevarede dem for efterverdenen ved omdannelse til mindetavler (nr. 6-7) over sig selv og sine forældre. Endnu 1859 så den engelske rejsende Horace Marryat i et hjørne af kirkegården, 'lige ved hovedgaden', ti gravsten, der ventede på at blive solgt, 'enkelte var virkelige pragtstykker. Det er op-rørende, at regeringen tillader det'.³⁹² En del gen-brugte gravsten skal siden hen have kunnet ses som afslidte trappesten, men de fleste sagdes 1939 at være 'indbyggede og forsvundne'.³⁹³ Hovedkilden til vor viden om kirkens over 60 kendte *†*gravsten er pastor Ebbe Kyndes indberetning 1767, påfaldende bl.a. ved oplysningen om det store antal gravsten, der da var beliggende udenfor på kirkegården; i kirkegulvet nævner han kun to (nr. 16, 38). Nogle af de mange sten var vel udført til kirkegårdsbegravelser (således *†*gravsten nr. 29). Men man må tro, at der engang mellem 1755 og 1767 er sket en større gulvstandsæt-telse med udflytning af gamle gravsten.³⁹⁴

Med kirkenedrivningen 1906 tømtes og fjernedes også de under gulvet indrettede begravelser, først og fremmest kirkens syv *fgravkrypter*, der var indrettet mellem midten af 1600'erne og 1730, og hvis placeringer er søgt angivet på en plan (fig. 123). Krypternes indhold af kister og tilbehør blev 1906 regi-

streret af Eigil Rothe og Chr. Axel Jensen, og året efter blev de bevarede *kisteplader* og *-beslag* opsat på væggene i den nye kirkes dåbsværelse, mens ovennævnte *epitafium (nr. 3) fik plads i kirkens 'museum' i tårnet (jfr. s. 215). Herfra er stykkerne 1937 overført til Holstebro Museum, idet dog en del mindre udstillingsegnet kistetilbehør er forblevet i kirkens varetægt.

EPITAFIER OG MINDETAVLER

1) (Fig. 111), 1667, over Christen Christensen Linde, <†1706, 80 år gammel> og hans kære hustru Dorothea Nielsdatter (Solgaard) <†1685, 46 år gammel>, der 8. okt. 1667 havde ladet »den(n)e Epitaphium bekoste oc forferdige, Dette Guds huus til hæder oc prydelse, dem self oc andre til Dødeligheds erindring oc udødeligh(eds) haab ... De haffver afflet tilsammen 9 Sønner oc 8 Døttre ...« (jfr. nr. 2 og †gravkrypt nr. 3).²⁹⁵

Fig. 110. Epitafium nr. 1, 1667, udsnit. Atlant bærende epitafiet (s. 266). HW fot. 1996. - *Epitaph Christen Lindes, 1667. Ausschnitt mit das Epitaph tragendem Atlanten.*

Det meget store og prægtigt udskårne epitafium (412x325 cm) kan tilskrives billedhuggeren Christen Jacobsen i Romlund nord for Viborg.²⁹⁶ Storfeltets originalmaleri af ægteparret (fig. 113) var skjult af et yngre og mere 'moderne', vistnok fra 1688, frem til en restaurering 1984, da det seneste maleri blev aftaget og op hænt for sig (fig. 112).²⁹⁷ Det sekssidede storfelt, i bred indramning med flammelister, gennembrudt rankeværk og fugle, omgives helt af kraftigt, viltet bruskværk med udskårne frifigurer, symboler og masker. Flankerende storfeltet står i blomsterbladsnicher store figurer af Troen (fig. 114) og Håbet, der som fodstøtter har vrængemasker med tunger, der rækker langt ud af munden. Troen og Håbet flankeres af yderligere to dyder yderst, Retfærdigheden (fig. 114) og Kærligheden, begge stående som småfigurer på en blomsterprydet konsol. Til storfeltet slutter sig forneden et bredovalt skriftfelt, der, som hele epitafiet, bæres oppe af en lille, nøgen atlant af beskedent hankøn, knælende på en hængerkonsol med vindrueklase (fig. 110). Ved malerifeltets top er en lille genius på vej ned med sejrskransen til de afdøde. Herover flankeres et noget mindre skriftfelt af to hænder, som kommer ud af bruskværket og fremholder Kristi Lidelseredskaber. Øverst åbner bruskværket sig som et helvedesgab for epitafiets kronende figur, den opstandne Kristus, som står på en jordklode omvundet med den gamle slange. Ud for lidelseredskaberne står ved siderne to basunblæsende engle på konsoller, mens man yderst ser de dødes sjæle frigøres som to duer, der går på vingerne.

Det genfremdragne, originale portrætmaleri, olie på træ, viser ægtefællerne knælende i bøn på en brun pude, let vendt imod hinanden (fig. 113). Begge fremstår som midaldrende, Christen Linde (da hen ved 40 år) med lysbrunt, skulderlangt hår, overskæg og lille fip, sortklædt med en hvid nedfaldende krave. Dorothea Solgaards runde hoved bærer under sort beklædning et hvidt pandelin, kjolen er sort med skulderne dækket af en hvid gennemsigtig krave, og hendes hvide underklædning smykkes ved håndleddene af plisserede manchetter med sløj-

Fig. 111. Epitafium nr. 1 (s. 266), 1667, over Christen Christensen Linde til Volstrup og hans hustru Dorothea Nielsdatter Solgaard. HW. fot. 1996. - Epitaph für Christen Christensen Linde zu Volstrup und seine Ehefrau, 1667.

fer. Baggrunden er sort, og foroven omgiver en strålekrans Jahves navn (på hebraisk), mens to palmesvingende genier slutter sig til det ovenover udskårne, idet de fra siderne er på vej for at sætte hver sin laurbærkrans på de afdødes hoveder.

I sin lidt stereotype gengivelse hæver dette oprindelige maleri fra 1667 sig ikke over almindeligt provinsniveau. Det senere indsatte *maleri*

Fig. 112. Christen Linde og Dorothea Solgaard, sekundært maleri (o. 1688?) fra epitafium nr. 1, aftaget 1984 (s. 267, jfr. fig. 113). HW fot. 1996. - *Epitaph mit zweitem Gemälde von Christen Linde und Dorothea Solgaard (um 1688?), abgenommen 1984.*

(fig. 112), olie på lærred, er finere og mere individualiseret i sin karakteristik, omend stadig i den hollandske tradition fra midten af 1600'erne.²⁹⁸ Billedet viser ægtefællerne som knæstykker, stående let vendt mod hinanden, hun med foldede hænder, han med hænderne lagt ind i hinanden foran kroppen. Ægtefællerne må være vist, som de så ud kort før hendes død 1685, han nu fyldig og velnæret med sølvgrå allongeparyk, sort klædning og stor halsklud.²⁹⁹

Dorothea Solgaards ansigt fremstår nu smallere med alderens kendetegn i form af rynkedeller ved halsen. Padelinet har moderigtig kruset besætning ved siderne, om halsen ligger en flettet guldkæde, om venstre håndled en svær spiral-armring. Ægteparret er vist på mørkegrå baggrund under et gyldent draperi med hængeskiver.

Træværkets bemaling skyldes maler H. F. Svendsen 1907,³⁰⁰ men er istandsat og afstemt 1984. Skæringerne står på en sortgrå bund, bruskværket er gråt med gyldne kanter, mens figurerne har hudfarve med kindrødt og forgylt dragter. Derimod er indskrifterne originale (omend opmalede) i forgylt fraktur på sort bund. I topfeltet læses: »Iohannis ii (11,25-26). Jeg er Opstandelsen oc Lifuet, Huo som Troer paa Mig, hand skal Lefue...«, mens gravskriften (jfr. ovf.) er anført i feltet under maleriet.

Epitafiet har sin nærmeste parallel i Enevold Berregaards og Anne Søes epitafium fra 1684 i Thisted kirke (DK Tisted 51), hvor Christen Jacobsen bl.a. har gentaget motivet med den lille bærende atlant.³⁰⁰ Som det fremgår af indskriften, er epitafiet udført 1667 og viser dermed, at Christen Linde allerede da planlagde den begravelse, han 1670 lod indrette under gulvet sydligst i søndre korsarm (se †gravkrypt nr. 3). Den noget senere indsætning af et ny maleri (fig. 112), der tydeligvis skyldtes ønsket om en mere tidssvarende og repræsentativ fremstilling, kan vel være foretaget endnu i hustruens levetid (før 1685), men er formentlig sket 1688, da der betales for rengøring og maling af epitafiet.³⁰¹ Om træværket har været malet før (i 1667?) vides ikke, idet der ved undersøgelser 1979 og 1984 kun er konstateret beskedne rester af kriddt-grundsstaffering fra 1600'erne. Derover ligger en bemaling i perlefarve, hvidgråt og hudfarve, formentlig fra 1830, da epitafiet blev vasket, afpudset og malet.³⁰ Denne staffering dannede grundlag ved en reparation og maling, udført af maler Clemens Toft 1859,³⁰ og siden for den nuværende bemaling.

I den gamle kirke havde det vældige epitafium plads på nordvæggen i tredje fag (jfr. fig. 123, 153). Dets nuværende opsætning på østre kors-

Fig. 113. Christen Linde og Dorothea Solgaard, det originale maleri fra 1667 på epitafium nr. 1, fremdraget 1984 (s. 266). HW fot. 1996. - *Epitaph, 1667, Originalbildniss von Christen Linde und Dorothea Solgaard, freigelegt 1984.*

arms sydvæg skete 1906 yderst lemfældigt, idet man udelod flere rammestykker og nøjedes med at spigre storfeltet og flere af de større enkeltdele direkte til muren.³⁰² Herpå er der rådet bod ved

istandsættelsen 1984, da en del rammetræ fornyedes, ligesom der blev suppleret lidt på skæringen, bl.a. ved en basunengels vinge. Det 1984 fremkomne, oprindelige maleri kunne kon-

Fig. 114. Epitafium nr. 1, 1667, udsnit. Troen og Retfærdigheden (s. 266). HW fot. 1996. - *Epitaph, 1667. Ausschnitt mit Tugendfiguren, Glaube und Gerechtigkeit.*

serveres uden supplerings. Det yngre blev som nævnt taget ud og er efter udbedring med nyt lærred ophængt i en smal ramme lige øst for epitafiet på korsarmens gavlvæg.³⁰³

2) (Fig. 109) o. 1685, over Christen Christensen Lindes seks børn »oc forhensændte Himmelplanter«, Ib Linde, *9. okt. 1665, †6. april 1666, Bertel Linde, *8. dec. 1666, †1667 i sin alders 33 uger, Maren Linde, *21. dec. 1667 og levede 12 dage, Iep Solgard Linde, *5. april 1669, †29. maj 1671, Maren Linde, *23. april 1670, død i hendes alders 11 dage, Iep Solgard Linde, *25. juni 1671, †20. maj 1672.³⁰⁴

Mindetavle af sandsten, 85x185 cm, indtil 1906 opsat udendørs over døren til Lindes grav-

krypt i søndre korsarm (s. 282, jfr. fig. 33). Den brede tavle er seksdelt, idet der til en afbildning af de seks døde, svøbte børn forneden hører seks rundbuede felter midt hen over tavlen med den enkeltes gravskrift i indhuggede versaler. Bueslagene rummer en fortløbende overskrift: »Christen Christensen Lindes s(alige) Børn oc forhensændte Himmelplanter«, mens der på et skriftbånd under gravskrifterne læses med reliefversaler: »Her d(i)sse Been som hvile sig uden al Meen skal visselig med Siæl oc Krop igien staa op til Glæde stor i Engle Chor«. På tavlens øvre del er over de to midterste felter fremstillet et lindetræ, over de to ydre våbenskjolde med Christen Lindes sammenskrevne initialer »CCSL« og hustruen Dorothea Nielsdatter Solgaards »DND«, begge holdes af svævende engle, der i de frie hænder bærer Kristi lidelsesredskaber. De velhuggede relieffremstillinger er udført på en nopret bund, de døde børn såpas individualiserede, at der kan skelnes mellem drenge og piger (fig. 115).

Den omstændighed, at børnene alene nævnes som Christen Lindes, lader formode, at tavlen ikke er udført straks efter det senest døde barns nedsættelse 1672, men først efter hustruens død 1685. Mindetavlens oprindelige plads var som nævnt udvendigt i søndre korsarmsgavl over døren til Lindes gravkrypt (fig. 33), hvor den omtales 1769 (*DaAtlas* 799, *HofmFund* IV, 650) og 1871, da børnene siges at være udhugget 'liggende ligesom paa bakker'.³⁰⁵ Tavlen er siden 1907 indmuret i den nuværende kirkes tårnrum, på østvæggen.

*3) (Fig. 116) o. 1709, over ritmester Heinrich Burchard von Münchhausen, Karen Solgaards 3. mand, efter at han var faldet i den spanske arvefølgekrig (jfr. †gravkrypt nr. 4).³⁰⁶ Tavlen, der savner indskrift, markerer afdødes profession ved at udgøre en særegen våbentavle med hans krigerudstyr fæstnet til en sortmalet plade af fyrretræ i forgyldt profilramme. Herpå sidder i midten hjelmen, af den gammeldags tyrkisk inspirerede type, derunder kyrasset, der til venstre flankeres af en kårde, hvis pendant til højre nu er forsvundet (øskner ses). Nederst på rammen står de to sporer, flankerende det påmalede

Münchhausen-våben, der 1871 fik følgende beskrivelse af Frølund: 'en til højre side gående cisterciensermunk med nedhængende sort kappe på ryggen, i sin højre hånd holder han en stok, på venstre arm hænger en lygte og i hånden holder han en rød rem, hvori hans breviarium hænger i et rødt Futteral; på hjelmen en munk ligesom i skjoldet'. Skjoldets nu blå bund var forgyldt ifølge Frølund, der videre opregnede det ophængte udstyr som 'hjelm, brynje, sværd og sporer'. Hjelmens fjerbusk var da forsvundet, og om harnisket sagdes, at det ikke havde været båret af den afdøde, men var gjort til prydelse. Tavlen var 1871 flyttet fra sin oprindelige plads på korets nordvæg til sydvæggen overfor, over degnestolen (jfr. fig. 123).¹⁸⁵ 1907-37 i den nuværende kirkes tårn, nu i Holstebro Museum (inv.nr. 3735). Til tavlen hørte to *†gravfaner* 'med pallask, storm hue og brystværn' ophængt 'oppe ved alteret'.²⁷ De var forsvundet på Frølunds tid.¹⁸⁵

4) (Fig. 117) 1720-30, Rudolph, Friherre af Gersdorff, ud af de Gersdorffers og Nostitzers(!) stamme (jfr. *†gravkrypt* nr. 4 med **kisteplade* nr. 2). Han begyndte sit prisværdige liv til Veiche i Schlesien år 1660. Hans herlige dyd blev bekendt i Danmark, hvor han trappevis opsteg fra et anseligt embede til et andet, indtil han fik

Fig. 115. Maren Linde, 'lefvende 12 dage', udsnit af mindetavle nr. 2 (s. 270). HW fot. 1998. - *Maren Linde, 'lebte 12 Tage', Ausschnitt aus Gedenktafel, um 1685.*

Fig. 116. **Epitafium* nr. 3 (s. 270), o. 1709, over ritmester Heinrich Burchard von Münchhausen. I Holstebro Museum. HW fot. 1996. - **Epitaph für Rittmeister Heinrich Burchard von Münchhausen, um 1709.*

ridderordenen og blev beskikket som stiftsbeholdningsmand over Sællands stift. Han fandt sig lyksalig i et dobbelt ægteskab, det første indgik 1684 med Juditha Eleonora von der Glaubitz, som fødte ham fem børn, af hvilke den højædle hr. gehejmeråd Nicolaus, friherre af Gersdorff, ridder, endnu lever. Det andet ægteskab indgik han år 1709 med Karen Solgaard (jfr. ovf. nr. 3, alterkande, *†oblatæske* nr. 1, *†lukket stol* nr. 1 samt *†gravkrypt* nr. 4 med **kisteplade* nr. 3), (som hver dag begræder hans død, formodende, at samles med Gud og ham, hvilket ønske er blevet fuldbyrdet 9. okt. 1742, da begge deres legemer her er samlet).

Det sjældent fornemme epitafium, antagelig et københavnsk arbejde, er udført i sort marmoragtig kalksten med skulptur og ornamentik i hvid marmor. Den sorte sten danner baggrund

Fig. 117. Epitafium nr. 4 (s. 271), 1720-30, over baron Rudolph von Gersdorff og Karen Solgaard. HW fot. 1997. - *Epitaph für Baron Rudolph von Gersdorff und Karen Solgaard, 1720-30.*

for den hvide i en arkitektonisk opbygning, hvis storstykke har flankerende joniske pilastre og bærer en svungen gav, mens et centralt hængestykke er skjoldformet og flankeres af mindre voluthængestykker. Foran storstykket står et

lille arkadefelt med volutvinger, der rummer gravskriften og danner pedestal for en tvedelt bruskkartouche med ægteparrets højoale portrætmedaljoner som brystbilleder i modvendt profil (fig. 118). Rudolph von Gersdorff (tv.) bærer allongeparyk og rustning med ordensbånd, mens Karen Solgaard ses storartet karakteriseret med en udringet kjole. Over kartouchen svæver en stor basunblæsende genius, det gode Renommé (fig. 118), der på pilastrene flankeres af Gersdorffs tyske og danske våbener (tv.) og Karen Solgaards hjemmelavede våben med sol. Frisen brydes af en volutkartouche med ægtefællernes spejlmonogram; gavlen rummer to salige engle i skyer og kronet af en flammende olie vase, mens en drueklase afslutter epitafiet fornedet. Indskrifter med indhugget kursiv (sortoptrukket), i hængestykket vidtløftig, rosende omtale: »Den Salige Herre holdt sit gandske Liv igennem fast ved Gud, fra hvilken Døden ey selv kunde skille ham... (han) lod efter sig en Ærens-Krone i de graae Haar, han havde fundet paa Retfærdigheds Weye, men fandt for sig en bedre Ære-Krantz, flettet af Evighedens uforvisnelige Blomster...«

Epitafiet er et smukt udtryk for den tradition, den nederlandske billedhugger Thomas Quellinus indførte her i landet, og må fremhæves både for opbygningens næsten klassicistiske stramhed og for portrætternes sikre udførelse. Mesteren er sandsynligvis en af Quellinus' efterfølgere i hovedstaden, Johan Christopher Sturmberg eller Didrick Gercken, hvis hovedværker er de kongelige sarkofager i Roskilde domkirkes højkor. Særlig nær står monumentet amtmandkollegaen Otto Krabbes epitafium i Roskilde domkirke, der synes udført i Sturmbergs værksted, før og/eller efter hans død 1722.³⁰⁶

I lyset af en eventuel udførelse af Johan Christopher Sturmberg må den mulighed stå åben, at epitafiet er bestilt og opsat i hans levetid - altså hen ved et årti før Gersdorffs død 1729. Dets plads i den gamle kirke var på nordvæggen i fjerde fag nær den ↑gravkrypt (nr. 4) i tårnet, som Karen Solgaard havde indrettet allerede 1690 (jfr. fig. 27, 123). 1830 omtales afpudsning

Fig. 118. Portrætbuster af Rudolph von Gersdorff og Karen Solgaard, udsnit af epitafium nr. 4 (s. 272), 1720-30. HW fot. 1996. - *Epitaph, Ausschnitt mit Büsten von Rudolph von Gersdorff und Karen Solgaard, 1720-30.*

og maling(?) af epitafiet,³⁰ 1846 en istandsættelse og afpolering ved Heinrich Schaumburg,³⁰ og 1859 en polering og reparation 'ved adskilligt at sammensætte derpå'.³¹ Siden 1907 opsat på østre korsarms nordvæg.

5) (Fig. 119) o. 1798, over magister Søren Lugge, *1678 i Thisted, sognepræst her til menigheden 1706, †1730 (jfr. †lukket stol nr. 4 og †gravkrypt nr. 7). Hos ham hviler hans tre hustruer, den første Else Hansen, †1716, med hvem han havde tre sønner og en datter, den anden

Helene Margrethe Helverskow, †1722 (fejl for 1723), med hvem han havde fire døtre, den tredje Anne Friis Basballe, †1736, efterladende en søn og en datter. Sønnen, etatsråd E. B. Lugge og hans enkefrue Christiane Frideriche Lugge, født Holst, har til arvebegravelsens vedligeholdelse henlagt indkomsterne af tre agre på Leegaard Toft og renten af et hundrede rigsdaler efter derover oprettet fundats 16. juni 1798.³⁰⁷

Tavle af rødfarvet marmor, 96x78 cm, med fordybet kursivindskrift, som udfylder hele flå-

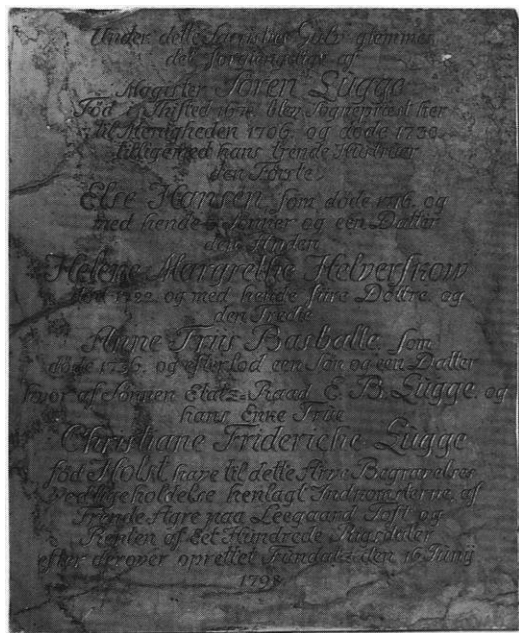

Fig. 119. Mindetavle nr. 5 (s. 273), o. 1798, over sognepræst Søren Lugge. HW fot. 1997. - Gedenktafel für Pfarrer Søren Lugge, um 1798.

den. Den i indskriften nævnte stiftelse skulle råde bod på misligholdelse af familiebegravelsen fra o. 1730 i sakristiet, over hvis indgang tavlen havde sin gamle plads (se †gravkrypt nr. 7 og fig. 123).¹⁰⁷ 1899 blev tavlen afrenset og (skriften) forgyldt af maler Carl Kielgast,¹¹ der også forestod en istandsættelse i forbindelse med tavlens indmuring 1907 på sin nuværende plads i korets østvæg.¹¹

6) (Fig. 122) 1808, over købmand Niels Kiær, †26. juli (1806) i hans 61. år. Han var i ægtestanden 29 år og 2 måneder med to hustruer. Med den første, salig Iohanne Marie Peder Busk Datter, i 6 år og 7 måneder, velsignet med to sønner og en datter, med den anden, salig Marie Cathrine Særkiærs Datter, i 22 år og 7 måneder, ligeledes velsignet med to sønner og en datter.

Mindetavlen, der må være sat af sønnen Laurits Nielsen Kiær, udgøres af en da mere end halvtreds år gammel gravsten, som han har erhvervet på auktion 1807 og forsynet med ny indskrift og bemaling (jfr. ndf. og nr. 7).

Stenen er oprindelig fra o. 1725 (over ukendte), af kalksten, 175x118 cm, med stort, højovalt skriftfelt i laurbærindfatning. Hjørnerne har evangelistmedaljoner, de to øvre flankerende en noget klemt fremstilling af Opstandelsen, de nedre en mindre, bredoval laurbærkrans. Mens evangelistmedaljonernes indskrifter i indhugget kursiv er oprindelige, foroven: »Matthæus« (tv.) og »Marcus«, forneden »Lucas« (tv.) og »St. Johannes«, er den øvrige indskrift, i indhuggede versaler, fra genanvendelsen 1808. Gravskriften har som overskrift Niels Kjærs dødsår »1806«, og i den nedre laurbærkrans læses ordene: »Af Gud forventes en glædelig Opstandelse til evig varende Fryd«. Bemalingen går tilbage til stenens omdannelse til mindetavle 1808, men er stærkt opmalet af H. F. Svendsen 1907.¹² Indskrifterne står forgyldte på sort bund, evangelisternes navne dog på grønblå; til tre af navnene har maleren føjet et lille »St.«, der kun for Johannes' vedkommende er indhugget. Løvet fremstår grønt på lillabrun bund, figurerne med bleg hudfarve og dragter i blå, rødt og brunt.

Monumentet må være en af de 33 gravsten, der solgtes på auktion 1807. Laurits Nielsen Kjær købte ved denne lejlighed to, der må være blevet omdannet til mindetavlerne over faderen og ham selv (nr. 7).¹⁰⁸ Tavlen fik 1808 plads i skibets sydvæg, indmuret øst for det østre vindue (jfr. fig. 123).¹⁰⁹ Siden 1906 indmuret i skibets østvæg over for nr. 7.

7) (Fig. 120), 1808, »Denne Minde Steen er opreist over <sal(ig)> Laurits Nielsen Kiær«, søn af købmand Niels Lauritsen Kiær og Marie Katrine Særkiær (jfr. nr. 6), *21. feb. 1781 i Holstebro, †29. feb. 1808.

Mindetavlen er, som tavlen over faderen, en omdannet ældre gravsten, erhvervet på auktion 1807 (jfr. nr. 6). Oprindelig er der tale om en gravsten (over ukendte) i landlig senbarok fra o. 1750. Den er af kalksten, 186x82 cm, med centralt skriftfelt i en fladrundbuet, perspektivisk portal, der krones af en stor akantusindfattet trekløvergavl med Jesus på korset. Korset vokser ud af portalbuen, der har form af en vinget hovedskal (den gamle Adams) og flankeres af dy-

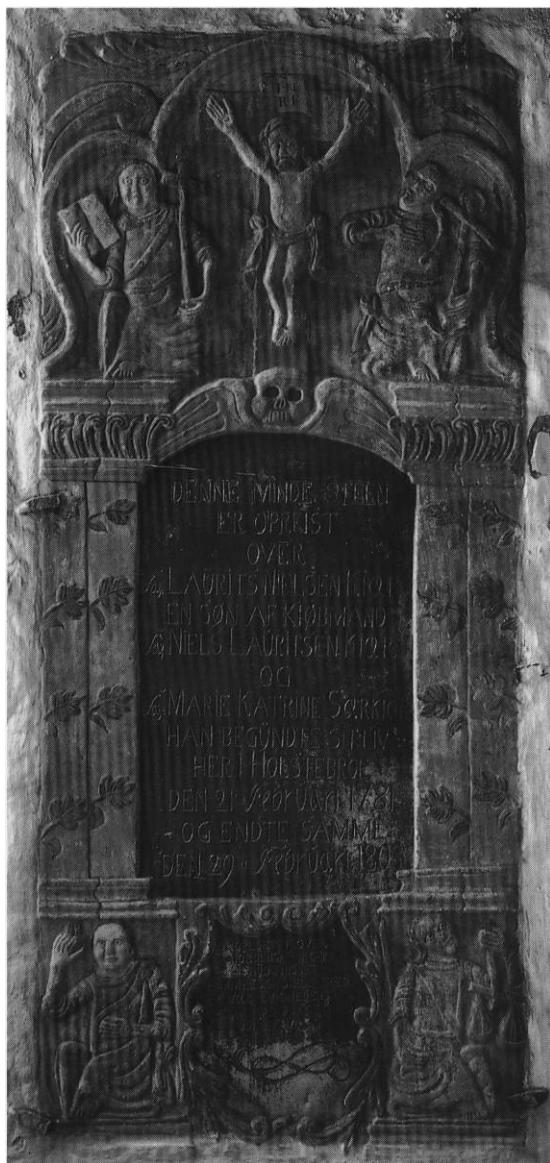

Fig. 120. Mindetavle nr. 7 (s. 274), 1808, over Laurits Nielsen Kiær, en genbrugt gravsten (nr. 3, s. 277) fra o. 1750. Foto A. Vorbeck 1906. - *Gedenktafel für Laurits Nielsen Kiær, 1808. Ein wiederverwendeter Grabstein um 1750. Zustand 1906.*

derne Troen (tv.) og Håbet, som sidder på portalens kapitælbånd. Under dens dobbelte, bladprydede søjler sidder foran søjlepostamenterne endnu to dyder, Kærligheden (tv.) og Retfærdigheden, der flankerer et mindre akantusindrammet skriftfelt. Indskrifterne, med indhugget versalskrift (iblandet lidt skriveskrift), er til-

kommet 1808. Ud for navnene er sekundært vedføjet et »sal(ig)«, og i nedre felt læses: »Op-løftet over Jordens Sorger, nyd hisset himmelsk Siæle Fred. Vær Evighedens glade Borger udi en salig Evighed«. Mindetavlen har bemaling som nr. 6, arkitekturen står i gråt. Efter omdannelsen til mindetavle 1808 indmuret i den gamle kirkes skib i sydvæggen vest for det østligste vindue (jfr. fig. 123).³⁰⁹ Siden 1906 indmuret i skibets vestside over for nr. 6.

8) (Fig. 103) o. 1890, over ritmester Heinrich Burchard von Münchhausen og Karen Solgaard (jfr. ovf. nr. 3-4), udført af et panel med malede våbener, nu 67x59 cm (inkl. ramme). Panelet stammer fra deres o. 1890 nedtagne (†)lukkede stol (nr. 1; se nærmere s. 255). I de sidste år af 1800'erne var tavlen ophængt i den gamle kirkes tårnrum over begravelserne. 1907 fik den sin nuværende ramme i blank fyr og blev ophængt på korets østvæg over døren til præsteværelset.³¹⁰ Efter konservering 1984 opsat nordligst på østre korsarms gavlvæg.

†EPITAFIER OG MINDETAVLER

1) O.1668, over borgmester Niels Sørensen Solgaard, †1668 77 år gammel (jfr. lysekroner nr. 1),³¹¹ hans hustru (Johanne, †1677) og deres ni børn, hvis navne var anført med vedføjelse af deres dødsår: »Søren Nielsen, døde 1650, Knud Nielsen, døde <1691>, Jens Nielsen, døde <1676>, Christen Nielsen, døde <1699> (fejl for 1698), Anne Niels Datter, døde 1637, Johanne Niels Datter, døde <1712>, Maren Niels Datter, <1711>, Dorte Niels Datter, <1685>, Anne Niels Datter, <1669>«. ³¹² Tavlen bar ægteparrets og børnenes portrætter samt under overskriften »Jeg lever og I skulde leve« gravverset:

»Vi fattige til Verden kom
Saa ringe var ogsaa vor Stand
Ey tage vi herfra Rigdom
Det agtes ey for vor Guds Dom
Men er dog vist at disse Krop
De skulde igien engang staa op
Naar Røsten klinger Verden om
Venite adjudicium!« (kom til dom!).

Tavlen findes afskrevet i Hofmans Foundationer 1769 med angivelsen, at Niels Sørensen var fru

Lindes fader.¹¹³ Det hang da 'øverst i kirken',²⁷ dvs. i koret (formentlig på nordvæggen, jfr. fig. 123), der også af Frølund angives som dets gamle plads. Han oplyser 1871, at epitafiet nu var borte.¹¹⁵ Det er snarest fjernet 1817, da der holdtes auktion over en del gammelt træ, herunder et nedtaget epitafium.¹¹⁶

2) O.1674, over løjtnant (Gotfred) Caienus (jfr. flukket stol nr. 3 og †gravsten nr. 19), understyret med indskrift i form affølgende lille digt:

»Om nogen her staar og efterspør,
hvo disse fahner monne tilhør,
Caienus det er en løjtnant bold,
hvis legem nu ligger i sorten Mold;
men Sjælen i Guds trygge Gjem
i Paradis dens rette Hjem.
I Sachsen Hall han baaren var,
som prydes nu blandt Engle-Skar;
tro tiende hand Gud og Kongens hær,
hand derfor nu Ærens Krone bær
i Høye-Loft og Himmel-Choer,
hvor Sielen er i Tusind Aar«.

Tavlen kaldes en inskription på pillen til søndre korskirke og har vel derfor blot været kalkmaleret.²⁴⁸ Den blev ifølge Frølund ødelagt 1776 ved nybygning af Søren Lugges flukkede stol (nr. 4).¹¹⁵ Til tavlen hørte nogle †*graufaner*, der havde hængt på samme pille, men som 1767 var faldet ned;²⁷ de nævnes ikke 1769.¹¹¹

3) O.1710, over løjtnant Johan Georg Firck, født i fæstningen Pillau (Østpreussen). Han tjente kronerne Danmark, Sverige og Brandenburg i 46 år, senest kongen af Danmark og Norge som bestaltet løjtnant ved det tredje sjællandske kavalleriregiment, †11.juni 1710 i Holstebro 67 år gammel. Lille trætavle med indskrift på tysk, dog indledt med det latinske »D(eo) O(ptimo) M(aximo)« (til den bedste og højeste Gud) og afsluttet med »Memento mori« (husk du skal dø). Tavlen, hvis indskrift gives af pastor Kynde,²⁷ hang på skibets sydvæg 'under vinduet' indtil 1856 (jfr. fig. 123). Løjtnant Fircks †*kårde*, ophængt på væggen ved siden af, var forsvundet længe før.¹¹⁵ 1710 betaltes 10 dl. for 'en løjtnants lig, som blev jordet i kirken'.¹¹⁶

GRAVSTEN

1) (Fig. 121), stærkt slidt og nu med udslidt gravskrift, men formentlig lagt o. 1652 over Christen Jepsen Linde, borger og handelsmand i Holstebro, †1652, 72 år gammel, og hans sidste hustru Cecilia Berens Datter, død 48 år gammel. Grå kalksten, 204x109 cm, med et højrektangulært skriftfelt midtpå, flankeret af smalle arkader, der rummer relieffer af Kristus(?) og Johannes Døberen, stående på små volutkonsoller. Kun Johannes er nogenlunde tydelig, pegende med højre hånd på lammet bag sine fødder, mens han i den venstre holder et kors omvundet med et (nu tomt) skriftbånd. I de nedre hjørner

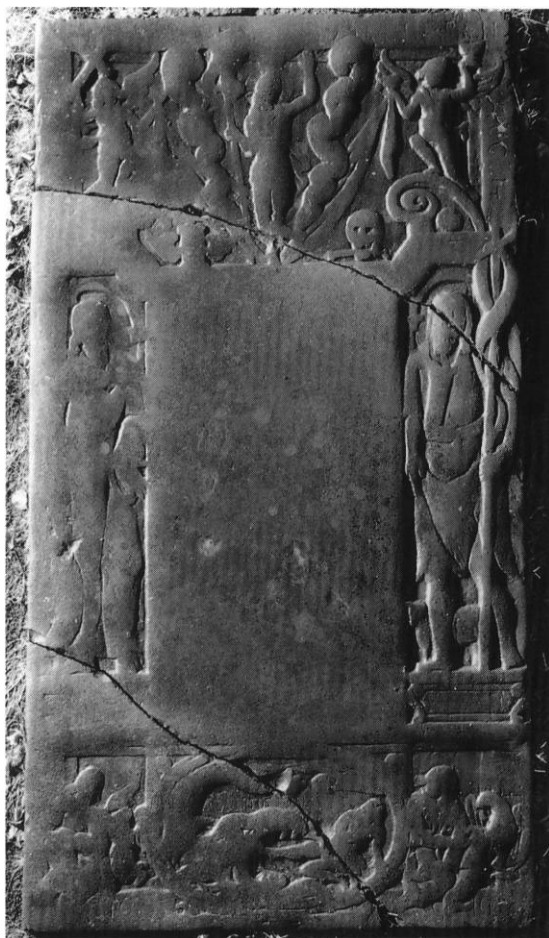

Fig. 121. Gravsten nr. 1 (s. 276), formentlig o. 1652 over borger og handelsmand Christen Jepsen Linde. HW fot. 1997. - Grabstein, vermutlich für den Bürger und Handler Christen Jepsen Linde, um 1652.

sidder evangelisterne Mattæus (tv.) og Johannes med bog og symbolvæsen, flankerende en bred-oval krans, hvori Jonas udspys af hvalfiskens store gab. Over det anes de indhuggede versaler »...tus...«, og under Johannes læses tilsvarende: »S. Io[hannes]«. Skriftfeltet krones af den opstandne Kristus med venstre hånd hævet og sejrspanen i den højre. Han kranses af skyer og et hængeslæde, der holdes af to flankerende engle, som knæler på volutkonsoller, og som i de frie hænder løfter et kors og en kalk. Ved den opstandnes fødder står på skriftfeltet et vinget timemglas (tv.) og et kranium med knogler. På stens kant anes rester af indhugget versalskrift, i øvre højre hjørne således: »[He]rren Apoc... 14«.

Gravstenen svarer så nøje til sten i Ovtrup, Nr. Nebel og Jernved kirker (*DK Ribe* 1154, 1209, 3245), at der må være tale om samme stenhugger. Nært slægtskab findes også med den langt finere udhuggede gravsten over ærkedegnen Anders Pedersen Romdorph i Ribe domkirke (*DK Ribe* 624). Stenen er formentlig identisk med Christen Jepsen Lindes (eller Solgaards), som Ebbe Kynde nævner på kirkegården 1767 med en tilføjelse om, at der var tale om faderen til Christen Linde, »som blev nobileret og Stamfader til de Linders Familie«. ²⁷ Når også Hofmans Foundationer to år senere anfører stenen og dens indskrift, må grunden være den samme familiehistoriske; herpå tyder også, at Hofman anfører stenen umiddelbart i forbindelse med et citat fra epitafieindskriften over »Frue Lindes Fader« (†epitafium nr. 1). ³¹³ Rimeligvis er det samme veneration, der har bevaret stenen frem imod vor tid. Den ligger nu på kirkepladsen ved vestre korsarms sydмур over stedet, hvor man 1906 nedsatte †gravkrypternes indhold (jfr. s. 280 og fig. 3).

2-3) (Fig. 120, 122) hhv. o. 1725 og o. 1750, over ukendte, siden 1808 omdannet til mindetavler (nr. 6-7).

†GRAVSTEN

1) O.1599, Peder Nielsen, byfoged, †1599. ³¹⁴ 1767 på kirkegården øst for kirken. ²⁷

2-3) O.1616 og 1618-19, Jens Christensen Leegaard, borgmester (†1618/19) 64 år gammel, og hustru Maren Knudsdatter, †1616 68 år gammel. De to gravsten lå 1767 på kirkegården. ³¹⁵

4) O.1620, Gravers Christensen, †1620. 1767 på kirkegården. ²⁷

5) O.1621, Christen Kyndesen, rådmand, †6. nov. 1621 47 år gammel. 1767 på kirkegården øst for kirken. ²⁷

6) O.1628, Niels Willandssen (Villadsen), sognepræst her (jfr. alterkalk 1622), †10. maj 1628 49 år gammel. Midt på stenen sås en pelikan med sine unger (et opstandelsessymbol), og over og under den fandtes et »Dødnings Hoved«. 1767 lå stenen på kirkegården lige uden for kirkedøren. ³¹⁶

7) (Efter 1629), Thyge Sørensen, borgmester. 1767 på kirkegården. ³¹⁵

8) (Efter 1631), Knud Jensen Leegaard, borgmester (tiltrådt 1619, i live 1631). Dødsåret var ulæseligt 1767, da stenen lå på kirkegården. ³¹⁵

9) O.1651, Jørgen Jensen Risom, borgmester, †1651 64 år gammel, og hustru Karen Pedersdatter. 1767 på kirkegården. ³¹⁵

10) O.1653, Albert Reiniche, rådmand og købmand, †23. marts 1653, og hustru Maren Iversdatter, †28. april 1654. 1767 på kirkegården. ³¹⁷

11) O.1658, Peder Larsen, †1658 52 år gammel. 1767 på kirkegården. ²⁷

12) O.1661, Jacob Jensen Nørager, †1661. 1767 på kirkegården. ³¹⁸

13) (Efter 1666), Ib Larsen (Ib Lassen Solgaard), jfr. lysekrone nr. 1. 1767 på kirkegården. ³¹⁵

14) O.1669, Anna Nielsdatter, †1669 27 år gammel, Christen Nøragers 1. hustru. 1767 på kirkegården. ³¹⁹

15) O.1669, Erik Jensen Nørager, borger og købmand, †8. okt. 1669 25 år gammel. 1767 på kirkegården. ³¹⁸

16) O.1669, sognepræst Svend Pedersen Høst (†1669), genbrugt af sognepræst Jens Bircherød Meldahl (†1749, jfr. tavler og lysearme). Stenen nævnes af pastor Kynde som den øverste (østligste) af to i kirkegulvet liggende gravsten, hvis inskriptioner var ganske afslidte (jfr. nr. 37). ³²⁰

17) O.1674, Maren Nielsdatter, †5. juli 1674, 1^og.m. Niels Villadsen (jfr. nr. 6), enke et år, 2^og.m. borgmester Jens Nielsen i syv år, enke fire år, 3^og.m. rådmand Peder Madsen i 26 år (jfr. nr. 18), enke seks år, 4^og.m. Peder Christensen Hove, byfoged.³²¹ 1767 på kirkegården øst for kirken.²⁷

18) O.1674, Peder Madsen, rådmand, †29. aug. 1674, 71 år gammel (jfr. nr. 17 med note 321). 1767 på kirkegården øst for kirken.²⁷

19) O.1674, ...von Calen (Gottfred Caienus), løjtnant, †1674 43 år gammel (jfr. †mindetavle nr. 2). 1767 på kirkegården.²⁷

20) O.1678, Anders Rasmussen Holst, borgmester, †1678. 1767 på kirkegården.³²²

21)(Før 1679) Niels Hansen Ravns afdøde børn (jfr. nr. 22). 1767 på kirkegården.²⁷

22) O.1679, Niels Hansen Ravn, borger, †1679 (jfr. nr. 21), og hustru Anna Nielsdatter, †1686. 1767 på kirkegården.³¹⁸

23) O.1698, Christen Nielsen Hiegaard, borger og handelsmand, †1698. 1767 på kirkegården.²⁷

24) O.1704, Kirsten Nielsdatter Wendel, *27. juli 1701, †29. maj 1704. 1767 på kirkegården.²⁷

25) O.1712, Peder Andersen, købmand, †12. dec. 1712 54 år gammel, og hustru Karen Christensdatter, †1675 82 år gammel (fejlagtigt).³²³ 1767 på kirkegården.²⁷

26) O.1714, Jacob Christensen Smidt (Smed), borger og smed i byen, *8. marts 1650 i Gjellerup, †10. okt. 1730 81 år gammel, og hustru Anna Nielsdatter, †1714 63 år gammel. 1730 betales for Jacob Smeds begravelse under stenen,³⁰ der 1767 lå på kirkegården.²⁷

27) O.1719, Christen Christensen Skriver, borger, †30. marts 1719 74 år gammel, og hustru Kirsten Hartvigsdatter, *1654, †4. marts... . 1767 på kirkegården.²⁷

28) O.1719, Jacob Jensen, købmand, *1645 i Lemvig, †1726, og hustru Mette Berendsdatter, *1665, †1719. 1767 på kirkegården.²⁷

29) O.1720, Milter Hansen, borger i Holstebro, †8. okt. 1708 57 år gammel, og hustru Kirsten Hartvigsdatter (†1729, jfr. alterskranke). Stenen hørte til et »Begravelse-Sted«, som hun

1720 erhvervede på kirkegården tæt op til kirken, og for hvilket hun skødede kirken seks agre på Holstebro mark. Om gravstedet var opsat et *†gitter* (»Stakitværk«), som kirken forpligtedes til at vedligeholde,³²⁴ og som til stadighed måtte repareres.³²⁵ 1767 lå stenen på kirkegården nord for kirken,²⁷ og 1774 betales 5 mk. for Milter Hansens ligsten 'at sylde og omlægge'.³⁰ Frølund, der 1871 formodede, at stenen var blandt de 1807 solgte, eftersøgte den forgæves, men vidste fra sine forgængere, at gravstedet var 'i vestre hjørne mellem skibet og nordre kors' og ifølge fundatsen ikke måtte røres.³¹⁵

30) O.1724, Jens Christensen Elfsborg, borger og felbereder, †11. okt. 1723 73 år gammel, og hustru Apolone Christensdatter Bech, †6. jan. 1724 64 år gammel, samt deres søn Niels Jensen Elfsborg, †1723 33 år gammel. 1767 på kirkegården.²⁷

31) O.1729, Laurits Andersen Dobler, hans 1. hustru Karen Eriksdatter og 2. hustru Maren Christensdatter. 18. okt. 1729 betales for salig Anders Doblens lig at nedsætte under stenen,³⁰ der 1767 lå på kirkegården.³²⁶

32) O.1730, over Thomas felbereders hustru.³⁰

33) O.1732, over madam Hvas, formentlig byfoged J. Hvas' hustru Maren Andersdatter Holst.³²⁷

34) Før 1735, da en ligsten blev løftet for begravelsen af Hans Rasmussen.³²⁸

35) Før 1752, da der betales for 'en sten at åbne' for salig Anne Voragger.³⁰

36) O. 1752, Anders (Andreas) Hansen farver, *1682 i Ribe, †1752 70 år gammel, og hustru Dorthea Grøn, *1689 i Felding præstegård, †1764. 1767 på kirkegården.³²⁹

37) Før 1753, kapellan Niels Nielsen Møller, †1753. Han kom ifølge pastor Kynde ned under den vestligste afto gravsten, der 1767 lå i kirkegulvet, og hvis indskrifter da var ganske afslidte (jfr. nr. 16).³³⁰ Som det fremgår, har der været tale om en genbrugt sten.

38) O.1754, Claus Pedersen Schiwe (Schive), *17. maj 1676 på Furland, †20. dec. 1754, 1^og.m. Karen Sørensdatter Borch, 2^og.m. Mette Juul.³³¹ Den sidste levede endnu 1767, da stenen lå på

kirkegården, og hun fremhævedes for sin bekostning af altertavlen 1757.³²⁷

39) Før 1755, da der betaltes for 'en sten at åbne' for (vejer og måler) Rasmus Nørager.³³²

40) 1758, Morten Qvistgaard til Stubbergaard og hustru Mette Clausdatter Schive, *26. maj 1721 i Holstebro, †4. marts 1751 sammesteds. Han betalte 1758 for at lægge stenen på sin salig kones grav.³¹ 1767 på kirkegården.³³

41) Før 1760, da Peder (Sørensen) Schandorphs hustru betalte for at 'åbne en ligsten' for hans begravelse.³³³

42) O.1763, Christian Melchiorsen Soelgaard (Solgaard), købmand i Holstebro, †1763 40 år gammel. Øjensynligt var gravskriften over hustruen Mette Borch (jfr. †orgel nr. 2 s. 259) ikke påført stenen 1767, da den lå på kirkegården.³⁷

43-44) O.1774, da der betaltes for en ligsten

på Peder Clausen Schives grav og en ditto på madam Schives.³³⁴

45) O.1777, da Christen Lassen Nyboe betalte for en ligsten på sin kones grav.³⁸ De fik øjensynligt en ny (brugt?) 1804 (jfr. nr. 49).

46) O.1783, da der betaltes for en ligsten over jomfru Bech samt ringning med begge klokker (jfr. nr. 48).³⁸

47) O.1794, jomfru Sonius; dette år betalte postmester (Peder) Grøn for 'en gravsten at lægge på »Jomfru Sonii« grav'.³¹

48) Før 1794, lagt dette år over forvalter (Thomas Rud) Bech, idet hans arvinger da betalte for en gammel ligsten på hans grav.³³⁵

49) O.1804, over Christen Lassen Nyboe og hustru (jfr. nr. 45 og lysekrone nr. 3); for pålæggelsen betalte købmand Jens Nielsen Nyboe.³¹

50-64) Før 1767, da de lå ulæselige på kirkegården; på én læstes alene navnet Niels Lauritsen Baarslo, på en anden Søren Møller, købmand, på en tredje Søren Nielsen.³⁷

†GRAVKRYPTER OG MUREDE BEGRAVELSER

Mens folk i almindelighed begravedes i jordfæstegrave på kirkegården eller i kirkegulvet, havde en række bedre familier krypter og murede begravelser under kirkegulvet, og herom findes nærmere oplysninger. Især vides en del om kirkens syv †gravkrypter, der havde karakter af egentlige murede rum med hvælv (nr. 3,4(?),6) eller træloft og adgang ad en trappe- nedgang. Rummene var som 'åbne' begravelser tilgængelige gennem en gitterdør, der tillod indblik til de opstillede kister, eller blot via træluger i gulvet. Et endnu større antal udgjordes af de 'lukkede' eller †murede begravelser, som var mindre gravrum under kirkegulvet og kun var tilgængelige, når én eller flere familiegravsten over dem blev løftet for nedsættelse af nye kister.

Kirkens regnskaber indeholder stadige indførsler om betaling for begravelser og nedsættelser, men kun sjældent med nærmere oplysning om, hvor eller i hvilken begravelse det

Fig. 122. Mindetavle nr. 6 (s. 274, 277), 1808, over købmand Niels Lauridsen Kiær, en genbrugt gravsten (nr. 2) fra o. 1725. A. Vorbeck fot. 1906. - *Gedenktafel für Kaufmann Niels Lauridsen Kiær, 1808. Ein wiederverwendeter Grabstein um 1725. Zustand 1906.*

skete. Tilsvarende kan oplysninger om reparationer og istandsættelser være ganske ubestemte, som når det 1772 nævnes, at der var lagt bjælker i nogle begravelser, bl.a. »et Stykke Skibsmast«. ³⁰ Beliggenheden af de syv $\dagger$ krypter, indrettet mellem midten af 1600'erne og 1730, er søgt angivet på en plan (fig. 123). 1769 nævnes krypterne blandt kirkens seværdigheder, ligesom der citeres og refereres fra deres mange indskrifter, især på kistepladerne. ³¹ Da Frølund 1871 beskrev krypterne, var nogle hjemfaldne til kirken og tomme, mens andre stadig rummede mange kister, hvis indskrifter må være hovedkilderne til hans forsøg på at opregne de begrave-

vede. Gennemgående har begravelserne da været i en bedrøvelig stand, ³² og med den gamle kirkes nedbrydning 1906 fjernedes og tømtes de alle, idet ligene nedsattes ud for den ny kirkes vestre korsarms sydmur, hvor små tavler i soklen angiver navnene på de gravsatte familier, Linde, Lugge og Gersdorff. Inden tømningen blev krypterne og deres indhold så vidt muligt registreret af Eigil Rothe, der udførte små skitser af krypterne og deres kister (jfr. fig. 124, 141). ³³ Hans registrering af de mange aftagne kisteplader og kistebeslag suppleres af en udførligere fortegnelse og beskrivelse, foretaget i oktober 1906 af Chr. Axel Jensen. Fra hans hånd ken-

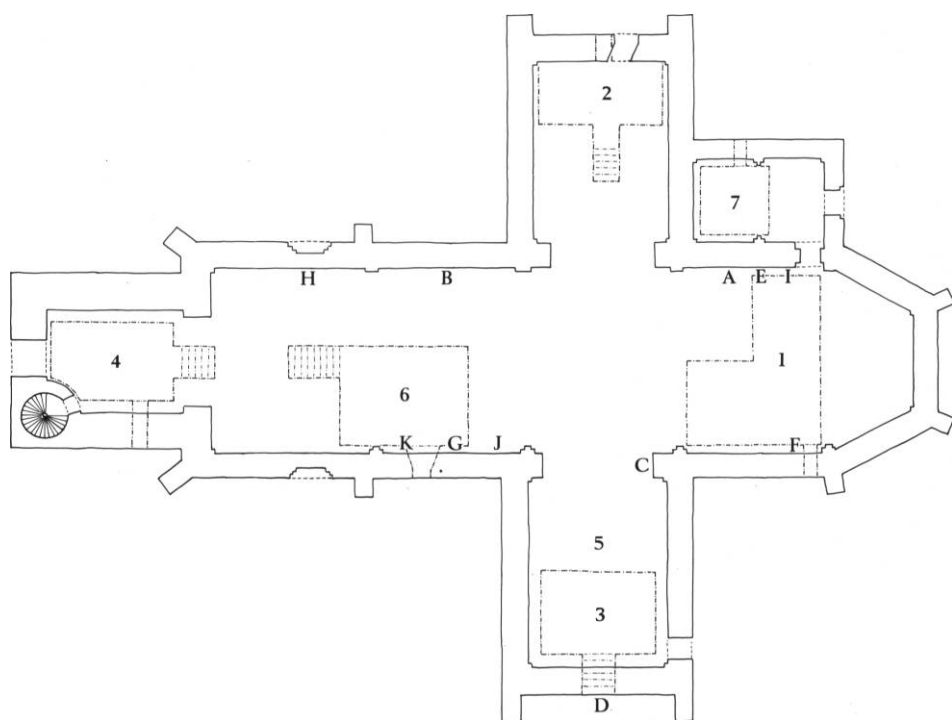

Fig. 123. Begravelsesplan. Tallene 1-7 angiver $\dagger$ gravkrypter: 1) Christen Lassen Solgaards krypt, o. 1650 (jfr. fig. 124). 2) Tvisklosters eller Buchwalds krypt, 1662. 3) Lindes krypt, 1670. 4) Rudolph von Gersdorffs og Karen Solgaards krypt, 1690 (jfr. fig. 141). 5) Christen Nielsen Solgaards krypt, o. 1698. 6) Maurits Andersen Graas krypt, 1729. 7) Søren Lugges krypt, o. 1730. Placering af *epitafier og mindetavler*: A. $\dagger$ Nr. 1 over borgmester Niels Sørensen Solgaard, o. 1668 (s. 275). B. Nr. 1 over Christen Christensen Linde, 1667 (s. 266). C. $\dagger$ Nr. 2 over løjtnant Gotfred Caienus, o. 1674 (s. 276). D. Nr. 2 over Christen Lindes børn, o. 1685 (s. 270). E. *Nr. 3 over ritmester Heinrich Burchard von Münchhausen, o. 1709, oprindelig plads (s. 270). F. Sammes plads efter o. 1871. G. $\dagger$ Nr. 3 over løjtnant Johan Georg Firck, o. 1710 (s. 276). H. Nr. 4 over Rudolph von Gersdorff og Karen Solgaard, o. 1720-30 (s. 271). I. Nr. 5 over sognepræst Søren Lugge, o. 1798 (s. 273). J. Nr. 6 over købmand Niels Kiær, 1808 (s. 274). K. Nr. 7 over Laurits Nielsen Kiær, 1808 (s. 274). 1:300, tegnet af MV 1998. - *Plan der $\dagger$ Grüfte*. Die Ziffern von 1 bis 7 zeigen die $\dagger$ Grüfte an, die Buchstaben A-K die Lage der Epitaphien und Gedenktafeln.

des også skitser til kistepladernes og de bedste beslags anbringelse på trætavler, der opsattes 1907 i den nye kirkes daværende dåbsværelse (nu køkken). Her nævner inventariet 1907 i alt 36 beslag, 12 med indskrift, 1 med ulæselig indskrift, 6 med våben/navneslyng samt 17 ornamenter og dele heraf.¹²⁷ 1937 blev tavlerne atter nedtaget, og det meste og bedst bevarede af kistetilbehøret kom til Holstebro Museum, mens resten stadig opbevares ved kirken; en del af det 1906 registrerede ses dog i mellemtiden forsvundet og kendes derfor kun gennem de da foretagne registreringer. I det følgende er kisteplader og -beslag så vidt muligt henført til kister og krypter; genstandene i Holstebro Museum er mærket * og har alle inv.nr. 17.344.

1) CHRISTEN LASSEN SOLGAARDS KRYPT, o. 1650, indrettet af køb- og rådmanden 'i altergulvet', dvs. under koret (fig. 123).¹²⁸ Ved kryptens nedlæggelse 1906 omfattede begravelsen et vinkelrum under korets sydlige del (fig. 22). På væggene sås rester af sort farve.

Begravede i krypten var mindst 12 personer, af hvilke følgende seks kendes: Christen Solgaard o. 1650; hans hustru Margrete Solgaard 1690;¹²⁹ dennes 2. mand, rektor og sognepræst Svend Pedersen Høst 1670;¹³⁰ sognepræst Christen Christensen Solgaard 1707;¹³¹ Christen Willumsen 1734;¹³² købmand Alexander Nyboe 1700'erne.¹³³ På †kisterne så pastor Kynde 1767 ulæselige inskriptioner. 1906 fandtes i rummet 12 kister, hvis placering ses på Eigil Rothes skitse (fig. 124), til hvis numre her refereres: 1) Barnekiste med mumificeret pigelig, låget mærket med naglehoveder »S.N.H. 1676«. 2) Kiste uden beslag rummende mumificerede lig og skeletter. 3) Voksenkiste uden beslag, indeholdende 'skeletter fra flere lig'. 4) Barnekiste med hanke og beslag, indeholdende mumificeret lig. 5) Barnekiste med små hanke, intet beslag, indeholdende knogler. 6) Låg af sammenfalden barnekiste, mærket med Jesumonogram over »1679«, angivet ved naglehoveder. 7) Voksenkiste uden beslag, indeholdende knogler. 8) Voksenkiste, sammenfalden med mumificeret lig. 9-12) Sammenfaldne kister med mumificerede lig.

2) TVISKLOSTERS ELLER BUCHWALDS KRYPT, 1662, indrettet af Ditlev von Buchwald til Tviskloster, hans hustru Margrethe Rantzau og deres søn Wolf von Buchwald i nordre korsarms nordende (fig. 123). Krypten aftegnedes 1906 som rektangulær med største udstrækning øst-vest, træloft og nedgang midtfor i sydsiden. På kirkemuren over begravelsen var malet de Buchwalders og Rantzauers våbener, og 'tvert over for' læstes tilhørende bibelcitater fra Åb. 14,13 (se †kalkmalerier nr. 6).¹³⁷ Der betales 50 rdl. for begravelsen, som ifølge fundatsen af 1. maj 1662 skulle tjene Wolf von Buchwalds forældre og arvinger; for første ligs nedsættelse skulle intet betales, derefter 10 rdl.¹⁴⁴ 1676 sagdes de velbyrdige folk på Tviskloster årligt at svare 4 rdl. 2 mk. for deres begravelsessted.¹⁵⁰ 1692 var de 50 rdl. udbetalt kirken, og fundatsen blev stadfæstet af Wolf von Buchwalds søster og svoger, Else von Buchwald og Claus Ulrik Mormand.¹⁵⁵ 1693 betales 15 rdl. for den sidste nedsættelse, og 1717 betales for lugerne ned til Tvis' begravelse, der var brækkede og måtte udbedres med to brædder og søm.¹⁶⁰ 1755 betales Svend Damgaard og Jens murmester for at ind-

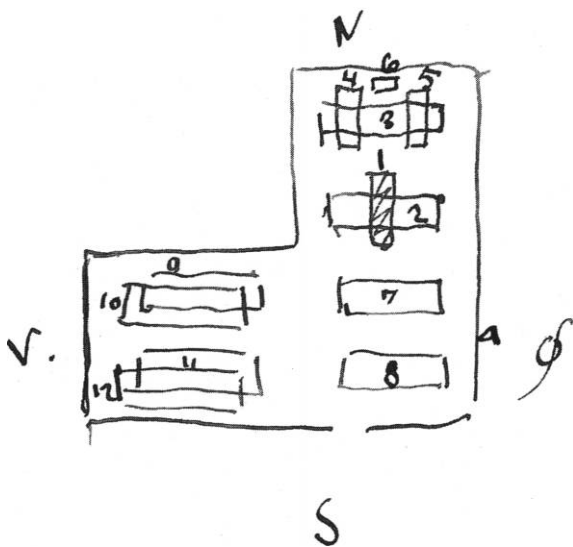

Fig. 124. Købmand Christen Lassen Solgaards †krypt, nr. 1, under korets gulv (s. 281). Planskitse med 12 †kister i Eigil Rothes indb. 1906 i NM. - *Die †Gruft des Kaufmanns Christen Lassen Solgaard unter dem Chorboden. Planskizze mit 12 †Särgen in einem Bericht von 1906.*

lægge en bjælke i den såkaldte Tvis' begravelse, 'for samme at ommure, såvel som loftet og stolene derover at reparere'; da ingen arvinger meldte sig til 'bekostningerne', erklæredes begravelsen for hjemfalden.¹⁴⁴ 1834 indlagde Jens Peter Møller to bjælker over begravelsen i nordre korsarm, og 1842 måtte han atter reparere loftet.¹⁴⁵ 1871 var begravelsen formentlig tømt, eftersom Frølund ikke vidste af andres begravelse deri end de tre stifteres.¹⁴⁶ 1906 var krypten tom og indeholdt vand.

Følgende vides med sikkerhed *begravede*: Ditlev von Buchwald; Margrete Rantzau; Ulrik Mormand 1693;¹⁴⁷ Wolf von Rantzau 1696(?);¹⁴⁸ Birgitte Sophie Sehested 1722;¹⁴⁹ Niels Ibsen 1728;¹⁵⁰ hofjunker Sehesteds datter 1764.¹⁵¹ 1767 havde de i krypten stående *†kister* ulæselige indskrifter.¹⁵²

3) LINDES KRYPT, indrettet 1670 af Christen Christensen Linde og hustru Dorothea Nielsdatter Solgaard (jfr. epitafier nr. 1 og 2). Krypten, beliggende under søndre korsarms søndre del (fig. 123), var 1906 rektangulær med tøndehvælv i den øst-vestgående længderetning. Over den udvendige nedgang, midt for gavlen, var indsat en mindetavle (nr. 2) over parrets seks tidligt afdøde børn (fig. 33, 109). I gravkammeret fandtes en sortmalet **skrifttavle* af fyrre-

brædder fra 1732 (fig. 127), hvorpå med gul kursive skrift er anført: »Anno 1670 Haver Velædle og Velbyrdige Christen Linde til Wolstrup etz. Med sin Welb(yrdige) Kiærste Dorete Linde Ladet denne Begravelse bekoste for dem selv og Efterkommere medens af deris afkom er til. Og derfor givet til Kircken 12 Aggre Marcke jorder paa Holstebro Marck. Af dets Indkomst Begravelsen ved lige holdes Efter Fundatsens indhold. Daterit Anno 1670 dend 11 December.

Hvil himmel Salig Siæl udi Guds egen giemme, Hvorjeres bohavet var, der have i nu Hiemme. Eders Legemer hviler her i Gravens Mørcke dal, Indtil jer Frelser selv dem himmel Fløtte Skal«.

Tavlen, 61x141 cm, nu uden ramme, opbevares efter 1907 i den nye kirkes tårn og er siden 1937 i Holstebro Museum (inv.nr. 3734).

Tavleindskriften refererer til fundatser af 1670 og 1679, ifølge hvilke børn, arvinger og efterkommere skulle have, nyde og beholde krypten; såfremt »Begravelsen i sig selv, Hvelving eller Døren, blev brøstfældig, da af samme Eyendoms Indkomst at holdes ved Magt«.¹⁵³ 1732 betales 2 mk. 12 sk. for den nævnte skrifttavle i begravelsen, og både 1718, 1733 og 1753 måtte dør og låge repareres, sidst af Hans smed.¹⁵⁴ 1769 nævnes Lindes begravelse 'yderst i syndre korskirke' med tavlen og de to epitafier, det sidste

Fig. 125-26. *Kisteplader over børn af Christen Linde i dennes *†*krypt (s. 283f.). 125. 1671, fra *†*kiste nr. 1, kaldet »Convolut«, med fire tidligt afdøde børn (0-2 år), Ib, Bertel, Maren og Jep (jfr. fig. 109, 115). 126. 1679, fra *†*kiste nr. 3, Johanne Linde. I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - **Sargschilder für die Kinder Christen Lindes in dessen †Gruft. 125. 1611, aus einem †Sarg, »Convolut« genannt, mit vier früh verstorbenen Kindern (0-2 Jahre), Ib, Bertel, Maren und Jep, 126. 1619, aus dem †Sarg der Johanne Linde.*

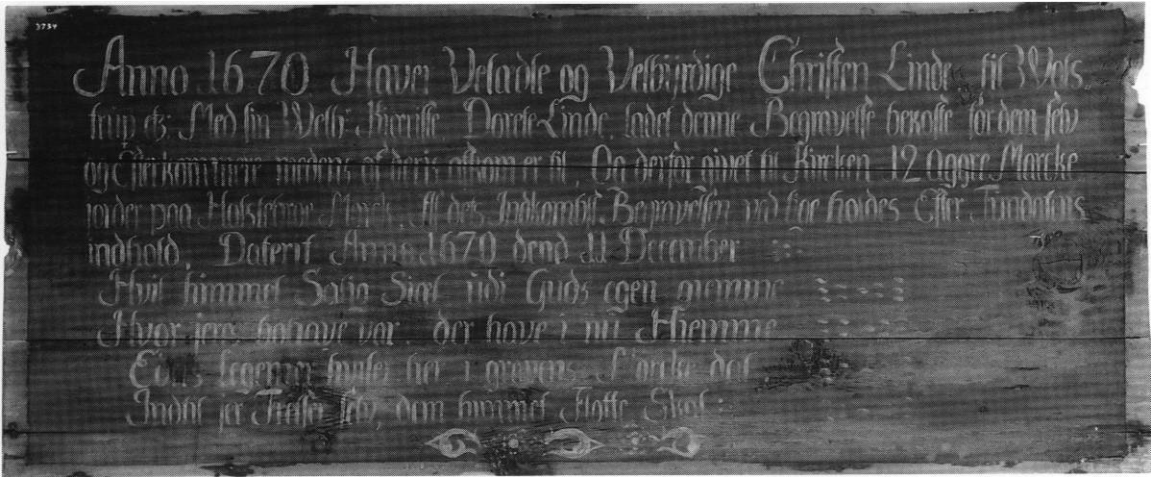

Fig. 127. *Indskrifttavle 1732 fra †krypt nr. 3, indrettet i søndre korsarm 1670 af Christen Linde og Dorothea Solgaard (s. 282). I Holstebro Museum. HW fot. 1996. - *Inskrifttafel, 1732, aus einer 1670 in südlicher Kreuzflügel von Christen Linde und Dorothea Solgaard eingerichteten Gruft.

'uden på kirken over hans afdøde Børn'.¹⁰ 1770 repareredes et 'sprinkelværksvindue' i døren til begravelsen, og 1798 anskaffede man en stor ny lås.¹⁰ Ved begravelsens tømning 1906 bevaredes foruden indskriftstavlen en række kisteplader og -beslag, der nu hovedsagelig er i Holstebro Museum (mærket *).

Med sikkerhed vides følgende *begravede*: otte børn af kryptens stiftere: Ib, Bertel, Maren, Jep, Maren og Jep Linde, 1667-72, samt A(nna) 1676 og Johanne 1679; Dorothea Nielsdatter Solgaard 1685; Christen Christensen Linde 1706; Niels Leth til Store Vosborg 1711; hans hustru Maren Linde 1755; deres søn Palle Leth 1716; Kristiane Amalie Leth f. v. Bass 1766; justitsråd Christen Leth 1778.¹⁰

Kisteplacering. 1906 rummede krypten syv kister, voksenkisterne opstillet i to rækker med kortenderne mod en midtgang. Vestre rækkes tre kister var fra nord: Christen Leth 1778 (ndf. nr. 8); Christen Linde 1706 (nr. 5); Niels Leth 1711 (nr. 6); tilsvarende i østre række: Anna Linde 1676 (nr. 2); uidentificeret, sammenfalden voksenkiste med skelet (måske Dorthe Solgaards, nr. 4); derpå stod to børnekister, den ene Palle Leth 1716 (nr. 7), den anden uidentificeret og sammensunken, formentlig indeholdende børn af Linde 1671 eller 1679 (nr. 1, 3).

†Kister. For følgende kisters vedkommende kendes bevarede rester eller nærmere oplysninger: 1) 1671, en mindre kiste, kaldet »Convolut«, med fire børn af Christen Christensen Linde og Dorthe Solgaard (jfr. mindetavle nr. 2). Kisten er måske den, der 1906 nævnes som sammensunken (jfr. ovf.). Bevaret er *kistepladen (fig. 125): »Vdi denne Convolut hviler 4 af voris Guds Børn forfløte fra dete lorderige til Christi store Dags evige Giede«. Ib Christensøn Linde, *9. okt. 1665, †6. april 1666, levede 25

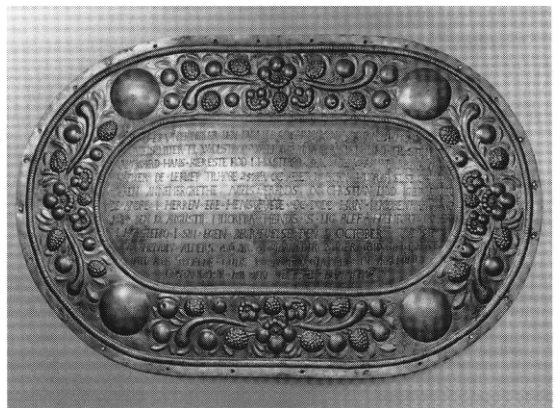

Fig. 128. Dorothea Solgaards *kisteplade, 1685 (s. 284, Lindes †krypt, †kiste nr. 4). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - Das *Sargschild der Dorothea Solgaard, 1685.

Fig. 129-30. *Kisteplade (129) og krucifiksfigur (130), med nyt kors, fra Christen Christensen Lindes †kiste, 1706 (s. 285f.). Kistepladen i Holstebro Museum. HW fot. 1997 og 1998. - *Sargschild (129) und Sargkruzifix (130) mit neuem Kreuz, aus dem †Sarg Christen Christensen Lindes, 1706.

uger og 4 dage; Bertel Linde, *8. dec. 1666, †1667, levede 23 uger; Maren Linde, *21. dec. 1667, levede 12 dage; Iep Sol Gaard Linde, *5. april 1669, †9. maj 1671, levede 2 år, 7 uger, 4 dage. Bredoval messingplade, 36x49 cm, med graveret versalskrift og en bred rand med stiliserede frugtranker mellem fire glatte bukler. Indskriften afsluttes med citat fra Job 1,21 samt gravverset: »Vor Frelser sød ved Blod hin rød har gjort os ren oc klare, efter vor Død i Abrahams Skød kand vi hvile uden Fare«.

2) 1676, A(nna) C(hristensdatter) L(inde),¹⁰⁴ en mindre kiste, hvoraf 1906 kun fandtes en del af låget med initialer og årstal »ACDL« og »1676« angivet ved naglehoveder.

3) 1679, Johanne Christensdatter Linde (barnekiste), ikke nævnt 1906. I behold er *kistepladen (fig. 126): Johanne Christensdatter Linde, *18. maj 1662 i Holstebro af ærbårne, kristelige og velfornemme forældre, †2. feb. 1679 i Hieru(m) (Hjerm) præstegård udi sin alders 16 år, 9 måneder, 8 dage. Bredoval messingplade, 36x55 cm, indskrift med store, graverede versaler, gennembrudt rand med blomsterranker. Indskriften afsluttes af gravvers: »Lemmerne hviler i Graven rolig, Sielen fryder sig i Christo...«

4) 1685, Dorothea Nielsdatter Solgaard, ikke nævnt 1906, men måske den kiste, der stod sydligst i østre række med to barnekister ovenpå (jfr. ovf.). Bevaret er *kistepladen (fig. 128):

Fig. 131-33. *Kistebeslag fra Christen Christensen Lindes †kiste, 1706 (s. 286). 131. Plade med hans våben, den ene af to ens (a-b). 132. Plade med hans spejlmogram, den ene af to ens (c-d). 133. Basunengel, den ene af fire ens, men parvis modvendte (e-h). I Holstebro Museum. HW fot. 1996. - *Sargbeslægte aus dem †Sarg Christen Christensen Lindes, 1706. 131. Schild mit seinem Wappen, das eine von zwei identischen (a-b). 132. Schild mit seinem Spiegelmonogramm, das eine von zwei identischen (c-d). 133. Posaunenengel, der eine von vier identischen aber paarweise entgegengesetzten (e-h).

Dorthe Nielsdatter til Wolstrup velfornemme Christen Lind til Stiennumgaard hans kiereste, *4. marts 1639. De levede sammen i ægteskab 25 år og avlede 17 børn, hvoraf Else, Christen, Maren, Annemergrethe, Niels, Frands og Christen Lind lever, de andre i Herren hensovede. †12. aug. 1685 i København, hvorfra hendes lig blev hjemført og her i Holstebro nedsat i sin egen begravelse 1. okt. i hendes alders 46 år, 4 måneder, 2 uger. Bredoval messingplade, 44x67 cm, med indskrift i graverede versaler og bred rand, der har opdrevne ranker med frugt imellem fire glatte bukler.

5) 1706, Christen Linde. Kisten var 1906 delvis sammenfalden, og kraniet savnedes. Den

fremhævedes for sit rige udstyr, der synes at have svaret nogenlunde til udsmykningen af Jørgen Arenfeldt til Rugaards kiste fra 1717 i Fuglslev kirke (Randers amt).¹⁴⁴ Al messing har spor efter forsølvning. *Kisteplade (fig. 129): »Efter Dend Almindelig Dødeligheds Skiæbne Hviler her inden... Christen Linde«, herre til Wolstrup, Kiærgaardsholm, Pallisberg, Bechmarch og flere andre gårde, *26. dec. 1626 i Holstebro, for sine fædrelandet beviste tjenester ophøjet i adelsstanden af Frederik IV 17. okt. 1704. Med ham hviler alle hans »Ægte Descendenter«. Heraf så han selv 17 børn - kun fire sønner og to døtre overlevede ham - avlet udi 25 års fornøjeligt ægteskab med Dorothea

Fig. 134. Niels Leths *kisteplade, 1711 (s. 286, Lindes †krypt, †kiste nr. 6). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - *Das *Sargschild Niels Leths, 1711.*

Linde, samt adskillige børnebørn. †9. aug. 1706 i sin alders 80. år.³⁵⁰ Messingpladen, 71x40 cm, har hvælvet skriftfelt med graveret skriveskrift i højoval laurbærkrans, der omgives af gennembrudt akantusløv med fire siddende englebørn. Forneden støtter to engle kransen, mens to andre sidder oven på denne og kroner den med en sejrskrants og to løftede palmegrene.

Fra kisten er endvidere bevaret en *krucifiksfigur* (fig. 130) af bly, 55 cm høj, nu ophængt med nyt trækors på vestre korsarms nordvæg,³⁵¹ samt følgende *kistebeslag*: *a-b) To ens plader af messing (fig. 131) med Lindevåbenet i medaljon, som indfattes af akantusløv og klædedraperi, 49x49 cm. *c-d) To ens plader af messing (fig. 132) med Christen Lindes spejlmonogram »CL« (af bly) i laurbærmedaljon, der omfattes af gennembrudt akantusløv og store palmegrene. *e-h) Fire basunblæsende engle af messing (fig. 133), parvis modvendte, men i øvrigt ens,

47x52 cm. *i-l) Fire frugtklaser af gennembrudt messing, 52x38 cm.³⁵² (m-o) Tre hjørnebeslag af messing i form af akantusløv med volutter, 50x19 cm. p) Kantliste af messing med akantusblade, 66 cm lang. †*Kistebeslag*, nævnt 1907: a) En *messingplade* af form som et draperi, 41x38 cm, med mindevers over Christen Linde, signeret af dattersønnen Jens Hjerminde:

'B(enevole) L(ector) (gunstige læser).

Vid hele verden, at her hviler gamle Linde, hvis dyd, forsynlighed går aldrig af vor minde, hvis ære, renome, hvis sundeste forstand, har været velbekendt udi vort ganske land. ...men fra hans hvilested vend dine øjne om, i kirken finder du hans epitafium.

Farvel, far evig vel, da salig sjæl og fader, tak for det ærlig navn, du verden efterlader...'³⁵³

b) Et glat kors af messing, 88x41,5 cm, hørende til ovennævnte krucifiksfigur, c-h) Seks guirlander af messing, hver med et tilhørende par blysløjfer, 17 cm høje, i alt 54 cm brede. i-j) To lignende, ligeledes med blysløjfer, men af noget anden type. k) Et hjørnebeslag som de tre bevarede (ovf. m-o). l) En kantliste af messing med æggestav, 5,5 cm bred, 97 cm lang.

6) 1711, Niels Leth. Låget var 1906 'fast' (vel tilspigret), kisten forsynet med forskellige beslag, nævnt som 'to små sammenhængende skjolde og indskrifter'. **Kisteplade* (fig. 134): »Efter den udølig Siæls Salig Skilsmisse fra legemet hviler her« Niels Leth, fordum herre til Store Vosborg og Lindtops gårde, han levede i ægteskab med sin elskelige frue Maren Linde i 17 år, 6 måneder og 16 dage, velsignet af Gud med syv sønner og fire døtre, af hvilke de to døtre og en søn er døde før faderen. »For Sin honete Extraction berømelig conduite og exemplare qualiteter« blev han af Frederik IV ophøjet til adelsstanden 3. jan. 1708, †18. marts 1711 på sin gård Store Vosborg efter at have levet i denne verden 42 år, 5 måneder og 1 dag. Skjoldformet messingplade, 58x38 cm, med graveret skriveskrift på et bredovalt, laurbærkranset skriftfelt, der omkranses af gennembrudt akantusløv. Heri står foroven to basunblæsende engle med palmegrene. Af de ndf. nævnte *beslag*

Fig. 135-36. *Kistebeslag m.m., med større og mindre sikkerhed henført til Niels Leths †kiste, 1711 (s. 286f., Lindes †krypt, †kiste nr. 6). 135. Begyndende i øvre række ses fra venstre: Messingplade (*a) med mindevers over Niels Leth; krucifiksfigur (*b) af bly, tilhørende kistekrucifiks; messingplade med Lethvåben (*c), akantusløv og engle (*d), et granatæble, det ene af to ens (*e-f), samt et englehoved (*g). 136. Nærbillede af krucifiksfiguren (*b). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - *Sargbeschläge u.a.m., wahrscheinlich auf den †Sarg Niels Leths zurückzuführen. 135. Oben von links: Messingschild (*a) mit Gedächtnisworten über Niels Leth; bleiernes Corpus (*b), einem Sargkruzifix gehörend; Messingschild mit Lethwappen (*c), Akanthusblätter und Engel (*d), Granatapfel, der eine von zwei identischen (*e-f), sowie ein Engelskopf (*g). 136. Nahaufnahme von Krucifixcorpus (*b).

m.m. stammer *a, *c, i-j, med størst sikkerhed fra kisten, de øvrige bevarede og forsvundne er dog også med betydelig sandsynlighed herfra.³⁴ *a) (Fig. 135) en messingplade med følgende mindevers over Niels Leth, signeret »IH« for Jens Hjermind: »...Du var udspiiret af Den Edle Norske Rood/ Din Grøne Ungdom laa op til Minerve food/ Din Manddom cronede Kong Frederich den fjerde/ Med Vaaben og med Skjold En Lind dit Huus gierde/ Dit lif opritig Var Din Død en salig Død... IH«. Bred oval messingplade med graveret skriveskrift og ornamentrand i form af gennembrudt akantusløv, 32x38 cm. *b)(Fig. 135-36), krucifiksfigur af

bly, nu afbrudt over knæene, 19,5 cm høj (1906: 24 cm). *c)(Fig. 135) våbenskjold af messing, Leth-våben (af Vosborg), stærkt beskadiget og nu uden hjelmtegn, 17,5x27 cm. *d)(Fig. 135) akantusløv, gennembrudt, med to stående engle foroven, 26x28 cm. *e-f)(Fig. 135) to ens granatæbler i gennembrudt løvværk. *g) (Fig. 135) englehoved, 13x29,5 cm. h) Akantusløv, gennembrudt, med to palmesvingende engle forneden, 23x27 cm. i-j) (Fig. 137) to ens, gennembrudte medaljoner af messing med spejlmonogram »NL« for Niels Leth. †Beslag: a) Messingplade med yderligere et mindevers over Niels Leth (skriveskrift):

Fig. 137. Niels Leths spejlmonogrammer, *kistebe-
slag af messing (i-j) fra hans ÷kiste, 1711 (s. 287, Lin-
des ÷krypt, ÷kiste nr. 6). I Holstebro Museum. HW
fot. 1998. - Spiegelmonogramme Niels Leths, *Sargbe-
schläge aus Messing (i-j) von seinem ÷Sarg, 1711.

»Saa tog vor Edle Let Sin Gang til Himel Giede
Da Hans D÷d Ædle Siel Blant Engle Flok Tog Sed
Da Hand af Dage Met Oc Maad til Him...
Guds Helge Engle Her Til Himelen Hanem Bar
Hans Siel Er Vist Hos Gud Hans Naun i Minde Stor
Men vi i verden er Oc Folck Paa Jorden Bor«.

Pladen, 16x24 cm, havde form af to sammen-
hængende skjolde med hjelme (uden hjelmtegn)
og akantusblade, der udgik fra de øvre skjold-
hjørner, »i højre Skjold en kronet Løve, i ven-
stre et Træ over en Drage«, b) Et englehoved
som ovennævne (*g) fandtes 1906.

7) 1716, Palle Leth. Barnekiste, stillet på tværs
oven på østre rækkes sydligste kiste. Bevaret er
*kistepladen (fig. 138): Palle Leth, som var søn af
velædle og velbårne Niels Leth til Store Vosborg
og velbårne fru Maren Linde, *14. marts 1708 på
Vosborg, ÷2.april 1716 sammesteds. Højoval
messingplade, 33x25 cm, med laurbærkranset
indskrift i graverede versaler. Afsluttende grav-
vers: »Legemet hviler her rolig, Siælen frydis i
Gud sin Frelser...«.

8) 1778, Christen Leth. 1906 omtalt med vå-
ben i midten, samt »til hver side en Engel og en
Frugtsammenstilling«. *Kisteplade (fig. 139):
Christen De Leth, herre til Nørre Vosborg, vir-
kelig justitsråd, *7. maj 1731 på Nørre Vosborg
af forældrene Henrich de Leth og Sophia de
Linde. Hans ungdom forfremmede ham i gode
videnskaber, efter faderens død var han en støtte
for sin moder, hvis byrder han lettende ved

28. aug. 1757 at antage Nørre Vosborg. Han
kom 11.juli 1760 i ægteskab med sin nu hjerte-
sårde frue, Mette Marie Borrebye. Ægteska-
bets frugter var tre sønner og to døtre, af hvilke
én søn og to døtre nu med deres moder er i
dybeste sorg. Ved flid og indsigter banede han
sig vejen til kongens nåde, som 5.juni 1761 be-
skikkede ham som landsdommer i Nørrejyl-
land, og som 21. okt. 1774 bærede ham med
karakter af virkelig justitsråd samt 6. maj 1776
belønnede ham for hans lange forgæves møje
med byfogedembedet i Holstebro og herreds-
fogedembedet i Hierum og Ginding herreder,
÷30. aug. 1778. Højoval, hvælvet messingplade,
33x25 cm, med graveret skriveskrift og rester af
omgivende, gennembrudte ornament i rocail-
leformer. De 1906 af Eigil Rothe nævnte ÷beslag
(jfr. ovf.) er ikke registreret af Chr. Axel Jensen.

Ikke stedfæstede kistebeslag m.m. fra Lindes
krypt. Som sådanne registrerede Chr. Axel Jen-
sen en række beslag, der dog hovedsagelig

Fig. 138. *Kisteplade fra Palle Leths kiste, 1716 (s.
288, Lindes ÷krypt, ÷kiste nr. 7). I Holstebro Mu-
seum. HW fot. 1998. - *Sargschild vom ÷Sarg Palle
Leths, 1716.

skulle stamme fra Niels Leths kiste. Her er ti bevarede dele anført under denne (jfr. ovf. med note 354 samt fig. 135), mens følgende *kistebeslag* af mere varierende udførelse er beskrevet som ikke stedfæstede. Beslagene, alle fra tiden o. 1700, af messing, fordeles sig på følgende typer: a) Kantbeslag, udtunget, to stykker, det ene 23 cm, det andet 52 cm (jfr. fig. 140). b) Sløjfer, to ens, 10x17 cm (jfr. fig. 140). c) Hjørnebeslag med akantusløv, tre ens, 50x32 cm, itubrudte (jfr. fig. 140). d) Mindre sløjfer, syv ens, 6x13,5 cm (jfr. fig. 140). e) Mindre hjørnebeslag med akantusløv, tre ens, 16x16 cm (jfr. fig. 140). f) Svajede palme grene, seks ens, 33 cm lange, g) Med gennembrudt akantus, tre ens, 24x16 cm (jfr. fig. 140). h) Med granatæble i gennembrudt løvværk, otte ens, 17x19 cm (jfr. fig. 140). i) Høj rektangulært med gennembrudt fremstilling af et timeglas, 15,5x11 cm (jfr. fig. 147). j) Kraniaum af messing, 16x15 cm (jfr. fig. 147). Følgende †*kistebeslag* er registreret 1906, men nu

Fig. 140. Kistebeslag af messing fra Lindes †krypt, o. 1700 (s. 289), en del formentlig fra Niels Leths †kiste, 1711 (jfr. s. 286f.). Fra oven ses: Kantbeslag, det ene af to ens (a); sløjfe, den ene af to (b); hjørnebeslag, det ene af tre ens (c); to mindre sløjfer ud af syv ens (d); hjørnebeslag, det ene af tre ens (e); to svajede palme grene ud af seks ens (f); akantusbeslag (tv.), det ene af tre ens (g); granatæble, det ene af otte ens (h). HW fot. 1997. - *Sargbeschläge aus Messing aus der †Grufte Lindes, um 1700, ein Teil davon vermutlich vom †Sarg Niels Leths, 1711.*

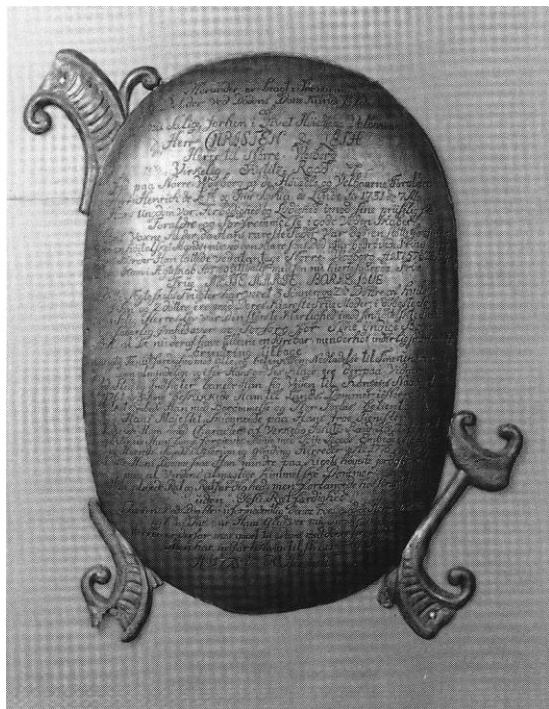

Fig. 139. *Kisteplade fra Christen Leths †kiste, 1778 (s. 288, Lindes †krypt, †kiste nr. 8). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - **Sargschild vom †Sarg Christen Leths, 1778.*

manglende: a) En messingplade, 16x23 cm, med to sammenhængende våbenskjolde, hvortil hørte hjelme, men ingen hjelmtegn. b) To 'nedhængende frugtklaser', 24x19,5 cm.

4) RUDOLPH VON GERSDORFF OG KAREN SOLGAARDS KRYPT, 1690, indrettet i tårnrummet (fig. 123) af Karen Solgaard og hendes 2. mand, Peder Kægeben, farver i Holstebro, for dem selv med børn og arvinger (jfr. alterkande, †oblatæske nr. 1, †lukket stol nr. 1 og epitafier nr. *3 og 4). Krypten havde Peder Kægeben selv ladet »under Jorden hvelve og for-

færdige«, for at den kunne nydes »til ævindeligh Brugelighed, dog at give 2 Rdlr. for hver Liig, som deri nedsættes«.³⁴⁵ Oplysningen om hvælv modsiges af beskrivelsen 1906, der angiver træloft og viser gravrummet rektangulært med længderetning som kirken og nedgang fra øst (fig. 141). Fra en luftåbning i syd er bevaret et *gitter af sortmalet smedjærn (fig. 143), 52x58 cm, med småvolutter og trelinjet, pyntelig versalindskrift. I øvre linje ses initialerne: »[S](alig) H(ans) H(ansen) W(ulf)« for Karen Solgaards 1. mand, derunder »P(eder K(æge) B(en) K(aren) S(ol) G(aard)«, nederst »1690«. Gitteret er siden 1937 i Holstebro Museum (inv.nr. 03.724). Liggende *†gitre* nævnes 1871 for andre af 'luftthul-lerne'.³⁴⁵

Kort før sin død tilskødede Karen Solgaard, nu friherreinde af Gersdorff, 1742 kirken 11 agre og 200 rdl. til bestandig at holde begravelsen »udi god og forsvarlig Stand, saa den ikke forfalder, men naar den det skulde behøve, da besørge dens fornødne Reparation«. Yderligere pålagdes fremtidige brugere af hendes kirkestol en pligt til »bestandig at besørge bemeldte min Begravelse udi smuk reenlig Stand vedligehold-

den«.³⁴⁵ 1769 nævnes krypten som »Frue Karen Solgaards Baronesse af Gersdorf og hendes Mænds Begravelse med et Marmor-Epitaphium (nr. 4) over hende og hendes fierde og sidste Mand Hr. Rudolf Friherre af Gersdorf«. Endvidere fremhævedes, at der til begravelsen hørte en våbentavle (mindetavle nr. *3), og i koret var ophængt *†gravfaner* efter ritmester »Henrik Burchard von Münkhhausen«, som var fru Karen Solgaards 3. mand.³⁴⁶ Frem til 1768 omtaler regnskaberne altid begravelsen som friherreindens, derefter gerne som baron Gersdorffs. 1742 nedsattes Karen Solgaard 'med klokkers ringning', og 1746 fik Hans smed betaling for hager, stabel og lås, 1749 for at gøre noget ved 'sprinkelværket'. 1747 var begravelsen øjensynligt fyldt op, idet man måtte betale klokkeren for 'fire lig fra salig friherreindens begravelse at forflytte' til kirkegården; tre folk var dermed behjælpelige. Nye døre for begravelsen gjordes 1751 af Hans klejnsmed og 1757 af Ove snedker. Den sidste tog sig 1766 af trappen, 1768 reparerede man lugen og rammen, og 1788 lavede Josef muremester en ny trappe.³⁴⁶

Begravede: Hans Hansen Wulf 1682; Peder Kægeben 1701; Burchard von Münkhhausen 1709;³⁴⁷ magister Peder Tøgersen 1719;³⁴⁸ et barn 1723;³⁴⁹ Rudolph von Gersdorff 1729;³⁵⁰ Karen Solgaard 1742;³⁵¹ (Rudolph Gersdorffs søn) stiftamtmand Nicolai Gersdorff 1749; dennes hustru Louise von Boineburg 1765;³⁵² deres datter Louise Magdalene Gersdorff.

†Kister. Allerede 1747 blev som nævnt fire lig (kister) udtaget og begravet på kirkegården.³⁵³ 1871 nævner Frølund Rudolph von Gersdorffs, Karen Solgaards, Nicolai Gersdorffs, Louise von Boineburgs og Louise Magdalene Gersdorffs kister som overtrukket med fløjls og endnu i ret god stand. En sjette kaldte Frølund 'aldeles forrådneth', og han opfattede den som en af kryptens stifteres. Frølund må have overset yderligere en kiste, for 1906 rummede krypten syv, hvis placeringer ses af Eigil Rothes skitse med de i det følgende angivne numre (fig. 141). De store kister i øst var Nicolai Gersdorffs (1) og hans hustrus (2), hans med monogram, indskriftplade og rester af beslag, »Ridder af Ele-

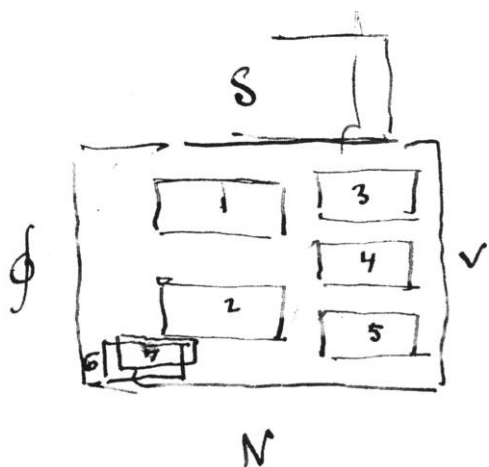

Fig. 141. Rudolph von Gersdorffs og Karen Solgaards *†*krypt, nr. 4, indrettet under tårnrummet af Karen Solgaards 2. mand, farver Peder Kægeben (s. 289). Planskitse i Eigil Rothes indb. 1906 i NM. - *Die †Grufte Rudolph von Gersdorffs und Karen Solgaards, eingerichtet unter dem Turmraum vom zweiten Ehemann der Karen Solgaard, dem Farber Peder Kægeben. Planskizze in einem Bericht von 1906.*

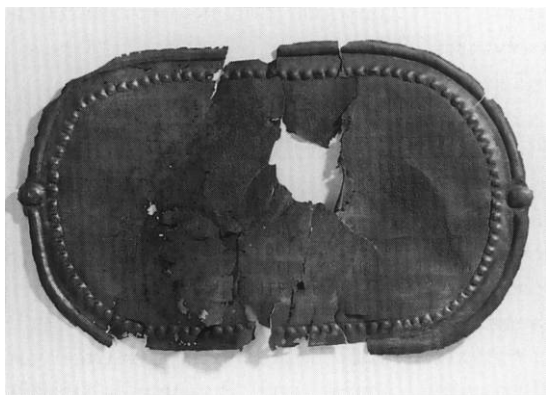

Fig. 142. Hans Wulfs kisteplade, 1682 (s. 291, nr. 1).
HW fot. 1997. - *Sargschild Hans Wulfs, 1682.*

fanten«. Skitsens nr. 1-4 og 7 betegnes også som hele, nr. 5 og 6 (under nr. 7) som sammen-sunkne.

Kisteplader. 1) (Fig. 142) 1682, »ærlig og fornemme Mand [Hans Hansen] Wolf Farfver«, *1643 i Strande i Horn ... afærligægte forældre, gift 1. m. Elisabeth Iesdaater, de levede sammen ... en søn og ... Gift 2. ... m. Karen Sol[gaard], de levede sammen et år og fem uger og havde sammen en søn, †17.(?) marts 1682 i hans alders 39. år. Bredoval messingplade, 26x43 cm, med graveret versalindskrift og omgivende perlebort og vulst; stærkt ødelagt.

*2) (Fig. 144) 1729, »Rudolph Frie Herre af Gersdorff, Ridder, Deris Kongl. Majts. til Danmark og Norge Høibetroede Conference Raad og Stifts Befalingsmand ofver Sællands Stift«, *1660 til Weiche i Schlesien af de gamle Gersdorffers og Nostitiens stammer. Dyd, tro-skab og gudsfrygt banede ham vej til embeder som amtmand i Thy, stiftsbefalingsmand i Aalborg Stift, overhofmester hos højsalig dronning Lovise og endelig stiftsbefalingsmand i Sjøllands Stift. Gud forbandt 1684 hans hjerte i et kærligt ægteskab med Juditha Eleonora von der Glaubitz, som tillige med fire børn nu omfavner ham i himmelen. Deres eneste nulevende søn, »Niclas Baron af Gersdorff, Ridder, Deris Kongl. Majts. Cammer Herre, Amtmand ofver Husum og Schwabsted Amter, samt Ober Staller i Eydersted« tillige med hans frue Caren Sol-

gaard, som han 1709 udbad sig og fik af Gud, arbejder hver dag på at samles med »Herren, ævigheden og Hannem«. Han nåede sine ønskers mål og ende, †11.sept. 1729. Højoval, let tilspidsende, hvælvet blyplade, 35x22 cm, med graveret skriveskrift; øverst en graveret friherrekrone.

*3) (Fig. 144) 1742, »Højædle og Welbaarne Frue Karen Soelgaard«, *26. jan. 1663 i Holstebro ... fik i 3. ægteskab den højædle Rudolph Baron af Gersdo[rph], †. okt. 1742 i [K]jøbenhavn i sin alders 79 år, 6 måneder, .. dage. Højoval, hvælvet blyplade, 35x21 cm, med graveret skriveskrift, stærkt nedbrudt og delvis ulæselig.

*4) (Fig. 144) 1748-49, »Hier ruhet der weyland Hoch und Wohlgebohrner Herr, Herr Nicolas«, Friherre af Gersdorff, Ridder af Elefanten, kongelig geheime konferensråd, geheime-råd, kammerherre, stiftamtmand over Sjølland, sekretær for begge ridderordener og amtmand i Københavns amt, *7. jan. 1688, †17. dec. 1748

Fig. 143. *Gitter af smedejern med årstal 1690 samt initialer for Karen Solgaard og hendes to første mænd Hans Hansen Wulf og Peder Kægeben. Fra Rudolph von Gersdorffs og Karen Solgaards †krypt, nr. 4 (s. 290). I Holstebro Museum. A. Vorbeck fot. 1905-06. - *Schmiedeeiserner †Gitter mit Datum 1690 sowie den Initialen der Karen Solgaard und ihrer beiden ersten Ehemänner Hans Hansen Wulf und Peder Kægeben. Aus der †Gruft von Gersdorffs und Solgaard.*

Fig. 144. *Kisteplader fra Rudolph von Gersdorffs og Karen Solgaards †krypt, nr. 4 (s. 291f.). Øverst (tv.) Rudolph von Gersdorffs, 1729 (nr. *2), og Karen Solgaards, 1742 (nr. *3). Nederst (tv.) Nicolai Gersdorffs, 1748-49 (nr. *4), udført af Hans Michelsen Ludsinsky i København (jfr. fig. 145), og Louise von Boineburgs, 1765. I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - *Sargschilder aus der †Grufte von Gersdorffs und Solgaard. Oben (links) für Rudolph von Gersdorff, 1729, und für Karen Solgaard, 1742. Unten (links) für Nicolai Gersdorff, 1748-49, ausgeführt von Hans Michelsen Ludsinsky in Kopenhagen, und für Louise von Boineburg, 1765.

60 år, 11 måneder og 16 dage gammel. Før sin død havde han selv forfattet denne gravskrift:

»In diesem engen Raum liegt eine handvoll Aschen
ein Kleiner über Rest von dem der nun gewaschen
Durch Christi blut und Todt ganz heilig schön und
rein

der eitelkeit befreyt bey seinem Gott kan sein
Er war des Lebens satt und mehr ist nicht zu sagen,

als dass er sey gewest ein mann der Creutz getragen
vom Lebens eintritten, nun ist er des befreyt
und freuet sich bey Gott in sicher Seeligkeit.«

Højoval, hvælvet blyplade, 35,5x20,5 cm, med graveret, tysksproget skriveskrift og en til pladen hørende friherrekrone. Kistepladen, og vel kistens øvrige *†beslag* (jfr. ovf.), er udført af Hans Michelsen Ludsinsky, København, hvis stempler findes på pladens bagside (fig. 145).³³³

*5) (Fig. 144) 1765, »Frau Lovisa Freyrin von Boyneburg, genant von Honstein«, *15 jan. 1684 udafhuset »Zestätt in Hessen Cassel«, gift 19. dec. 1721 med Nicolaus von Gersdorff, †25. marts 1765 81 år, 2 måneder og 10 dage gammel. Højoval, hvælvet blyplade, 37x22 cm, med graveret, tysksproget skriveskrift og afsluttende bibelcitát: »Weine nicht siehe es hat überwunden der Löwe aus dem Geschlechte Juda ...« (Åb. 5,5).

Fra krypten må endvidere stamme et *kistebe-
slag* i form af en friherrekrone, af messing, 8,5x25 cm.

5) CHRISTEN NIELSEN SOLGAARDS KRYPT, o. 1698, indrettet af borgmesteren i søndre korsarm. Krypten lå nord for Lindes (fig. 123), idet den 1769 omtales som 'for an i

Fig. 145. Stempel for Hans Michelsen Ludsinsky, København, på bagsiden af Nicolai Gersdorffs kisteplade af bly 1748-49 (s. 292, jfr. fig. 144). HW fot. 1998. - Stempel für Hans Michelsen Ludsinsky, Kopenhagen, an der Unterseite des bleiernen Sargschild Nicolai Gersdorffs 1748-49.

syndre korskirke';³¹¹ den nærmere plan, udstrækning og indretning kendes ikke.³¹² Borgmesterens arvinger skødede 4. april 1703 kirken 20 rdl. og vedgik en forpligtelse til for nye ned sættelser at svare 2 rdl. 1769 mangledede de 20 rdl.; de formodedes brugt på kirkens reparation.³¹³ Adgangen sagdes da at være besværlig formeldest stole, 'som der over er byggede'.³¹⁴ 1871 var krypten endnu ved magt med adskillige kister, 1906 nævnes den ikke og var formentlig tilkæstet.

Begravede i den var mindst syv, med sikkerhed kun Christen Nielsen Solgaard 1698 og hans hustru Anne Jacobsdatter Vinter 1702. 1871 stod syv †kister i begravelsen.

6) MAURITS ANDERSEN GRAAES KRYPT, 1729, indrettet af købmanden ved langhusets sydside med nedgang fra skibets midtgang (fig. 123).³¹⁵ 1769 nævnes begravelsen 'lige for kirkedøren',³¹⁶ og 1906 angives rummet som rektangulært med længderetning øst-vest og tøndehvælv. For begravelsen, der bl.a. var tiltænkt hans svigerforældre Niels Ibsen Solgaard og Karen Jørgensen (Grøn?)³¹⁷ til Tviskloster og Lergrav, skødede Maurits Graae 16. nov. 1730 kirken 30 sldl. 'straxen' samt 30 rdl. at forrente.³¹⁸ 1732 ses enken Eleonora Katrine Graae at have ydet et års rente.³¹⁹ Hun giftede sig samme år på ny og døde andetsteds; siden erhvervedes krypten af provst Ebbe Klemensen Kynde, sognepræst 1749-73. Den var 1871 tom, men i et luft hul i syd var et †gitter endnu på plads og bar initialerne: »NIS ET MAG 1730«,³²⁰ der må opløses »Niels Ibsen Solgaard og Maurits Andersen Graae 1730«. 1906 stod der vand i det tomme kryptrum.

Med sikkerhed *begravede* i krypten er kun Maurits Andersen Graae 1730, Niels Ibsen Solgaard og hans ovennævnte hustru, samt endnu et andet lig, 'som vides ej hvo er'.³²¹

7) SØREN LUGGES KRYPT, o. 1730, indrettet af sognepræsten under sakristiet (fig. 123). For krypten skødede hans arvinger 22. okt. 1736 kirken 50 rdl. (jfr. †lukket stol nr. 4 og mindestavle nr. 5).³²² Gravrummet, der 1871 nævnes

'under og med nedgang fra sakristiet', er 1906 angivet nogenlunde kvadratisk og lå under dettes vestre fag. 1737 begæredes ved skiftet efter Søren Lugges 3. hustru en besigtigelse af, hvor mange lig, der fandtes nedsat i begravelsen.³²³ Senere fremgår, at de tilskødede 50 rdl. alle var medgået til kirkens reparation, og intet deraf var henlagt til begravelsens vedligeholdelse. Med henblik på at afhjælpe dette købte Søren Lugges søn, etatsråd Enevold Berregaard Lugge, 1770 tre agre, som hans enke Christiane Frederikke Lugge 1798 ved legat skænkede kirken tillige med renten af 100 rdl. Midlerne skulle tjene til begravelsens vedligeholdelse, idet de i tilfælde af forsømmelse skulle falde tilbage til familien, der markerede stiftelsen ved opsætning af en mindestavle (nr. 5, fig. 119).³²⁴ Uagtet stiftelsen fandt Frølund 1871 krypten i en ynkelig stand med kun én ubeskadiget kiste: 'Det var ønskelig, om en kiste måtte bekostes med indskrift til hver begravelse. Heri kunde levningerne samles og gemmes, medens alt forrådneth træ og forrustet jern blev tilintetgjort. På denne måde kunde Legators vilje ske fyldest endnu et par århundreder uden stor udgift for kirken'.³²⁵

Begravede: Sognepræst Søren Lugge 1730; hans 1. hustru Else Hansen 1716; hans 2. hustru Helene Margrethe Helverskov 1723; hans 3. hustru Anne Friis Basballe 1736; en del af deres børn.³²⁶ †Kister. Allerede 1767 kaldes kisteindskrifterne ulæselige.³²⁷ 1906 fandtes kun tre kister, opsat parallelt i rummets vestlige del. Den midterste kiste var hel (jfr. Frølund ovf.) med et velbevaret, mumificeret lig, de to øvrige helt sammenfaldne. Af †kisteplader *m.m.* nævnes en del navneplader 'forrustede med bogstaverne forædte'. Læses kunne ét monogram »SL« for Søren Lugge.

†MUREDE BEGRAVELSER

Utvivlsomt fandtes et større antal murede begravelser i kirkegulvet (sml. Ringkøbing kirke, 145ff.), men kun undtagelsesvis fremgår begravelsens karakter af regnskabsindførslen. Således gav købmand Mikkell Jensen Find 1702 30 dl. for et begravelsessted, hvis åbning 1719 nødvendig-

gjorde en reparation af stoleværket. 1725 åbnedes begravelsen for købmandens lig, idet enken samtidig skænkede et par lys til alteret; hun selv blev nedsat 1729.¹⁰

IKKE STEDFÆSTET KISTETILBEHØR

Uvist fra hvilken begravelse stammer følgende: *Kisteplade (fig. 146) 1833, »Her under giemmes Støvet af Et saare agtværdigt Ægtepar«, Niels Nielsen Meilsøe, *15. april 1789 i Holstebro, †30. april 1833 sammesteds, og Ingeborg Marie Christensdatter, *14. aug. 1784 i Frøik Mølle, †22. maj 1833 i Holstebro, tre sønner beklager det tidlige tab af deres retskafne forældre.¹¹ Højoval blyplade, let hvælvet med ciseleret tungkant, 41x27 cm, og graveret skriveskrift. Pladen er ikke registreret 1906.

Kistebeslag. Af messing, alle i barokformer: a-b) Kranium med knogler, 13x13 cm, og time-

glas, 13x12 cm, begge med pressede stjerneornamenter og vel stammende fra samme kiste (fig. 147). c) Kranium med knogler, 17x19 cm, højt relief. d) Otte versaler og tal, 9 cm høje, »HHSSN600«. e) Stumper af to allerede 1906 sønderbrudte relieffer af evangelisterne Johannes og Markus i akantusindfatning; man ser dele af en pult, en skrivende hånd og det meste af Johannesønnen. *f) Lilje, 26 cm høj.

Følgende er ikke registreret 1906: g-h) Kranium med knogler samt timeglas, begge 12x10 cm, formentlig fra samme kiste. i) Otte ranker med granatæbler, de seks 22x16 cm, de to 19x16 cm. j) Kantbeslag med akantusfrise og tovtav, 6 cm bredt, 77 cm langt. k) Bladstængel med granatæbler, 24x19 cm. l) En del småstumper af akantusløv og en tulipan.

Følgende er af bly, i barokformer: m) Kranium over rester af knogler, 10x10 cm, med graveret tulipan i panden. n) Liljeagtigt beslag, 19x10,5 cm, med stemplede rosetter og prikgraveret Jesumonogram. Følgende, fra midten af 1700'erne, er ikke registreret 1906: o) Nedre halvdel af en strålekrans, 24x32 cm, med skybånd rummende grædende englehoveder og vingede timeglas. p) 14 ens hængeskæb, 13x18 cm. †Kistebeslag. a-b) To liljer som ovenstående *f. c) En række bogstaver og tal af bly, 8 cm høje. d) Liljeagtigt, af bly som ovf. n.

† KIRKEGÅRDSMONUMENTER

Som det fremgår, lå i 1767 langt de fleste af kirken gamle gravsten fra 16-1700'erne på kirkegården. Nogle havde vel altid markeret kirkegårdsbegravelse, således Milter Hansens og Kirsten Hartvigsdatters gravsten fra o. 1720, hvortil hørte et gitter ('stakitværk') om gravstedet, som kirken ifølge fundats var forpligtet til at vedligeholde (se †gravsten nr. 29). Andre af disse mange sten må i lyset af de gravsattes position oprindelig have ligget inde i kirken og først siden være flyttet ud på kirkegården, snarest o. 1757-67. Åbenbart var disse ældre sten ved 1800'ernes midte solgt, fjernet eller på vej til at blive det (jfr. s. 265). I hvert fald nævnes de ikke i to fortegnelser over gravenes udstyr 1848¹² og

Fig. 146. *Kisteplade for Niels Nielsen Meilsøe og Ingeborg Marie Christensdatter, 1833 (s. 294). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - *Sargchild für Niels Nielsen Meilsøe und Ingeborg Marie Christensdatter, 1833.

Fig. 147. Kistebeslag af messing med dødssymboler, ikke stedfæstede, o. 1700. Til venstre kranium og timeglas, formentlig fra samme kiste (s. 294, a-b). Til højre timeglas og kranium fra Lindes †krypt (s. 289, ikke stedfæstede i-j). HW fot. 1997. - *Sargbeschläge aus Messing mit Todesemblemen, unbekannter Herkunft, um 1700. Links Totenkopf und Stundenglas, vermutlich vom gleichen Sarg. Rechts Stundenglas und Totenkopf von der †Gruft Lindes.*

1860,¹¹ som kirkeværgerne udarbejdede. Fortegnelserne medtager alle grave med en eller anden form for markering.¹² 1848 optræder prydelser på i alt 44 grave (begravelser fra årene 1814-47).

Halvdelen var indhegnet af *stakitter*, vist alle af træ på nær et enkelt, som var af jern. Flere af disse indhegnede gravsteder var anlagt som dobbeltgrave med 'dobbeltstakitter'. Ni gravsteder var dækket med en *muret markering* ('murede minder'), hvorafto, fra 1818 og 1822, var omgivet af trærammer.¹³ Fem grave markeredes af *trækors*, og to, begge fra 1841, af 'jernkors'. De sidste har formodentlig været *støbejernskors*, hvis introduktion i Holstebro således er tidsfæstet. Et 'jernminde', på en grav fra 1823, har derimod antagelig været af smedejern. Endelig var fem grave blot smykket med en *plade på et brædt*. 1860 opregnes 86 grave med udstyr. 35 grave fra listen 1848 fandtes stadig, mens 51 nye grave med mindesmærker og udstyr var kommet til (begravelser fra årene 1844-58). Af de nytilkomne grave var hen ved halvdelen (23) markeret med et trækors og kun fire ved et jernkors. Endvidere har *monumenter af sten* holdt deres genindtog: seks grave var 1860 prydet med 'stenminder', ni med 'marmorminder' (heraf tre 'små marmorminder'), mens andre, der kun nævnes en enkelt gang, betegnedes som 'marmorstøtte', 'stenminde med marmorkors', 'stenkors med marmor' eller blot som 'marmorkors'. I de forløbne år var kun opsat tre dobbelte (træ)stakitter, formodentlig fordi mange af de nye begravelse var foretaget på gravsteder, som allerede var indhegnet.

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Ringkøbing amt i almindelighed henvises til s. 54f., vedr. litteratur og forkortelser til s. 56f. Endvidere er benyttet:

LAVib. *Holstebro byark*. Auktionsprot. 1802-16 (B 78.217). *Holstebro-Måbjerg præsteark*. Div. dokumenter vedr. kirken og kirkegården 1917-31 (C 497c.58). *Holstebro kirkeinsp.ark*. Kirkerogsk. 1616-1862 (C 627.5-11). Dokumenter vedr. kirken og kirkegården 1876-1905 (C 627.15). *Ribe bispeark*. Holstebro kirkes rgsk. 1711-1899 (C 4.1258-66). Holstebro kirkes rgsk. 1900-21 (C 4.1781-83).

Privatarkiver. *Th. Frobenius & Sønners ark*. *Kirkeministeriets orgelkonsulents ark*.

Ved embedet. Læg med redegørelse for kirkebyggeriet ved sognepræst Axel Emil Bülow 1907. Synsprot. 1925ff. *Tegninger*. Farvelagt udkast til kalkmalerier 1912-16 ved Johannes Malling. Forslag til hegnsmur på kirkepladsens nordside (plan) ved Hans Arentoft 1915. Tryk af tegning (plan) ved samme 1931. Tegning af pulpitur ved samme 1932. Tegning til udvidelse af præsterække- og latinskoletavle ved samme 1937.

NM. *Notesbøger*. Søren Abildgaard VIII, 67. Hans Stiesdal 1991. *Indberetninger*. J. B. Løffler 1879 (bygning, inventar og gravminder); C. M. Smidt 1906 (bygning); Eigil Rothe 1906 (gravkrypter, ligkister m.m.); Chr. Axel Jensen 1906 (ligkisteplader og ligkistebeslag); Eigil Rothe 1900 og 1906 (kalkmalerier); Eigil Rothe 1906 og 1908 (altertavlerelieffer); Niels Termansen 1916 og Johannes Malling 1916 (prædikestolshimmel); Mogens Larsen 1979 (historisk inventar og epitafier); E. B. Rosing Holm 1981, 1984 og 1991 (historisk inventar og epitafier); Verner Thomsen 1988 (hærværksskader på altertavlen); Svend Jørgensen 1998 (kisteplader). *Tegninger og opmålinger*. Forslag til omordning af stolestaderne (plan og detaljer) ved F. Uldall 1883. Opmåling af stormklokke ved F. Uldall 1893. Opmåling af kirken (plan, opstalter og snit) ved Hector Estrup 1904. Tryk af tegninger af kirken (snit og opstalt) ved V. Ahlmann 1906.

Holstebro Museum. *Indberetninger*. Peter Kr. Andersen 1936 (pulpiturfyldinger); J. Aldal 1916 (gravminder på kirkegården).

Litteratur. L. Ch. Th. Frølund, *Holstebro, en historisk, topografisk og statistisk købstadsbeskrivelse*, Holstebro 1871. - Vilhelm Ahlmann, »Holstebro Kirke«, *Arkitekten* X, 1908, 205-09 og 321-24. - Elith Reumert, »Holstebro - mine Barndomsminers By«, *Verden og Vi* 3, 1929, 7ff. - J. Aldal, *Holstebros Historie gennem Tiderne*, Holstebro 1939. - Svend Sørensen, »Klokkespillet i Sct. Jørgens Kirke i Holstebro«, *Acta Campanologica* 6, 1974, 13-15. - Holger Hertzum-Larsen, »Tårnuret i Sct. Jørgens Kirke i Holstebro«, *HoMuÅr* 1980, 49-52. - Hans Jørgen Frederiksen, »Da

Maria fik skæg«, *Ico* 2, 1983, 23ff. - Inge Lise og Flemming Bau, *Holstebro Kirke, Sct. Jørgens Kirke*. Folder udg. af menighedsrådet 1987. - Sissel F. Plathe, »Altertavlen fra Maria Kirken i Holstebro. Fra kongeseng til tidssvarende kirkeinventar?«, *HoMuÅr* 1990, 8-18. - Iwanka Petrowa Andersen, »Om konserveringen og restaureringen af 'et ikke godt oljemaleri' fra Holstebro kirke«, *FRAM* 1993, 166-71. - Esben Graugaard og Bent Torben Holm, »Da Jomfru Marias kirke i Holstebro blev brudt ned«, *Det gamle Holstebro* 6 (under trykning).

Historisk indledning ved Niels Jørgen Poulsen, kirkegård og -bygning ved Niels Jørgen Poulsen, †kirkebygning ved Mogens Vedsø, †kalkmalerier ved Ebbe Nyborg og Anne Riising (indskrifter), inventar ved Ebbe Nyborg, Ole Olesen (orgler) og Hans Stiesdal (tårnur), gravminder ved Ebbe Nyborg. Tysk oversættelse ved Bodil Moltesen Ravn. Redaktionen afsluttet dec. 1998.

NOTER

¹ Om Holstebros historie i almindelighed, se L. Ch. Th. Frølund, *Holstebro, en historisk, topografisk og statistisk købstadsbeskrivelse*, Holstebro 1871, og J. Aldal, *Holstebros Historie gennem Tiderne*, Holstebro 1939.

² *Stednavne i Ringkøbing amt*, 1976.

³ Elias Eskildsen Naur, *Ære- og Takke-Digt til sin gamle Skole-By, Holszbroe i Jydland, For beviiste Vælgerninger*, Odense 1667, 1668 og 1669; optrykt med indledning af Jeppe Aakjær, København 1928.

⁴ *DiplDan* 2. rk. II, nr. 223. I brev af 6. febr. 1274, udstedt i Holstebro, kundgør biskop Tyge af Ribe, at fru Lucie har skødet sin gård i Vinderup til forhenværende marsk Jens Kalv på den betingelse, at der af gården ydes vin og oblater til Stubber Nonnekloster og kirkerne i Ginding og Hjerme herreder, og at der holdes årtid for fru Lucie og messer for afdøde troende.

⁵ *DiplDan* 3. rk. III, nr. 319. 16. sept. 1350.

⁶ *Oldemoder* 113.

⁷ Et fingerpeg om, at der endnu i 1230'erne næppe fandtes nogen egentlig by, er måske kongebrevene af 6. juli 1234 og 4. juli 1237. Heri overgiver kongen Ribebispen plovskatten af Hardsyssel, Almindsyssel og Vardesyssel med flækkerne (»opida«) Varde og Lemvig. At Holstebro ikke nævnes (og ej heller Ringkøbing) skyldes vel, at den endnu ikke havde fået købstadsrettigheder. *DiplDan* 1. rk. VI, nr. 182 og 240.

⁸ *Regesta Diplomatica Historiæ Danicæ*, 2. rk. nr. *6496 og *Repert* nr. 1899. - Der er næppe nogen direkte forbindelse mellem Holstebros byvåben, S. Jørgen og dragen, og kirken. Byvåbnets ældste version, fra

1584, viser en rytter med fældet lanse ridende over en pælebro; først 1625 optræder også dragen i seglet.

*Vindfløje med en ridder med lanse prydede tårnet fra 1782 (s. 206). Jfr. Esben Graugaard: »Sct. Jørgen og Holstebro«, *HoMuÅr* 1987, 10-21.

⁹ Aldal (note 1) 67f.

¹⁰ Ribe domkapitel fik 1403 tilkendt 11 grunde i byen, jfr. *HaDipl* nr. 15. Iflg. Ribe Oldemoder ejede domkapitlet 12 grunde, jfr. *Oldemoder* 60.

¹¹ Aldal (note 1). 228f.

¹² Således biskop Iver Munk 1505, 1511, 1514 og 1519.

¹³ Provsten over Hardsyssel, Esger, testamenterede ved sin død 1287 domkirken 3 mark penge til afholdelse af sjælemesser, en afgift hans efterfølgere årligt skulle betale af en gård i »Hvolstath-broo«, som han havde ladet opbygge. Jfr. *Kinch* I, 97. At Esger testamenterede denne af ham selv opførte gård behøver ingenlunde at betyde, at han har været stedets præst.

¹⁴ Kjeld Digesmeds gavebrev 1510, jfr. note 16.

¹⁵ *Dahlerup* 87f. og 90.

¹⁶ Kjeld Digesmed, præst og vikar i Viborg, skænkede iflg. et gavebrev og skøde af 14. marts 1510 sin gård i Holstebro liggende »næst norden op til Aaen, vesten ved forskrevne den Hellig Aands Hus's Vaaning, indtil Provst Klaffses Gaard ... og nær indtil Præste Gylle Gaard« til Helligåndshuset i Aalborg. Gavebrevet kendes fra *HofmFund* IX, 28 (jfr. *Repert* 2. rk. VI, nr. 11493) og er gengivet af *Frølund* (note 1) s. 214f. og af Aldal (note 1) s. 252f.

¹⁷ *Resen* 118.

¹⁸ Aldal (note 1) 163f.

¹⁹ Elias Naur (note 3).

²⁰ H. A. Brorsons *Visitatsberetninger og Breve*, udg. ved L. J. Koch, 1960.

²¹ Søren Kierkegaard: *Papirer* III A 71; jfr. også *Papirer* III B 99.

²² *Frølund* (note 1) 162-63.

²³ *Frølund* (note 1) 163.

²⁴ LAVib. *Ribe bispeark*. Holstebro kirkes rgsk. 1900-21 (C 1781-83).

²⁵ *DaAtlas* med henvisning til *MarmDan*. Jfr. også s. 238 og K. Lund, »Sagn ved Bovbjergkysten om Kongens Søn fra Engelland«, *HaÅrb* 7, 1913, 61-65.

²⁶ Efter branden 1733 indsendte borgerne et kort til kancelliet, visende de områder af byen, der havde lidt skade. Det bevarede kort er gengivet i J. Aldal, *Holstebro i brand. Om den store ildebrand i Holstebro den 22. juli 1733*, Holstebro 1983 (genoptryk af *HaÅrb* bd. 20, 1926).

²⁷ LAVib. *Ribe bispeark*. Præsteindb. til biskop J. Bloch 1766-69 (C 4.775). - Af indberetningen fra Holstebro, fra 1767, er redegørelsen for ligstenene på kirkegården udg. af Erh. Qvistgaard i *HaÅrb*, 1932.

²⁸ Dette er de nuværende gadenumre.

²⁹ Note 30. De daværende matrikelnumre var hhv.

Fig. 148. Oversiden af hvælvet i langhusets 2. fag (s. 190), set mod øst. C. M. Smidt fot. 1906. - *Oberseite des Gewölbes im 2. Langhausjoch. Bildaufnahme gegen Osten, 1906.*

24, 26 og 30, svarende til de nuværende numre 92, 93a, 93b og 96. Oplyst af Lokalhistorisk Arkiv, Holstebro.

³⁰ LAVib. *Holstebro kirkeinsp.ark*. Kirkeresk. 1616-1862 (C 627.5-11).

³¹ LAVib. *Ribe bispeark*. Holstebro kirkes rgsk. 1711-1899 (C 4.1258-66).

³² Således 1639 og 1719.

³³ Note 30 og 31.

³⁴ Inddelingen af kirkegården i parceller blev foretaget 18. aug. 1808 under overværelse af sognepræst, byfoged og de eligerede mænd - i overensstemmelse med kancelliresolution og kirkedirektionens skrivelse.

³⁵ *Frølund* (note 1) 122.

³⁶ Om latinskolen og dens rektorer se *Frølund* (note 1) 108-12 og Aldal (note 1) 205-27.

³⁷ *DaKancReg* 14. maj 1542.

³⁸ Jfr. note 26.

³⁹ *Frølund* (note 1) 113.

⁴⁰ Jfr. vejdirektoratets kort 1797.

⁴¹ *Frølund* (note 1) 171f.

⁴² Jfr. byens brandtaksation 1801. Meddelt af Lokalhistorisk Arkiv.

⁴³ Ved embedet. Tegning med forslag til hegnsmur på kirkepladsens nordside, plan 1:200, ved arkitekt Hans Arentoft 1915.

⁴⁴ Aldal (note 1) 460f.

⁴⁵ Vilhelm Ahlmann, »Holstebro Kirke«, *Arkitekten* X, 1908, 205-09 og 321-24.

⁴⁶ Aldal (note 1) 452-60.

⁴⁷ Den middelalderlige kirke i Holstebro blev ikke den sidste kirke i amtet, der måtte vige pladsen til fordel for en ny. Kirken i Nøvling blev revet ned så sent som 1917 og en ny opført under ledelse af arkitekt J. Vilhelm Petersen.

⁴⁴ Ved embedet. Synsprot. 1925ff. Heri en detaljeret redegørelse for kirkens opførelse, materialer og håndværkere. Murerarbejdet blev udført af murermester Reinhardt Ovesen, Esbjerg, senere af murermester Laurids Pedersen, Holstebro, tømrerarbejdet af Kr. Andersen, Herning. Monierhvelvingerne blev indbygget af murermester C. Christoffersen, Vejle; vinduerne udførtes af maskinbygger C. C. Danielson, Holstebro; skiferdækkerne C. Lundbæk og J. Maezewski, Kbh., lagde tag på spiret. Snedkerarbejdet var overladt S. Knudsen og Chr. Stokholm og endelig havde Bengt og Rasmus Licht malerarbejdet.

⁴⁵ Note 24. Regnskaberne opregner leverancer af facadesten og formsten fra N. A. Sørensens Dampteglværk og Tagstensfabrik og fra Struer Teglværk.

⁴⁶ Af Vilhelm Ahlmanns tegning til kirken 1906 (fig. 12) fremgår det, at man her havde tænkt sig en dekoration med en lilje, vel afbrændte sten.

⁴⁷ LAVib. *Holstebro-Måbjerg præsteark.* Div. dokumenter vedr. kirken og kirkegården 1917-31 (C 497c.58).

⁴⁸ Ved embedet. Læg med redegørelse for kirkebyggeriet ved sognepræst Axel Emil Bülow 1907.

⁴⁹ Se Vilhelm Lorenzen, »Den monumentale Billedkunst og Glasmaleriet. Danske Glasmalerier udførte af Johs. Kragh«, *Arkitekten* VII, 1908, 61f.

⁵⁰ Ved embedet. Farvelagt udkast ved Johannes Malling til kalkmalerier 1912-16.

⁵¹ Beskrivelsen af kirken tager sit udgangspunkt i tilstanden umiddelbart forud for nedrivningen 1906. Heraf følger at kun bygningsdele, der er nedrevet tidligere end dette tidspunkt, er mærkede som forsvundne. - Hovedkilderne til kirkens bygningshistorie er et sæt opmålingstegninger, udført af Hector Estrup 1904 (jfr. fig. 16, 19a-i og s. 205), og en indb. til NM ved arkitekt C. M. Smidt, udat. (1906, jfr. s.206f.).

⁵² Nedrivningen blev ikke efterfulgt af nogen arkæologisk sondering på tomten.

⁵³ LAVib. *Holstebro kirkeinsp.ark.* Dokumenter vedr. kirken og kirkegården 1876-1905 (C 627.15). Indb. ved F. Uldall.

⁵⁴ Mål i øvrigt: 43x15 cm og 40x15 cm.

⁵⁵ Bemærkelsesværdigt er det fuldstændige fravær af sokkelkvadre og vinduesoverligger. Hvis hovedmaterialet har været et andet end granit, f.eks. tegl, taler dette for en datering til 1200'ernes første halvdel eller midte, hvilket ville stemme overens med de øvrige indicier for bydannelsens datering.

⁵⁶ Granitten kan være overført til sidstnævnte bygningsdele ved gennembrydningen af nord- og syd-muren i 2. langhusfag.

⁵⁷ I det følgende betegnet korfaget, uanset at koret kan have strakt sig længere ned i langhuset.

⁵⁸ En eventuel pause behøvede ikke nødvendigvis at falde midt i langhuset - mellem 2. og 3. fag, men kunne også falde mellem korfaget og 2. fag (jfr. tagværker, s. 206).

⁵⁹ C. M. Smidt registrerede, at murene var opført med en ydre og indre halvstensskal med helstensbindere ind i murkernen, der udgjordes af rå kamp i mørtel, isprængt enkelte teglbrokker. Munkestenenes størrelse: 27-28,5x12,5-13,5x7-8,5 cm.

⁶⁰ I hvilken udstrækning de genanvendte kvadre optræder i kirkens murfod - både i den oprindelige bygning og ved de senere tilføjelser - er usikkert, idet kvadrene ikke er indtegnede på H. Estrups facadeopstalter (jfr. fig. 19a-i), men blot kendes fra fotografier (jfr. f.eks. fig. 17, 18 og 33), hvor murfoden ofte er skjult eller utydelig.

⁶¹ For så vidt dette forhold er korrekt registreret på H. Estrups opmålingstegninger. Sammenligning med fotografierne tyder dog på en relativt høj nøjagtighed også på dette punkt.

⁶² En lignende - men modsat rettet - forskydning findes ved støttepillerne i Ringkøbing (s. 72).

⁶³ Forskydningen er mest markant i syd.

⁶⁴ I sydsiden, der udviste den største regularitet, syntes de tre østre langhusfag at have haft en længde af ca. 5,5 m mellem støttepillerne mod 6,4 m i vestfaget. I fald pillerne ikke havde fået den omtalte forskydning mod vest, ville vestfaget være blevet endnu længere, mens østfaget ville være blevet kortere end de øvrige. Dispositionen i nord var en smule mere uklar - formentlig forårsaget af sakristiet ud for korfaget.

⁶⁵ Trappen kunne imidlertid have været anbragt i tilknytning til et af de murpartier, som var dækket af kapellerne. Sandsynligst forekommer det, at der har været et støttepillelignende ↑trappehus(?) sammenbygget med sakristiets vestgavl. Dette ville forklare forskydningen mod nord i forhold til rummets midterakse af gavlens vindue og underbygges yderligere af de anførte uregelmæssigheder i disponeringen af nordsidens støttepiller. Et eventuelt trappehus må være fjernet ved nordkappellets opførelse, hvilket yderligere sandsynliggøres af den antydede samtidige skalmuring af sakristigavlens yderside.

⁶⁶ På korfagets nordside, der fra opførelsen var forudset dækket af sakristiets halvtæg, manglede alle gesimsled.

⁶⁷ C. M. Smidt regnede med, at murværket over gavlfodshøjde helt og holdent hidrørte fra tårnets opførelse.

⁶⁸ Lukkemuren i østvinduets lysning var helstens foruden og halvstens foroven (fig. 19h); udmuringen af nordvinduet havde en så rå karakter på indersiden, at den må formodes udført samtidig med ophængningen 1667 af det derværende epitafium (nr. 1, s. 268, jfr. fig. 20).

⁶⁹ Sydvinduet i 4. fag var indsat 1853 og havde ingen oprindelig forgænger.

⁷⁰ Vinduestypen synes sjældent i senmiddelalderen, men kendes dog - i divergerende udformninger - fra

Fig. 149. Hvælvet i langhusets 2. fag under nedrivning, fotograferet i det øjeblik nordøstre kappe styrter sammen. I kappen ses et hul med jernforstærkning (s. 190); set mod sydvest. C. M. Smidt fot. 1906. - *Ge-wölbe des 2. Langhaus-jochs während des Ab-bruchs. Bildaufnahme im selben Moment, wo die nordöstliche Kappe ein-bricht. In der Kappe eine Öffnung mit eisener Ver-stärkung, 1906.*

sakristiet i Nordby, Samsø (DK Holbæk 2760) og fra et stenhus i Kalundborg, Præstegade 23 (Kjeld Borch Vesth, »Præstegade 23, Kalundborg«, *Bygningsarkæologiske Studier* 1995, 45-55).

⁷⁵ Tegningsmaterialet er en smule uklart på dette punkt (sml. fig. 19e og g). Planen synes klarest, mens snittet viser smig, også i vinduets ydre del, der fremstod tilmuret på opmålingstidspunktet. Yderligere uklarhed opstår derved, at sakristiets vestgavl kan være skalmuret i forbindelse med nordkappellets opførelse (s.d.) - forskelle i murtykkelserne kunne antyde dette; i så fald har den på planen angivne fals været udsparet i skalmuren. Heraf følger da, at vinduet først tilmuredes en tid efter kappellets opførelse.

⁷⁶ Dette træk optræder hyppigst i 1200'ernes teglstensarkitektur, men synes usædvanligt i 1400'erne.

⁷⁷ Norddørens indvendige tilmuring anes - uden tydelige konturer - på et fotografi af kirkens vestende (fig- 27).

⁷⁸ Frølund (note 1) 124f.

⁷⁹ Mindre variationer i munkestensmaterialet i hvælvene viser (jfr. indb. ved C. M. Smidt), at disse er opført ét efter ét - sandsynligvis fra øst mod vest.

⁸⁰ Note 30. 1640 repareredes noget mur på tre piller som 'huellingen er forfattet på'.

⁸¹ Miséren kan skyldes, at langmurene ikke var opført samtidig; dette underbygges i de registrerede små variationer i placeringen af støttepillernes top (sml. s. 181). Sml. tillige omtalen af den ældre ÷ kirke.

⁸² Fire af ribbestenene er overført til den nuværende kirke, hvor de indgår i en rhombeformet blændings-

dekoration over hovedindgangen i tårnet. Mål: 27x11,5x? cm.

⁸³ Som det bl.a. sås i vestfaget, hvor den fremtrådte som en del af ribbenettet (fig. 27).

⁸⁴ Ringen fastholdtes i hullet af tre pånittede vinkelhager.

⁸⁵ Dette vides dog ikke med sikkerhed for vestfagets vedkommende, idet der mangler fotografier af dette hvælvs overside.

⁸⁶ Sådanne forstærkninger tilhører fortrinsvis 12- og 1300'ernes hvælvbyggeri, men er dog langt fra ukendte i 1400'erne.

⁸⁷ Sml. note 119.

⁸⁸ Hector Estrups opmålinger udviser med hensyn til sakristiets detaljer, bl.a. denne, en række unøjagtigheder, der tilsyneladende står i stærk modsætning til gengivelsen af de øvrige bygningsafsnit. Årsagen var formentlig delvis af opmålingsteknisk art, idet sakristiets loftsrum var utilgængeligt på opmålingstidspunktet.

⁸⁹ En sådan undermuring er klart teknisk betinget i nord, hvor den ville afhjælpe stabilitetsproblemer knyttet til skjoldbuernes uheldigt højt anbragte top-punkter. Den i givet fald tilsvarende ombygning af buerne i syd kan formentlig kun skyldes ønsket om symmetri i rummet.

⁹⁰ Kappellets bredde var klart bestemt af længden af langhusets 2. hvælvfag - eller rettere af afstanden mellem de hertil hørende støttepiller, der synes at have været indbygget i flankemurene i flugt med disses indersider.

⁹¹ Stenstørrelse: 27,5-29x12,5-14,5x7-8,5 cm; enkelte målte op til 29,5x15x9 cm.

⁹² H. Estrups opstalt af kapellets vestsideside fremviser ingen bomhuller (fig. 19b), men den øvre række af disse ses på fotografier fra nedrivningen (fig. 44). Disse kan være genåbnede i forbindelse med nedrivningen, idet C. M. Smidt omtaler lukkede bomhuller på vestsiden af alle tre tilbygninger (nord- og sydkapel samt tårn).

⁹³ Tilstedeværelsen af denne kam er en smule usikker, men synes at fremgå af et fotografi af kapellet set fra sydøst (fig. 33). Opmålingstegningerne viser kamme på alle gavle - også der, hvor der tydeligvis ikke fandtes sådanne på nedrivningstidspunktet.

⁹⁴ Det kan ikke afgøres med sikkerhed på det forhåndenværende grundlag, hvorvidt disse løbere var retkantede eller eventuelt berigede ved en let affasning eller afrunding.

⁹⁵ En ribbesten, der er bevaret indmuret i den nuværende kirke (jfr. s. 174), hidrører sandsynligvis fra dette hvælv. Stenen har nakke, retkantede skuldre og et kun let tilbagetrækket, nærmest halvcirkulært hoved, størrelse: 28x14x? cm. Stenstørrelse i hvælvet: 27-28,75x12-14,5x7,2-8 cm.

⁹⁶ Ifølge C. M. Smidt var benyttet samme munkestenstype til hvælvet i søndre kapel som til gavlene på tårnet. Opførelsen af sidstnævnte har derfor sandsynligvis været langt fremskredet ved kapellets fuldførelse 1468.

⁹⁷ Stenstørrelse: 28-29,75x13-14,5x8,5-9 cm.

⁹⁸ Dette antydes af uregelmæssighederne i skiftegangen omkring sporene efter langhusets tagflader samt spring i stilladsniveauerne (sml. fig. 34).

⁹⁹ Dette træk er sjældent, men ikke ukendt. Tilsvarende kendes f.eks. fra 1200'erne i Nørre Herlev kirkes vestparti (DK *Frborg* 1938) samt fra 1400'erne i tårnet i Vester Vedsted (Ribe amt). Der har indsneget sig en meningsforstyrrende fejl på H. Estrups plan, der, i modsætning til opstalten af nord siden, viser en halvtstensfals uden for smigen (sml. fig. 19c og e).

¹⁰⁰ Trappecylinderens afslutning opadtil kunne friste til den antagelse, at stokværkets loft oprindeligt havde ligget ca. en meter højere. Men da det følgende stokværks loft tydeligvis lå i oprindeligt leje, ville der herved kun levnes en etagehøjde på 1-1,5 m, hvilket forekommer usandsynligt.

¹⁰¹ Bjælkehullerne i syd må have haft et mindre 'slip' foroven for at muliggøre en løftning af bjælken.

¹⁰² Urskiverne syntes ikke at have dækket ældre åbninger, som det ellers ofte er tilfældet.

¹⁰³ Note 31. Når to glamhuller mangledealousier, skyldtes det ophængning af to klokker i hhv. østsiddens søndre og sydsiddens vestre glamhul.

¹⁰⁴ Pillen synes - som i syd - at have været indbygget flugtende med vestre kapelmurs inderside. Sakristiets gavlskalmurede sandsynligvis med en halv sten på

vestsiden for at bibringe den samme tykkelse som kapelmurene i øvrigt. Herved skjultes tillige eventuelle uheldige overgange mellem ældre og yngre murværk.

¹⁰⁵ Stenstørrelse: 26-28x12-13,5x7,5-8,75 cm.

¹⁰⁶ Sml. sydkapellet, s. 192.

¹⁰⁷ Sakristiets tilstedeværelse udelukkede et vindue af tilsvarende størrelse og placering i østmuren.

¹⁰⁸ De flankerende blændingers stik tangeredes af gavlens skrålinjer, hvilket underbygger teorien om en fjernet gavlkam.

¹⁰⁹ Stenstørrelse i hvælvet: 28-29,5x13,25-14,5x7,5-9 cm.

¹¹⁰ Det kan ikke med sikkerhed afgøres, hvorvidt ribberne var opmurede af ribbesten (med nakke), eller om det nævnte retkantede led var udformet i puds (sml. fig. 42 og 51).

¹¹¹ Stjernehvælvet i sin ordinære udformning introduceres i det middelalderlige Danmark i Erik af Pomerns Krogen og S. Petri kirke i Malmö i tiden o. 1420, mens hovedparten af stjernehvælvene hidrører fra 1400'ernes sidste fjerdedel og begyndelsen af 1500'erne.

¹¹² Dette forhold ændres ikke af, at denne indskrift formentlig må opfattes som en kladde til korfagets indskrift (jfr. s. 208).

¹¹³ Der henvises generelt til Ann Mari Karlsson, *Stjärnvalv i det senmedeltida Sverige*, Stockholm 1986.

¹¹⁴ Iwar Anderson, »Vadstena klosterkyrka I. Kyrkobyggnaden«, *Sveriges Kyrkor*, vol. 213, Stockholm 1991.

¹¹⁵ Jfr. note 113, passim, og note 114, 57-59, samt Åke Nisbeth, »Sengotiska valv i Östergötland«, *Antikvarisk Arkiv* 8, Stockholm 1957.

¹¹⁶ Monica Rydbeck, *Valvslagning och kalkmålningar i skånska kyrkor*, Lund 1943, 246 og 292.

¹¹⁷ Karl Heinz Clasen, *Deutsche Gevölbe der Spätgotik*, Berlin 1958, 73-74; Hans Josef Böker, *Die mittelalterliche Backsteinarchitektur Norddeutschlands*, Darmstadt 1988, 243 og 257.

Nært beslægtet med stjernehvælvene i Holstebro var også hvælvene i en 1521-22 opført, to stokværk høj tilbygning på sydsiden af koret i S. Maria kirken i Frankfurt a. d. Oder. Hvælvene i det nedre stokværk svarede til hvælvet i Holstebros 2. fag, i det øvre til korfaget. Hans Josef Böker, s. 112, og *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Band VI, Teil 2, Stadt Frankfurt a. O., Berlin 1912, 62.

¹¹⁸ Det her fremførte forudsætter, at figurmalinger i Ejsings korhvælv, der henføres til tiden o. 1500, er senere end hvælvet og dets sandsynligvis samtidige staffering af ribber, vederlag m.m. - dette udelukkes ikke i Eigil Rothes indberetning fra kalkmaleriernes restaurering (i NM).

¹¹⁹ Begge hvælv er i Trap Danmark, 5. udg., dateret til renæssancen, hvilket - når sammenhængs mel-

lem Vestervig-hvælvene, Holstebros sakristihvælv og de to nævnte hvælv tages i betragtning - ikke kan være korrekt. Herved bekræftes tillige den middelalderlige herkomst af sakristihvælvene i Holstebro (sml. s. 190).

¹²⁰ I dette tilfælde med overribber, der tilsyneladende er opført i forbandt med kapperne.

¹²¹ Nørre Nisum (Skodborg hrd.), våbenhusets dør; Fovsing (Hjerm hrd.), våbenhusets dør; Hjerm (Hjerm hrd.), tårnets glamhuller; Mejrup (Hjerm hrd.), tårnets glamhuller og våbenhusets dør; Ørre (Hammerum hrd.), skibets syddør; Estvad (Ginding hrd.), tårnets glamhuller; Smøllerup (Viborg amt), tårnets glamhuller samt Vridsted (Viborg amt), tårnets glamhuller.

¹²² Gavlene i nedennævnte eksempler er alle nedskårne, således at en eventuel kobling af de to midterste blændinger ikke kan eftervises: Dybe (Vandfuld hrd.), tårnets gavle; Vandborg (Vandfuld hrd.), tårnets nordgavl; Fabjerg (Skodborg hrd.), tårnets gavle; Hjerm (Hjerm hrd.), nordkapellets gavle; Mejrup (Hjerm hrd.), tårnets gavle samt Navr (Hjerm hrd.), tårnets gavle.

¹²³ Trappen i Nysogn giver kun adgang til tårnets mellemstokværk, mens der i både Ejsing og Ferring er adgang til såvel mellemstokværket som klokkestokværket (i Ejsing er det nævnte klokkestokværk ændret til et øvre mellemstokværk ved en middelalderlig forhøjelse af tårnet).

¹²⁴ Note 30. Med dørhager forstås normalt stabler til ophængning af dørfloje, men det kan også være hager i en 'dør' (korbue) til fastgørelse af f.eks. et korgitter.

¹²⁵ Sml. Ringkøbing k., s. 82.

¹²⁶ LAVib. *Holstebro kirkeinsp.ark.* Dokumenter vedr. kirken og kirkegården 1876-1905 (C 627.15).

¹²⁷ Note 30. Den anførte pris er væsentlig lavere end for indsættelsen af 22 nye ruder i vinduet 17 år senere.

¹²⁸ En sådan kan dog ikke helt udelukkes (sml. s. 180 og ældre f.kirke).

¹²⁹ Denne afsluttedes foroven af en blyklædt knop over tagryggen - knoppen er på opmålingen (fig. 19h) anbragt lidt for langt mod vest.

¹³⁰ Konstruktionen af såvel de ordinære spærfag som afstivningen over korpolygonen er omtrent identisk med de tilsvarende partier i Ringkøbing kirke (s. 82).

¹³¹ Hovedparten af de synlige bomhuller i korets nordmur under sakristiets tagflade hidrørte fra stilladsbomme, men nogle få overtallige huller lavt over hvælvene kan have indeholdt konsoller til bæring af en rem, der atter har støttet en række skråstivere (fig. 32); sml. Holmstrup (*DK Holbæk* 1818 med fig. 10).

¹³² Tårnets tagværk var det eneste endnu stående, da C. M. Smidt undersøgte kirken i april 1906.

¹³³ I Holstebro Museum opbevares et stykke bly, mål: 2,5x3,5 cm, fra kirkens tag; inv.nr. 15.109.

¹³⁴ Intetsteds omtales siden andre materialer end bly.

¹³⁵ Piberne var nær toppen afstivede af tre vandrette jernstænger. Disse var, som det fremgår af sporene på langhusets tagflade (fig. 35), en yndet siddeplads for fugle.

¹³⁶ Om kirkens nedrivning, se også: Elith Reumert, »Holstebro - mine Barndomsminers By«, *Verden og Vi* nr. 3, 1929, 7ff. og Esben Graugaard og Bent Torben Holm, »Da Jomfru Marias kirke i Holstebro blev brudt ned«, *Det gamle Holstebro* 6 (under trykning).

¹³⁷ Dateringen 'deno' må være det særlige talord 'deni', der betyder 'ti af hver' eller i nogle tilfælde 'tiende' eller 'ti' (som her). Den særlige konstruktion må skyldes hensyn til heksameterformen. 'Sueuis' må her læses 'svenskere', selv om det også kunne betyde 'svabere'.

¹³⁸ En sådan antagelse passer godt med den her anførte redegørelse for bygningshistorien, idet sakristiet var oprindeligt planlagt, men tilsyneladende opført lidt senere end langhusets mure. Langhusets hvælv var imidlertid sidste led i dettes opførelse; i den mellemliggende tid - kort eller lang - kan opførelsen af sakristiet have været fremskyndet, således at denne bygningsdel var den først fuldførte.

¹³⁹ Stedfæstelsen er usikker. Eigil Rothe angiver en placering i østfaget. Dette kan ikke være på gjordbuen eller nordre skjoldbue og der afdækkedes tilsyneladende ikke rester af indskrift på østre skjoldbue.

¹⁴⁰ Jfr. historisk indledning og *Aldal* (note 1) 68.

¹⁴¹ Muligheden for at der har været yderligere navne, må naturligvis tages i betragtning. Men de kendte synes, med ét på hver af de tre kapelvægge, at kunne have udgjort en helhed. Ud over som privat bidragyder og som eventuel kirkeværg kunne Poul Juul også tænkes anført som repræsentant for byens øvrighed.

¹⁴² Jfr. eksempelvis *DK Århus* 1091ff.

¹⁴³ Der foreligger selvsagt den mulighed, at dekorationerne har været sammenhørende med nr. 2 eller 5.

¹⁴⁴ Våbenet betyder ikke nødvendigvis, at Iver Munk har været stifter eller medstifter af udsmykningen, idet det formentlig alene markerer ham som stiftets biskop, under hvem arbejdet er udført.

¹⁴⁵ Beckett, *DaKunst* II, 407ff. For drolier og fabelvæsner, hvortil der også er gode sidestykker i Ålborg Helligåndskloster, se Dorrit Lundbæk, »Fabelvæsner i sengotisk kalkmaleri i Danmark«, *JySaml* 1970, 1-83 og *Mein ganzer Körper ist Gesicht, Grotteske Darstellungen in der europäischen Kunst und Litteratur des Mittelalters*, udg. Katrin Kröll & Hugo Steger, Freiburg im Breisgau 1994.

¹⁴⁶ Jfr. Troels Dahlerup, »Nepotisme som administrativt system. Ribe stift i senmiddelalderen«, i *Struktur og funktion. Festskrift til Erling Ladewig Petersen*, Odense 1994, 66ff.

¹⁴⁷ Ved embedet. Sognepræst Axel Emil Bülow's læg.

¹⁴⁸ Ahlmann havde først tegnet skabet med en udekoreret predella, som en lokal arkitekt derefter forsynede med malet dekoration. Denne bemaling ønskedes 1919 ændret, hvorved man efter Rothes forslag anvendte middelalder- frem for renæssanceskrift.

¹⁴⁹ Sissel F. Plathe, »Altartavlen fra Maria Kirken i Holstebro. Fra Kongeseng til tidssvarende kirkeinventar?«, *HoMuÅr* 1990, 8ff.

¹⁵⁰ At figurerne ikke oprindeligt kan have hørt til en Bebudelsscene, er iagttaget af Plathe 1990 (note 149) 11. Det formodes nedenfor, at de kan have hørt hjemme i et relief af Fremstillingen i Templet (se s. 236).

¹⁵¹ Nyskåret er »Gabriels« (oprindelige?) palmegren samt den ene fod med det nederste afklædningen.

¹⁵² Hyrden bag Maria har 1907 fået fornyet højre hånd med stok.

¹⁵³ Se Chr. Axel Jensen, »Katolsk Kirkeinventars skæbne efter Reformationen«, *ÅrbOldkHist* 1921, 196-200; endvidere Hans Jørgen Frederiksen, »Da Maria fik Skæg. Nogle efterreformatoriske eksempler på ændringer af danske middelalderlige altartavler«, *Ico* 2, 1983.

¹⁵⁴ Sådanne lys har ikke oprindeligt hørt til i scenen, da de alene er knyttet til gengivelser af Fremstillingen i Templet. Som anført af Plathe 1990 (note 149) 13, er samme fejl begået ved kompletteringen af den beslægtede altartavle i Viborg Søndre Sogns kirke 1886-87, hvor Eigil Rothe kan have hentet detaljen. På relieffet er endvidere fornyet flere hænder, fødder, dragtdele m.m.

¹⁵⁵ At den oprindelig har hørt til i relief c (Marias Død) har Rothe (indb. 1906 i NM) godtgjort ved jævnførelse med et tilsvarende relief i Bruxelles. Den ved et bord siddende mand (en apostel) ses ligeledes i motivets gengivelse på altartavlen i Bocholt, Belgien (se s. 237 og fig. 82).

¹⁵⁶ Således Rothe i indb. 1906 med henvisning til paralleller på andre altartavler.

¹⁵⁷ Skaden omfattede ved relief a en afbrækning af englens vingespids og i relief b af hyrdernes stave og Josefs' lys. Endvidere var i relief c stjålet den yngste konges venstre hånd.

¹⁵⁸ Under bunden graveret: »Holstebro Kirke«.

¹⁵⁹ Om Mathias Lind, se *GuldsmHolst* 1980, 37f., hvor altersættet ikke er anført blandt hans kendte arbejder.

¹⁶⁰ Jfr. *GuldsmHolst* 1980, 40.

¹⁶¹ Her læses også den nyere påskrift »Holstebro Kirke«.

¹⁶² *DK Ribe* 745, 1538.

¹⁶³ Hans Sørensen anføres af Bøje og *GuldsmHolst* 1919 som kendt 1698-1714 og vil altså, såfremt der var tale om ham, optræde et år tidligere.

¹⁶⁴ *Weller* 168f.

¹⁶⁵ Ifølge Aldal (note 1) 456 skænkede Herle Kaysen 1907 to syvstager til alteret. Den forsvundne var i

brug til 1986, mens den nu bevarede efter mange år på kirkens loft blev skænket til Ellebæk kirke ved dens indvielse 1980. Herfra har man efter tyveriet 1986 ladet den vende tilbage til Holstebro kirke (*Dagbladet Holstebro* 18. dec. 1986).

¹⁶⁶ Giveren har angiveligt 1962 fundet bibelen, med ejernotater tilbage til Christian IV's tid, på en losseplads i Rønbjerg ved Skive!

¹⁶⁷ For haglerne og tankerne bag deres farver og motiver redegør Inge-Lise og Flemming Bau i folderen *Holstebro Kirke, Sct. Jørgens Kirke*, udg. af menighedsrådet 1987. Her er også gengivet andre udkast fra konkurrencen.

¹⁶⁸ Ved embedet. Synsprot. 1925ff.

¹⁶⁹ *DK Ribe* 1462, 1542, 1763, 2246.

¹⁷⁰ Frem til genopsætningen 1916 var himlens oprindelige loft til stede med profillister mellem midtrosetten og hjørnerne.

¹⁷¹ Aldal (note 1) 61 kalder malerierne for tarvelige og ensformige.

¹⁷² Således en prædikestolshimmel i Idum kirke (Ulfborg hrd.).

¹⁷³ Ved embedet. Tegning af pulpituret ved Hans Arentoft 1932.

¹⁷⁴ Organist- og Kantorembederne, 3. udg. 1927.

¹⁷⁵ Vindladetypen iflg. optegnelser 1950 i Th. Frobenius & Sønners arkiv. Det oplyses her endvidere, at spillebordet er bygget efter samme system som orglerne fra Horsens Orgelbyggeri, dvs. med et membransystem i stedet for bælg.

¹⁷⁶ Organist- og Kantorembederne, 4. udg. 1944.

¹⁷⁷ Den oprindelige Quint 2/3 indgik antagelig i denne stemme.

¹⁷⁸ Note 168. 1938 blev spillebordet istandsat af A. C. Zachariasen, Århus.

¹⁷⁹ Se J. Aldal, »Holstebros Ildebrande 1697-1794«, *HaÅrb* 1926, 16-55, samt Aldal (note 1), 195ff.

¹⁸⁰ Præsterækken gengives af *Frolund* (note 1) 147f., der imidlertid har rettet den »til det oprindelige« og alligevel fandt den så fejlfuld, at han derefter har anført sin egen reviderede præstehistorie. Yderligere rettelser på tavlen har fundet sted 1938.

¹⁸¹ Tavlens oplysninger om latinskolen er anført og suppleret af *Frolund* (note 1) 108ff. Jfr. Aldal (note 1) 205ff.

¹⁸² På tavlens bagside er noteret: »Denne Præstetavle fra år 1742, der har hængt i Holstebro gamle - i 1906 nedrevne - Kirke, er efter Arkitekt H. Arentofts Forslag udvidet og ophængt paa Vaabenhusets Nordvæg i Januar 1938«.

¹⁸³ Ved embedet. Tegning. I forbindelse med istandsættelsen skete henvendelse fra Nationalmuseet med henblik på sikring af en tekstopmaling i overensstemmelse med tavlens originale.

¹⁸⁴ Note 27, *DaAtlas* 794-804, *Frolund* (note 1) 135.

¹⁸⁵ *Frolund* (note 1) 121-47.

Fig. 150. †Kalkmaleri o. 1520 i søndre korsarm. Jomfru Maria i strålekrans, th. et Lange (Munk)-våben (s. 212). Eigil Rothe fot. 1906. - †Wandmalerei um 1520, südliche Kapellenanbau. Muttergottes im Strahlenkranz, rechts ein Lange (Munk)-Wappen.

¹⁵⁵ Se Onno ter Kuile, *Koper & Brons. Catalog van de verzameling konstnijverheid van het Rijksmuseum te Amsterdam*, Amsterdam 1986, 156f.

¹⁵⁷ Eksemplaret i Ribe stammer fra et profanmiljø, den såkaldte Weiss stue. Se Per Kristian Madsen: »Ribes 'store kerte' - en kandelaber fra renæssancen«, *Mark og Montre* 1985, 67.

¹⁵⁸ Lysearmen er til daglig henlagt i kirkens boks og opsættes kun ved gudstjenester.

¹⁵⁹ Henningsen, *Kirkeskibe* 151.

¹⁶⁰ Note 147 og indb. 2. juli 1991 ved Hans Stiesdal, notebog.

¹⁶¹ Om klokkespillet, se Svend Sørensen, »Klokkespillet i Sct. Jørgens Kirke i Holstebro«, *Acta Campanologica* nr. 6, 1974, 13-15 samt *Holstebro Kirke, Sct. Jørgens Kirke*, udg. af menighedsrådet 1987.

¹⁶² Jfr. Nyrop, *Kirkeklokker* 52, 129.

¹⁶³ Note 27 og Frølund (note 1) 139, ifølge hvem klædet da ikke fandtes længere.

¹⁶⁴ Note 27 og 185. Ebbe Kynde læste 1767 noget afvigende: »C.S.S.IB.M.M.D.Lg.« Der må have været tale om samme dug, da sognepræsten 1890 forespurgte Nationalmuseet, hvad der burde ske med et gammelt »Alterklæde«, som bar årstallet »1687«, og

fik til svar, at det burde afgives til Dansk Folkemuseum (korrespondance i NM). Dugen ses ikke indgået her eller andetsteds.

¹⁶⁵ Tavlerne i Ulkebøl (*DK Sjyll* 2336ff.) og Västra Ingelstad i Skåne. Holstebrotavlens topvinger har formentlig som den skånske tavles været dobbeltsidigt maleriprydede. Om nederlandske altertavler i Danmark se Beckett, *DaKunst* II, 238ff. (heri også en række malede), Erik Skov, *Altertavlen i Viborg Søndre Sogns Kirke*, Viborg 1986, og Sissel F. Plathe, »Brabantine altarpieces in Denmark«, *Antwerpse retabels 15de-16de eeuw* II, Essays, onder leiding van Hans Nieuwdorp, Antwerpen 1993, 94-110. Om nederlandske altertavler generelt senest Lynn F. Jacobs, *Early Netherlandish Carved Altarpieces 1380-1550. Medieval Tastes and Mass Marketing*, Cambridge 1998.

¹⁶⁶ Plathe 1990 (note 149) 16f. En beskrivelse med gode billeder af Bocharttavlen er siden publiceret i *Antwerp Alterpieces, 15th-16th centuries* I (Catalogue), ed. Hans Nieuwdorp, Antwerp 1993, 84-93.

¹⁶⁷ S. Lukasgildet i Antwerpen udførte fra o. 1470 mærkning af sine altertavler ved indbrænding af byens våben eller blot en (deri forkommende) hånd. Se Skov 1986 (note 195) 18ff. og Jacobs (note 195) 209ff.

¹⁶⁸ Antwerpenmærker kendes herhjemme fra tavlerne i Ulkebøl (*DK Sjyll* 2336f.), Viborg og Västra Ingelstad i Skåne, samt på den efterreformatoriske højaltertavle i Roskilde Domkirke. Se Plathe 1993 (note 195), Skov 1986 (note 195) 18ff. samt Verner Thomsen, »Altertavle på værksted« (om Roskildetavlen), *NMArb* 1972, 117ff. Når evt. mærker nu ikke ses på Holstebroreliefferne, kan det skyldes, at man ved deres mishandling 1757 ret konsekvent har bortskåret gulvfladens forreste del, hvor sådanne mærker ofte findes anbragt. At Eigil Rothe skulle have overset mærker, der nu ville være dækket af staffering, er ikke troligt, da han var meget opmærksom på mærkningsspørgsmålet.

¹⁶⁹ Således fremhæver Beckett, *DaKunst* 240f. figurskæringens slægtskab med en tavle i Jäder kirke i Sverige, hvis malerier imidlertid er signeret af en Bruxellesmaler 1514. Jfr. Aron Andersson III, 201f. Da billedhuggere og malere også flyttede mellem de forskellige byer i Flandern og Brabant, lader spørgsmålet om tavlers oprindelsessted sig ikke presse. Se Jacobs (note 195) 209ff. og eksempelvis diskussion i Patrik Reuterswärd, »Nederländska altarflüglar: Lofta och Västra Ingelstad«, *Den ljusa Medeltiden, Studier tillägnade Aron Andersson*, Stockholm 1984, 245ff.

¹⁷⁰ Om Antwerpentavlerne opbygning og ikonografi generelt, se Herman J. de Smedt, »De Antwerpse retabels en hun iconografie: een overzicht van onderwerpen en veranderingen«, *Antwerpse retabels 15de-16de eeuw* II, Essays, onder leiding van Hans Nieuwdorp, Antwerpen 1993, 23ff.

¹⁷¹ En rekonstruktion med Marias Død som hoved-

motiv er vel ikke udelukket, jfr. således en tavle fra Enghien i Belgien, *Antwerp Altarpieces* I (note 196) 98ff. Men den forekommer mindre sandsynlig også i lyset af den måde, hvorpå man ved altertavlefornyelsen 1757 synes at have knyttet an til middelaldertavlens hovedform (jfr. ndf.).

²⁹² Jfr. *Jensen* (note 153), 198f. For lignende Mariatavler med en således anbragt stor Mariafigur se eksempelvis tavler i Västerås, Årsunda og Valö kirker i Sverige. Aron Andersson III, 204ff. med fig. 130-32. Hvorledes en hovedfigur af Maria kan have fremtrådt, får man også indtryk af i Sæby kirkes (Hjørring amt) lille nederlandske altertavle, hvor hun krones af engle og er indfattet og båret af et Jessetræ.

²⁹³ Dette må Rothe for så vidt have været klar over, men med sin opsætning af reliefferne på én række har han haft behov for højere felter til at give tavlen højde.

²⁹⁴ Jfr. ovf. med note 155.

²⁹⁵ At en af apostlene sidder eller står med en åben bogrulle eller bog er almindeligt på senmiddelalderlige fremstillinger af Marias Død. Se Gertrud Schiller, *Ikongraphie der christlichen Kunst* 4,2, 128 med illustrationer fig. 684ff.

²⁹⁶ En skitse af disses opbygning findes i Eigil Rothes indb. 1907. En grov konturridsning (nu skjult), der findes langs hvælvenes forkant (jfr. fig. 91-94) er ikke oprindelig, men fra 1757.

²⁹⁷ Det sad 1757-1907 som baggrund for Bebudelsesrelieffet (jfr. fig. 91).

²⁹⁸ Før 1907 indgik det som baggrund for Kongernes Tilbedelse (jfr. fig. 93).

²⁹⁹ Før 1907 hhv. bag relieffet med Kongernes Tilbedelse og bag Omskærelsen (jfr. fig. 93-94).

³⁰⁰ Før 1907 bag fødselsrelieffet og omskærelsesrelieffet (jfr. fig. 92, 94).

³⁰¹ Før 1907 spredt bag og over reliefferne (jfr. fig. 91-94).

³⁰² Eigil Rothes indb. 1906 rummer tilsvarende grundig redegørelse for det fundne på alle figurer og dele.

³⁰³ *Plathe 1990* (note 149) 13 daterer tavlens rester til mellem 1500 og 1520. En dendrokronologisk datering af 'stadværksdelene' i NM viser seneste årring 1491 (intet splintved) og en sandsynlig fældning af det anvendte træ (fra Polen?) efter 1505 (undersøgelse ved Niels Bonde NNU, j.nr. A6951). Bocharttavlen, for hvilken *Plathe* anfører det mulige årstal 1511, er siden fremlagt med en datering så sen som 1525-30. Se *Antwerp Altarpieces* I (note 196) 84.

³⁰⁴ *Plathe 1990* (note 149) 16 foreslår som en mulighed, at stiftsbispen Iver Munk (1499-1536) kunne have stiftet tavlen. Begrundelsen, at et kalkmaleri (fig. 51) skulle angive ham som stifter også af kirkens sydkapel (der må menes nordkapellet), er dog ikke holdbar (jfr. s. 211 med note 144).

³⁰⁵ *Resen* 114. *DaAtlas* 794-804. Der er tale om et van-

dresagn (også refereret 1739 i *MarmDan* II, 84), her i et vist samspil med kæmpevisen »Kongens Søn af Engelland«, hvis strandingshistorie ved Bovbjerg af Anders Sørensen Vedel var bragt i forbindelse med en forgyldt tavle i Staby (Stadil?) kirke (Ulfborg og Hind hrdr.). Jfr. *Frolund* (note 1) 142 og K. Lund, »Sagn ved Bovbjergkysten om Kongens Søn fra Engelland«, *HaArb* 1913, 61ff.

³⁰⁶ *HofmFund* IX, 26-28, *DaAtlas* 794-804.

³⁰⁷ Årstallet 1759 angives alene af *Frolund* (note 1) 138, måske på baggrund af en indb., der citeres 1763 i *HofmFund* IX, 27, og hvori dåben sagdes at være i arbejde (det tilhørende *dåbsfad blev skænket 1760, jfr. ndf.). Sammen med Kristen Jacobsen ses også Kaptajn Niels Smith nævnt som giver af dåb og skriftestol. Kilden er en af Ebbe Kynde vedføjede kommentar til omtalen af gravstenen over Niels Smiths forældre (†nr. 26).

³⁰⁸ I alteropbygningens nordre topgavl. Samme udformning har Thrane's korsfæstelsesbillede i Tromøy kirke i Norge (ved Arendal), og nogenlunde den samme ses på tavlen i Vestervig kirke 1729-30, der oprindelig er udført til Viborg domkirke. Se *DK Tisted* 635f.

³⁰⁹ Maleriet fremtræder efter rensning for overmalinger og fernis 1990 velbevaret. Se Iwanka Petrowa Andersen, »Om konserveringen og restaureringen af 'et ikke godt oljemaleri' fra Holstebro kirke«, *FRAM* 1993, 166-71. Udførligt om Mogens Christian Thrane: senest Jens Jensen, »Malerfamilien Thrane på Fussingø«, *Fussingø*, udg. Randers Amts historiske Samfund 1989, 129ff.

³¹⁰ *Petrowa Andersen* (note 219) 170.

³¹¹ Inv.nr. D169/1989. Stykkerne har rester af grå bemaling, på skæg og Jakobsstav ses herunder forgyldning.

³¹² Tilsvarende har tavlens genbrugte *arkitekturfragmenter i NM (jfr. ovf. og fig. 86) rester af to hinanden påfølgende grå nuancer samt fra 1800'erne guldbronze på de gennembrudte stavværksdele og blåt på hvælvfragmenterne.

³¹³ Indskrifterne citeret efter *HofmFund* IX, 26f. Afvigende læsninger af *Frolund* (note 1) 140f. må især skyldes mellemliggende forkerte opmalinger. Flere sådanne påvises i Eigil Rothes indb. 1908.

³¹⁴ *HofmFund* IX, 27. Skønt strofen kun nævner dåben, er det indlysende pga. indskriftens udstrækning over dåb og skriftestol, at Kristen Jakobsens gave gjaldt begge. *Frolund* (note 1) 138 gengiver indskriften afvigende (som følge af opmaling?), så der tales om både dåb og skriftestol: »Om nogen spør, hvo givet har den dåb og skriftestol er svar, hans navn man ei bør sætte. En Kristen, som herfra drog ud, en Jacobsen med tak til Gud sligt Betel lod oprette«.

³¹⁵ Note 27. Lidt afvigende beskrevet og citeret af *Frolund* (note 1) 138.

²²⁶ *HofmFund* IV, 650 taler endnu om kirkens altertavle som gammel og katolsk, mens værkets appendiks fra 1763 (IX, 26) rummer det her citerede.

²²⁷ Jfr. ovf. med note 224.

²²⁸ Således den beslægtede altertavle i Nørre Felding kirke (Ulfborg hrd.). Se *Aldal* (note 1) 57f. At lokale præster og degne selv udøvede kunstpræget håndværk var sjældent i Danmark, men forekom hyppigere i Norge, hvor der, som i Vestjylland, kunne være langt mellem specialhåndværkere. Se Joh. E. Brodahl, »Prestekunstnere i Norge paa 1600-tallet«, *Norvegia Sacra*, Oslo 1926, 3ff.

²²⁹ Således på Støvringgårds kapel og i Randers Hospitalskirke (Randers amt). Thrane var 1757 en gammel mand, bosat i Viborg (†1764), og arbejdet i Holstebro synes at være hans senest dokumenterede. Se *Jensen* (note 219) 130f.

²³⁰ Jfr. *Frolund* (note 1) 141, der ligefrem fremfører, at det var, som om 'H. A. Brorson taler gennem alterets indskrifter'. Jfr. også *Aldal* (note 1) 58, *Jensen* (note 153) og *Frederiksen* (note 153) 26.

²³¹ Tilskrevet Mouritz Mackeprang fra hans 'ærbødige gamle elev', Ejnar Pedersen, med ønsket om, at disse bemærkninger måtte 'kaste en smugle(!) lys over billedets historie'. Korrespondance i NM.

²³² *Aldahl* (note 1) 98f. og Frederik Poulsen, »Talking, weeping and bleeding Sculptures. A Chapter of the History of Religious Fraud«, *Acta Archaeologica* XVI, 1945, 178ff.

²³³ *Weller* 84f. 163.

Fig. 151. *Pengebøsse 1887 (s. 258). I Holstebro Museum. HW fot. 1998. - *Opferbüchse 1887.

²³⁴ Indskriften suppleret efter afskrift hos *Frolund* (note 1) 139.

²³⁵ Udgifter til nye kalkklæder vedvarer til 1762.

²³⁶ *HofmFund* IV, 650, *DaAtlas* 794-804.

²³⁷ *Weller* 168 og Sven Fritz, »To englebårne sølvdåbsfæde i Viborg Stift«, *ViStÅrb* 1976, 39f.

²³⁸ *Frolund* (note 185) 139 taler 1871 om en hvid og en sort kande til (hhv. ?) vand og vin.

²³⁹ Se (med afbildning) Marie-Louise Jørgensen, »Lektorieprædikestole i Østdanmark«, *Kirkens Bygning og Brug*, 103f.

²⁴⁰ *HofmFund* IV, 655.

²⁴¹ En tilsvarende f d d d s engel kendes bl.a. fra Nørlem kirke (Skodborg hrd.). Se Carsten Bach-Nielsen, »Dåbens engel - en inventartype i kirkens og bevidsthedens rum«, *KirkehistSaml* 1994, 12f. Om sådanne engles hyppigere optræden i Tyskland og Sverige se Bengt Stolt, »De svävande dopängarlarna«, *ICO* 2, 1989, 27ff. og Inga Lena Ångström Grandien, »Barockens dopänglar och Thorvaldsens«, *Ting och Tanke. Ikono-grafi på liturgiska föremål*, red. af Ingalill Pegelow, Stockholm 1998, 119ff.

²⁴² Note 217.

²⁴³ Jfr. f alterkande nr. 2 med note 238.

²⁴⁴ Stykkerne står lysegrønne med hvide topstykker og balustre.

²⁴⁵ Note 30. Snedkerne var udenbys, da rgsk. har udgifter til en vognmand at køre dem hjem igen både 'tour og retour'.

²⁴⁶ Oplysningen om indskriften hos *Frolund* (note 1) 136f., der ikke oplyser sin kilde.

²⁴⁷ Selve den armstol foran, hvorpå præsten må have siddet under skriftemålet, ses ikke direkte omtalt. Om skriftemålspraksis se Erik Skov, »Skriftemål og skriftestol«, *Kirkens bygning og brug*, 118ff.

²⁴⁸ Note 27 og *DaAtlas* 794-804.

²⁴⁹ Hos *Frolund* (note 1) 134 er stolen som den eneste nævnt uden stedsangivelse.

²⁵⁰ *Aldal* (note 1) 472ff.

²⁵¹ Jfr. dog, at f pulpiturstol nr. 4 1776 ødelagde Calnius' epitafium, hvorfor man kan have fundet anledning til at overføre hans mindeindskrift til en af pulpiturstolene.

²⁵² Note 27, *DaAtlas* 794-804. Jfr. *Aldal* (note 1) 405, 491-93.

²⁵³ *Aldal* (note 1) 520f.

²⁵⁴ *KancBrevb* 18. juli 1627 og 2. jan. 1630.

²⁵⁵ Se eksempelvis O. Nielsen, »Herredskirker i Danmark«, *KirkehistSaml* II, 3, 829ff.

²⁵⁶ *Resen* 114.

²⁵⁷ *DK Ribe* 463f., 764ff. Jfr. om sådanne kollekter i Ringkøbing også s. 114 med note 122 samt J. S. Dalager, *Helsingør Almindelige Hospitals Historie 1541-1941*, Helsingør 1941, 64f., 98, 118f., Hugo Matthies-sen, *Fredericia 1650-1760*, 1911, 126f., 216 og Erik Nørr, *Præst og Administrator*, 1981, 319f.

²³⁸ Note 30. Regnskaberne 1624 melder om udgifter til et nyt orgelværk (tømmer, bly, tjære og arbejds-løn), i alt 230 sldl. 2 mk. 4 Å sk. 1625 betaltes 5 dl. for forsølving af piberne og 1629 25 dl. for bemaling af orgelværket, et arbejde det tog to malere otte dage at udføre.

²³⁹ Note 30. Da orglet var færdigt 1705, blev orgelbyggeren befordret til Viborg. Orgelbyggeren Elias Wernitz var domorganist i Viborg 1702(03?)-05.

²⁴⁰ Note 27 og *DaAtlas* 794-804. Arbejdet kostede 140 rdl.

²⁴¹ Note 30. Facaden har muligvis haft tre tårne (eller tårnlignende felter), af hvilke det midterste blev prydet med en strålekrans og de øvrige med storvinger på siderne og basunblæsende englefigurer på toppen.

²⁴² Note 30 og 185. Orglet blev i årenes løb repareret flere gange. 1723: Bælgreparation ved orgelmesteren fra Viborg. 1740: Reparation af metalpiber. 1774: Reparation ved Otto Diderik Dagnis; arbejdet varede 14 dage og omfattede i hvert fald bælgene og pibeværket. 1791: Reparation ved kirkens organist Christian Kaas. 1851: Reparation ved P. Hansen fra Hvislet. 1854: Reparation og omstemning ved A. Clausen. Omstemningen 1854 har muligvis resulteret i en forandring af tempereringen, således at det blev muligt at spille i flere tonearter end hidtil.

²⁴³ Note 30. I 1768 blev 'stolperne under orgelværket' forsynet med syldsten m.m.

²⁴⁴ Note 31. Dispositionsoptegnelse ved Frederik Nielsen 1882.

²⁴⁵ Note 30. 1862 anbragtes et bræt over tangenter på orglet, uden tvivl over pedalklavaturet, som åbenbart ikke blev benyttet så ofte. Det er usædvanligt at finde tungestemmen Dolcian 16 Fod som eneste pedalstemme; muligvis blev den aldrig taget i brug.

²⁴⁶ Note 31 og 126. Det fremgår indirekte af Frederik Nielsens ombygningsoverslag 1882 og 1902, at der kun fandtes én manualvindlade.

²⁴⁷ Note 31. 1882 foreslog Frederik Nielsen, at der opsattes et dække af lærred på rammer (for at beskytte orglets indre).

²⁴⁸ Iflg. Frederik Nielsen var orglets to tungestemmer ubrugelige, idet de havde en 'bragende og skrattende' tone og ikke kunne holde stemningen.

²⁴⁹ Note 31. Frederik Nielsen havde anbefalet en mere gennemgribende forandring af orglet, der havde en uheldig disposition og en 'temmelig mådelig tone' og desuden var skadet på træpiberne og vindladen som følge af det fugtige klima.

²⁵⁰ Note 126. Frederik Nielsen anfører 1902 i et ombygningstilbud, at orglet har 10 stemmer, heraf syv i manual I og tre i manual II; han foreslår, at der tilføjes et pedalværk. Tilsvarende oplyser Organist- og Kantorembederne, 1. udg. 1906, at orglet har 10 stemmer, fordelt på to manualer og anhangspedal.

²⁵¹ Et fotografi fra Gislev kirke 1968, visende orgelfa-

caden (uden piber), fmdes i Orgelregistranten.

²⁵² Jfr. bl.a. de beslægtede Ohrt-facader i Skodborg kirke (Haderslev amt) og Varde kirke (Ribe amt).

²⁵³ Note 31. 1861 blev orglet malet og forgyldt af Clemens Toft.

²⁵⁴ *Frolund* (note 1) noterer, at 1. juli skal være 28. aug.

²⁵⁵ Anledningen til maleriernes nedtagning var kalkning af kirken forud for et kongebesøg i juni 1824.

²⁵⁶ Det usignerede maleri, olie på lærred, målte 86x70 cm og viste »Jesus vandrende paa Søen og gribende den synkende Peters højre Haand, medens Peter med sin venstre Haand og Ansigtet stivnende i Rædsel gør et krampagtigt Greb i Jesu Kappel«. Billedet sagdes at have været alterbillede, hvilket i hvert faldt ikke har været rigtigt. Det erhvervedes ikke. Korrespondance i NM.

²⁵⁷ At kronen ikke ses på fotografier fra o. 1900 tyder på en plads i én af korsarmene. Da kirkeskibet hang i den nordre, kan kronen vel have tjent i den søndre.

²⁵⁸ Oplysningen om brugen i de lukkede stole stammer fra museumsindførslen.

²⁵⁹ Se Holger Hertzum-Larsen, »Tårnuret i Sct. Jørgens Kirke i Holstebro«, *HoMuÅr* 1980, 49f.

²⁶⁰ Han må være identisk med den Nicolaus Wegner, der 1647 reparerede Lemvig kirkes tårnur. *Hertzum-Larsen* (note 279) 51.

²⁶¹ Samme primitive form havde lodderne indtil 1774 i Ringkøbing kirke, s. 131. Fænomenet synes ellers alene kendt fra et tårnur i Strø kirke (*DK Frborg* 1504).

²⁶² Han var iflg. *Herzum-Larsen* (note 279) 51 født i Vester Burlund (Idum sogn) ca. 1730 (†1801), tog 1788 borgerskab i Viborg og udførte især standure, ét signeret »Christen Lund«.

²⁶³ Iflg. *Herzum-Larsen* (note 279) var Poul Martinus født 1769 i Skodborg (Gudum sogn), †1836 i Naur. Da han en tid boede i Gaesagerhus (Sir sogn), er nogle af hans ure signeret »Poul Martinus Gaesager«.

²⁶⁴ Både Boyhus og Schou var, iflg. *Hertzum-Larsen* (note 279) 52, urmagere i Holstebro.

²⁶⁵ Om klokkerne generelt, se *Aldal* (note 1) 59-61.

²⁶⁶ Uldall, *Kirkeklokker* 292, 295f.

²⁶⁷ Således Nyrop, *Kirkeklokker* 172, *Frolund* (note 1) 129f. og *Aldal* (note 1) 59ff. Ældre afskrifter i *Marm-Dan* II, 80 samt i Ebbe Kyndes indb. 1767 (note 27).

²⁶⁸ Den følger Uldall, *Kirkeklokker*.

²⁶⁹ Sådanne klokker benyttedes fortrinsvis til varsling af krig, brand, vandflod m.m. Jfr. eksempelvis for Ribe og Varde *DK Ribe* 514ff, 958.

²⁷⁰ Underforstået, at den jo (som Poul Juul selv) skulle være en art mester for borgerne. Sådanne ordspil og gåder er ikke sjældne, jfr. købmand Kristen Jakobsens giverindskrift på †dåb og †skriftestol s. 245.

²⁷¹ LAVib. *Holstebro byark*. Auktionsprot. 1802-16 (B 78.217).

Fig. 152. *Klokke nr. 1, 1470, stormklokken, udsnit af den plattyske indskrift (s. 264, jfr. fig. 108). I NM. Roberto Fortuna fot. 1998. - *Glocke, 1470, die Sturm-glocke. Ausschnitt der plattdeutschen Inschrift.

²⁹² Horace Marryat, »Rejse i Vestjylland 1659«, oversat af Inger Kjeldsen og bearbejdet af Esben Graugaard, *HaÁrb* 1984, 18.

²⁹³ Aldal (note 1) 461. 1933 meddelte en husejer i byen Nationalmuseet, at ejendommens trappe bestod af gamle ligsten, hvori 'var indhugget forskellige motiver'. (Korrespondance i NM).

²⁹⁴ Ebbe Kynde kaldte i et brev 1755 (note 30) gulvet aldeles ujævnt, »ja saa ujevnt for Altaret, at mand maae frygte for at komme ilde af Stæd, naar mand uddeler Sacramentet«. Gulvreguleringen må have hørt til de af Kynde igangsatte arbejder efter 1757, jfr. s. 234.

²⁹⁵ Om Christen Christensen Linde se Aldal (note 1) 181-89, Esben Graugaard, »Christen Linde - 'vesterlandets konge'«, *FRAM* 1985, 45-50, samt Esben Graugaard og Rigmor Lillelund, »Linde-Friedenreich - historien om et tvivlsomt adelskab«, *PersHistT* 1996 nr. 1, 1-11.

²⁹⁶ Merete Bergild og Jens Jensen, »Christen Jacobsen (1622-1708). En jysk billedhugger«. *Synligt og usynligt, Studier tilegnede Otto Norn*, Herning 1990, 180.

²⁹⁷ Jfr. Birgitte Bøggild Johannsen & Hugo Johannsen, *Kongens Kunst, Ny Dansk Kunsthistorie* bd. 2, 1993, 206.

²⁹⁸ Ej heller dettes maler kendes, men lighed med to epitafiemalerier i Århus Vor Frue kirke fra o. 1683 og o. 1688 antyder, at der kan være tale om en i øvrigt uidentificeret Århusmaler (*DK Århus* 1210f., 1213f. med fig. 160, 162-64, 169). Venligst meddelt af Jens Bergild.

²⁹⁹ I Hugo Matthiessen, *Snapstinget*, 1946, 62, gives en storartet karakteristik af Christen Lindes fremtræ-

den på maleriet: »Velvære behersker det glatragede Underansigt med de tykke Læber, Overskægget stritter til begge Sider, Næsen er foruroligende lang, og smaa, vagtsomme Øjne holder Udkig under de højt svungne Bryn. Billedet giver Indtryk af Frodighed og Kraft, men man mærker unægtelig ogsaa, at Personen - trods de over Vommen fromt foldede Hænder og Ansigtets flygtige drag af Forekommenhed - ikke har været nem at komme omkring ved. Bag Trækkenes fede Tilfredshed aner man noget glubende ligge paa Lur, og at Masken hurtigt har kunnet forandres«. Jfr. Birgitte Bøggild Johannsen & Hugo Johannsen, *Kongens Kunst, Ny Dansk Kunsthistorie* bd. 2, 1993, 206.

³⁰⁰ Bergild og Jensen (note 296), 181. Christen Jacobsens tidligst kendte arbejde er prædikestolen i Ejning kirke (Ginding hrd.) fra 1656. Herudover synes han i Ringkøbing amt at have udført et epitafium over sognepræst Jens Mortensen (†1695) i Møborg kirke (Skodborg hrd.) og den 1904 brændte faltetertavle i Ikast kirke (Hammerum hrd.).

³⁰¹ Note 30. Afregningen for rengøring og maling skete til en 'Anders Turt(?)' (læsningen af efternavnet usikker), der alene tog sig af træværk og indskrifter; men det nye maleri kan tænkes indsat samtidig. I så fald er Dorothea Solgaard selvsagt ikke malet efter levende model, men portrættøren vil da formentlig have haft et eksisterende maleri i hjemmet til rådighed.

³⁰² For storfeltets vedkommende var denne fastspig-ring sket på den rå mur før der påførtes puds.

³⁰³ Maleriet var før 1984 fæstnet til det underliggende med jernsøm. Det fandtes da skadet af revnedannelser, småafskalninger og smuds.

³⁰⁴ Jfr. Mogens Kragssig Jensen, »Linde«, *DaAdÅrb* 1994-96 (1997), 617f.

³⁰⁵ Aldal (note 1), 190. Jfr. *DK Ribe* 3076 og om krigen O. Vaupell, *Den dansk-norske Hærs Historie*, 1872.

³⁰⁶ *DK KbhAmt* 734. Ved dette epitafium skal også den helt unge Simon Carl Stanley have medvirket ved udførelsen af to engle. Jfr. også Victor P. Christensen, »Engle og Genier i dansk Skulptur i 18. Aarh.«, *Kunstmuseets Aarsskrift* 1915, 128f.

³⁰⁷ Aldal (note 1) 458f.

³⁰⁸ LAVib. *Holstebro byark*. Auktionsprot. 1802-16 (B 78.217). Jfr. Aldal (note 1) 457.

³⁰⁹ *Frølund* (note 1) 121-47. For tilladelse til indmurin-gen betales 30 rdl. C627-9.

³¹⁰ Aldal (note 1) 457.

³¹¹ *DaAtlas* 794-804.

³¹² Af børnene blev Knud og Christen borgmestre, Johanne blev gift 1° med rektor Jeppe Solgaard og 2° med kapellanen Jens Thomsen i Ålborg, mens Maren blev gift med rektor Peder Thisted og Dorothea med Christen Christensen Linde. Jfr. *Frølund* (note 1) 145 og Aldal (note 1) 291.

³¹³ *HofmFund* IV, 651. Jfr. Frølund (note 1), 198 og *Aldal* (note 1) 181.

³¹⁴ *Aldal* (note 1), 113, 261f, 294.

³¹⁵ Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1) 290f.

³¹⁶ Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1) 75.

³¹⁷ Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1) 263.

³¹⁸ Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1) 181.

³¹⁹ Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1), 178, 181.

³²⁰ Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1) 76, 79f.

³²¹ Hvis hendes 3. mand, Peder Madsen, som angivet på hans $\dagger$ gravsten (nr. 18) er død 29. aug. 1674, kan hun ikke dårligt derefter have siddet enke i seks år og efterfølgende havde giftet sig med Peder Christensen Hove.

³²² Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1) 292, 298.

³²³ Hvis Peder Andersen er død 54 år gammel 1712, kan han ikke have været gift med en kone, der døde, da han selv var 17 år gammel.

³²⁴ *HofmFund* IV, 655. *Frølund* (note 1) 143 henfører skødet til 1718.

³²⁵ Note 30. Således betaltes en tømmer 1743 for indhegningen med stakitværk, hvortil Hans smed leverede fire store hjørnebånd og søm. 1782 måtte stakitværket 'af ny' opsættes, hvorfor kirken betalte tømmermand »Peder Wejlgod«.

³²⁶ Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1) 210, 383.

³²⁷ *Aldal* (note 1) 298.

³²⁸ Note 30. Formentlig købmand Hans Rasmussen, jfr. *Aldal* (note 1) 369, 384f.

³²⁹ Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1) 199, 329, 358, 364, 504.

³³⁰ Note 27. Jfr. *Aldal* (note 1) 92.

³³¹ Jfr. *Aldal* (note 1) 241, 358, 374, 382.

³³² Note 30. Jfr. også *Aldal* (note 1) 222, 363, 369ff, 391.

³³³ Note 31. Jfr. *Aldal* (note 1) 200, 371f, 472.

³³⁴ Note 30. Jfr. *Aldal* (note 1) 494.

³³⁵ Note 30. Jfr. *Aldal* (note 1) 246f., 339.

³³⁶ *HofmFund* IV, 650f.; *Da Atlas* 794-804.

³³⁷ Indb. 1906, i NM.

³³⁸ *DaAtlas* 794-804, jfr. *Aldal* (note 1) 148, 154f. 162, 175, 180, 291f.

³³⁹ Jfr. *Aldal* (note 1) 76.

³⁴⁰ *Frølund* (note 1) 128, jfr. *Aldal* (note 1) 76, 90, 170ff., 216.

³⁴¹ *Frølund* (note 1) 128, jfr. *Aldal* (note 1) 77.

³⁴² Note 30. For nedsættelsen »i Altergulvets Begravelse« betalte Christen (Mortensen) Nyboe, jfr. *Aldal* (note 1) 224, 239.

³⁴³ *Frølund* (note 1) 128 henfører 1871 begravelsen til 'forrige århundrede', jfr. *Aldal* (note 1) 240.

³⁴⁴ *HofmFund* IV, 653f. Fundatsen er signeret af Margrethe Rantzau og Wolf von Buchwald.

³⁴⁵ *HofmFund* IV, 653f.

³⁴⁶ Note 30. Jfr. *Frølund* (note 1) 129.

³⁴⁷ Note 30. Det fremgår, at krypten åbnedes for et lig dette år.

³⁴⁸ *HofmFund* IV, 654f. *Aldal* (note 1) 189.

³⁴⁹ Plader og beslag herfra dels i Museet på Koldinghus, dels i NM.

³⁵⁰ Indskriftens fulde ordlyd er gengivet af *Frølund* (note 1) 126.

³⁵¹ Før 1983 hang kistekrucifikset på korets østvæg.

³⁵² Henføringen afto afdisse til Niels Leths kiste (foreslået af Chr. Axel Jensen) forekommer mindre sandsynlig, da denne kistes messingbeslag i øvrigt synes uden frugtklasernes forsølvning.

³⁵³ Citeret efter *Frølund* (note 1) 126f, der gengiver hele verset, som er signeret: »J. H. Ex. Filia Nepos«.

³⁵⁴ Alle er 1906 registreret som formentlig stammende fra kisten. Når det gælder *a, *c, h-i, bestyrkes henførelsen til kisten til dels af indre kriterier (våben, indskrifter), mens den for de øvrige især skyldes en jævnførelse af formerne.

³⁵⁵ Note 30. *HofmFund* IV, 654, *Frølund* (note 1) 216, *Aldal* (note 1) 190-92.

³⁵⁶ *DaAtlas* 794-804. Se også note 27 og *Aldal* (note 1) 190.

³⁵⁷ Note 27. Ifølge pastor Kynde 1766-69 var blandt de udtagne Karen Solgaards to første mænd.

³⁵⁸ Halkjær Kristensen, *Tinmærker* 36, hvor dog gives et andet stempel med samme initialer og årstal (1726).

³⁵⁹ Krypten findes ikke registreret af Eigil Rothe 1906, idet den vel da var tilkastet.

³⁶⁰ *HofmFund* IV, 655. Jfr. *Aldal* (note 1) 292.

³⁶¹ *Frølund* (note 1) 125. Jfr. *Aldal* (note 1) 338.

³⁶² Navnet på Niels Ibsens hustru angives således af *Frølund* (note 1) 125. Jfr. *Aldal* (note 1) 223, 226, 489.

³⁶³ Note 30. Se nærmere *Aldal* (note 1) 458f.

³⁶⁴ Note 30. Jfr. indskriften på mindetavle nr. 5.

³⁶⁵ Jfr. *GuldsmHolst* 1980, 33.

³⁶⁶ Hertil må lægges et muligvis betydeligt antal grave, der ikke var udsmykkede, men blot henlå som højryggede tuer.

³⁶⁷ Ifølge kirkeregnskaberne betalte købmand Richter 1815 for at måtte pålægge sine to sønners gravsteder 'teglstensmur og ramme'; samme år ligeledes købmand E. Houmarch 'for hans søns grav at mure og pålægge træramme'. Disse grave var sløjfet inden 1848.

DIE KIRCHE VON HOLSTEBRO

Die Stadt Holstebro ist bei einer Brücke über den Fluß Storåen entstanden, die die Limfjord-region mit südlicher gelegenen Gebieten in Richtung Ribe verband (Abb. 2, 4-5). Die Stadt wird 1274 erstmals erwähnt, als der Bischof von Ribe eine Urkunde in »Holstatbro« ausstellte. Es ist nicht überliefert, wann der Ort Stadtrechte erhielt, da Privilegien älteren Datums bei einem Brand 1552 verloren gingen, und neue im selben Jahr vom König erteilt werden mußten. Trotz ihrer zentralen geographischen Lage, die sowohl in der weltlichen als in der geistlichen Verwaltung ausgenutzt wurde, blieb die Stadt das ganze Mittelalter hindurch nur von bescheidener Größe. Sie erhielt nur eine einzige Kirche und keine Klosterstiftungen.

Der jetzige, 1907 eingeweihte Kirchenbau, ersetzte eine mit dem ausgemalten Datum um 1440 geschmückte Backsteinkirche. Quader aus einem romanischen oder eher spätromanischen Vorgängerbau machten einen Teil dieser Backsteinkirche aus. Aus einem vom Ripener Bischof Peder 1465 erteilten Ablassbrief geht hervor, daß die Kirche der *Heiligen Jungfrau* geweiht war.

Der Kirchplatz (Abb. 3), etwa 200 Meter nördlich des Flusses, diente bis 1865 auch als Stadtfriedhof.

DER KIRCHENBAU. *Der jetzige Kirchenbau* (Abb. 8) ist ein Backsteinbau mit spätromanischen Formen, errichtet nach einem Plan des Architekten Vilhelm Ahlmann (1852-1928). Der Bau ist ein kreuzförmiges Gebäude mit dreiseitigem Chorschluß und einem Turm mit Pyramidendach. Die Kirche orientiert an der alten Kirche in einem rechten Winkel, mit Chor im Norden und Turm im Süden (Abb. 3). Im Inneren tritt der Chor als eine Apsis hervor; der Haupteingang geht durch die Mittelachse des Turms im Süden. Die Innenräume sind mit sogenannten Monier-Gewölben mit Kappen aus Stahlbeton versehen. Die *Glasmalereien* in den drei Chorfenstern wurden 1907-08 von Johannes Kragh ausgeführt; eine zeitgenössische *Wandma-*

lerei rund um Fenster und Gewölberippen ist dem Dekorationsmaler H. F. Svendsen zuzuschreiben.

Die 1906 abgerissene Kirche (Abb. 14 ff.) war ein um 1440 errichtetes Langhaus mit dreiseitigem gebrochenem Ostschluß und zeitgleicher Sakristei an der nördlichen Chorwand. An der Südseite der Kirche wurde 1468 ein Kapellenanbau angefügt, und kurze Zeit danach schlossen sich im Westen ein Turm und an der Nordseite der Kirche noch ein Kapellenanbau an. Der Kirchenbau hat wahrscheinlich einen †*Vorgängerbau* an derselben Stelle abgelöst, von dem in den Wänden der Nachfolkerkirche etliche vermauerte Granitquader, wie ein *Tympanon* (Abb. 15), ein *Rahmenstein* und zwei *Kämpfer* (Abb. 21-22) erhalten waren.

Dem Bau der *Kirche*, die laut einer ausgemalten Inschrift aus dem Jahr 1440 datiert, lag zweifellos ein Gesamtplan zugrunde, und die Bauarbeiten verliefen allem Anschein nach auch ohne wesentliche Unterbrechungen. Jedoch scheint die Sakristei gegen aufrechtstehende Verzahnungen in der nördlichen Chorwand errichtet worden zu sein, und möglicherweise war es in der Mitte des Langhauses zu einer Pause bei den Bauarbeiten gekommen.

Der *Grundriß* der Kirche (Abb. 16) mit ungeteiltem Langhaus und dem ab Ende der 1200er Jahre gebräuchlichen, polygonalen Ostschluß, wurde unter den übrigen Stadtkirchen des Kreises in Ringkøbing verwendet (S. 72). Das *Mauerwerk* wurde als Gußmauer mit einer äußeren und inneren Schalung aus Backsteinen in einem regelmäßigen gotischen Verband errichtet. Aus den in Jochen gliedernden *Stützpfeilern* war ersichtlich, daß der Bau von Anfang an für Gewölbekonstruktionen vorbereitet war.

Von den ursprünglichen, gefälzten *Spitzbogenfenstern* des Langhauses waren zwei erhalten geblieben, und zwar in der Ostwand des Polygons, beziehungsweise mitten in der Nordwand des dritten Langhausjoches; der Hauptteil der übrigen Öffnungen war an ihren ursprünglichen Stellen angebracht, wurden aber späterhin durch Abschlagen eines Falzes erweitert. Von den Fenstern in der Sakristei war nur ein zuge-

mauertes *Rundfenster* in der Westwand, etwas nördlich der mittleren Achse des Raumes erhalten geblieben. Die ungewöhnlich niedrige Nordwand hatte wahrscheinlich seit Baubeginn fensterlos gestanden.

Im Langhaus waren drei ursprüngliche, gefaltete Spitzbogentüren erhalten geblieben. Die *Sakristeitür* befand sich im Osten der nördlichen Chorwand (Abb. 21), und zwei weitere *Türen* waren erhalten, allerdings vermauert, im Osten der Süd- und Nordseite des Westjochs (Abb. 35-36). Bis 1733 diente das Norderportal als Haupteingang der Kirche, worauf dieses in die Südwand verlegt wurde, um schließlich 1856 in der Turmfassade angebracht zu werden.

Beim Abbruch erschien das *Kircheninnere* in putzverkleideter und weißgetünchter Gestalt. Die *Langhausgewölbe* wurden von gefalteten Pfeilern, die die Rippen und die unprofilierten Gurtbögen trugen, getrennt. Die zwei östlichen Langhausjochs und das »halbe« Polygonjoch wurden durch ein Netz von Rippen in ein Sternmuster unterteilt (vgl. Abb. 22-24), das im großen und ganzen für dänische Verhältnisse einzigartig ist (vgl. unten), während die zwei Westjochs ganz einfache Kreuzgewölbe waren. Alle Gewölbe hatten schwere, einen ganzen Stein dicke Oberrippen, die in groben, vereinfachten Zügen dem Rippennetz an der Unterseite folgten (Abb. 26).

Das *Sakristiegewölbe* bestand aus zwei kleinen quadratischen Jochen, die im Gegensatz zum Langhaus gegen sämtliche vier Wände mit Schildbögen versehen waren. Die kuppeligen Gewölbe, die aus vier einzelnen, in den Scheiteln der Gewölbe zusammengeflochteten Kappen gemauert waren (Abb. 32), hatten keine gemauerten Rippen, sondern waren mit einem rippenähnlichen, in den Putzschichten der Kappen ausgeformten Muster ausgestattet. Das Muster im Ostgewölbe war eine vereinfachte Darstellung vom Rippennetz im Chorjoch des Langhauses, wohingegen das westliche Gewölbe wie ein gewöhnliches Sterngewölbe gestaltet war (Abb. 30-31).

Mittelalterliche Änderungen und Anbauten. Schritt für Schritt wurden in den Jahren um

1470 zuerst ein südlicher Kapellenanbau, danach ein westlicher Turm und schließlich ein nördlicher Kapellenanbau errichtet.

Der südliche Kapellenanbau (Abb. 33), dessen Errichtung laut einer gemalten Inschrift im Gewölbe 1468 abgeschlossen gewesen sein sollte, wurde aus Backstein in gotischem Verband gebaut. Der Giebel war abgetrept mit fünf schlanken Zinnen und eine Verzierung aus sieben spitzbogigen Blenden; die zwei mittleren saßen gekuppelt unter einem gemeinsamen Stich, der von einer konzentrischen, durch strahlenförmige Läufer unterteilten Friesblende begleitet wurde. Das Innere des Kapellenanbaus hatte zuunterst in der Westwand sechs spitzbogige Blenden und wurde von einem halben Stein dicken, achteiligen Gewölbe mit Rippen überwölbt, die einen abgefasten oder gerundeten Querschnitt hatten.

Der *Turm* (Abb. 34-36), der mit der Anschaffung der Sturmglocke 1470 fertiggebaut gewesen sein soll, wurde aus Backstein in gotischem Verband gemauert und war im Norden und Süden mit Giebeln versehen. Zur Beleuchtung des Turmraumes dienten ursprünglich zwei ungewöhnlich gestaltete Fenster mit flachbogigem Stich. Sie waren sowohl nach innen als auch nach außen schräg geführt mit dem äußeren halben Stein der Schrägen senkrecht zu den jeweiligen Mauerfluchten. Der Turmraum war durch eine unprofilierte spitzbogige Arkade mit dem Langhaus verbunden und wurde von einem zeitgenössischen, einem halben Stein dicken Kreuzgewölbe mit Rippen gleicher Art wie im südlichen Kapellenanbau überwölbt. Der Zugang zu den oberen Turmstockwerken erfolgte über eine Wendeltreppe in der Südwestecke des Turmraumes. In sämtliche vier Wände des Glockenstockwerks waren paarweise zusammengestellte, spitzbogige Schalllöcher mit einem halben Stein dicken Falz, sowohl an der Außen- als auch an der Innenseite eingebaut. Die dreieckigen Giebel waren gleich gestaltet, hatten eine ansteigende Abdeckung, die mit den Dachflächen bündig war und nur von Spitzen- und Fußzinnen unterbrochen wurde. Beide waren mit spitzbogigen Blenden verziert.

Fig. 153. †Middelalderkirkens indre set mod øst o. 1900. A. Vorbeck fot. i Holstebro Museum. - Die mittelalterliche †Kirche. Inneres gegen Osten, um 1900.

Der *nördliche Kapellenanbau* war dem südlichen entsprechend gegliedert - obwohl ein wenig vereinfacht (Abb. 41). Der mit Fuß- und Spitzenzinnen versehene dreieckige Giebel war mit drei breiten spitzbogigen Blendern geziert, mit einer großen flachbogigen Luke in der mittleren. Das Innere war mit einer Reihe von fünf spitzbogigen Blendern im ganz unteren Teil der Westwand ausgeschmückt und durch eine spitzbogige Arkade mit dem Langhaus verbunden. Der Raum war von einem Kreuzgewölbe mit einem viertel Stein dicken Rippen überwölbt.

Die *Architektur der Kirche, ihre Voraussetzungen und ihr Einfluß auf den Kirchenbau in der Gegend*. Ein Leitmotiv in der Architektur der Kirche sind die Sterngewölbe des Langhauses. Sie ge-

hören zu den ältesten Sterngewölben im Lande und haben keine verwandten Gegenstücke außerhalb des nordwestjütischen Raumes, in dem die Anregung von Holstebro ausgegangen sein wird. Die Datierung des Langhauses geht mit großer Sicherheit aus einer gemalten lateinischen Inschrift im Chorgewölbe hervor (Abb. 46): »Im Jahre Tausend Vier Hundert Vierzig überwölbte Olaus Petri (Olaf Petersen) diesen Tempel. Dazu, glaube ich, lenkte ihn Christi Gnade. Er war gebürtiger Schwede, ein Mann in reiferen Jahren, von schönem Wuchs, mit guten Sitten geschmückt, für diese Werke war er hochgeachtet. Sein Lehrer war der Meister Diderik (Dietrich)«. Als etwas ganz einzigartiges gibt uns diese Inschrift Auskunft über sowohl

den Namen des Baumeisters als auch über seine schwedische Herkunft und über den Namen seines Lehrmeisters. Die Datierungsformel der Inschrift im Chor (S. 208 zitiert) muß als 1440 aufgefaßt werden, was den ungefähren Zeitpunkt für die Beendigung der Bauarbeiten angeben könnte, oder vielmehr die Fertigstellung des aktuellen Gewölbes, so daß die westlicher gelegenen Gewölbejoche ein oder wenige Jahre jünger sein dürften. Der Baubeginn der Kirche muß daher am Ende der 1430er Jahren angenommen werden.

Zu den wichtigsten architektonischen Voraussetzungen gehörte das Wissen des Baumeisters um die Sterngewölbe, die in den Jahrzehnten um 1400 in der norddeutschen Architektur einen regelrechten Durchbruch erlebten, und die sich von dort aus nordwärts in Richtung Skandinavien verbreiteten. Das Wissen um die schwedische Herkunft Olaus Petris legt die Frage nahe, ob dieser Gewölbetypus über Schweden, wo derartige komplizierte Gewölbekonstruktionen viel üblicher sind als in Dänemark, nach Westjütland gekommen ist. Der Hauptteil dieser schwedischen Gewölbebauarbeiten, deren Kerngebiete Uppland und das damals schwedische Finnland sind, fällt jedoch in den Zeitraum zwischen 1475 und 1500. Die ersten schwedischen Sterngewölbe - gewöhnlichen Typs - scheinen mit dem Klosterbau von Vadstena um 1420 eingeführt worden zu sein. Von diesem Bau und von der nachfolgenden Zeit sind eine Reihe schwedischer Baumeisternamen bekannt, aber keiner von ihnen kann mit Wahrscheinlichkeit der Person Olaus Petris zugeordnet werden.

Festzustellen ist, daß Olaus Petri zwar gebürtiger Schwede war, daß er aber die Kunst wohl eher im norddeutschen Raum erlernt haben muß, wo auch der Name des Lehrmeisters in der Form »Dietrich« verbreitet war. Einige niederdeutsche Kirchen sind ganz oder teilweise mit regelmäßigen, achtzackigen Sternen überwölbt, die als Vorbild für das Chorgewölbe von der Kirche in Holstebro gedient haben mögen. Solche Beispiele gibt es unter anderem in der St.-Nikolai-Kirche in Lüneburg, deren Bau um

1406 angefangen und um 1420 vollendet wurde, und in der St.-Johannis-Kirche in Malchin. Bevor Olaus Petri sich in der Gegend von Holstebro niederließ, war er eine Zeit lang an der Öresundküste von Schonen tätig. Hier findet man nämlich seinen Gewölbetypus in den Kirchen von Brunnby und Mörap, von denen die letztere eine Wandmalerei mit der Bauinschrift 1432 besitzt.

Der *Einfluß auf die Kirchenbautätigkeit in der Gegend* erfolgt in zwei erkennbaren Wellen, von denen die erste, die in gewissem Maße von Baumeister Olaus Petri selbst ausging, sich auf die Gestalt der Kirche bei der Vollendung um 1440 bezieht, wohingegen die andere Elemente aus nicht nur der ursprünglichen Kirche, sondern auch aus ihren um 1470 errichteten Anbauten enthält.

Die Kirche und ihre Anbauten hatten hauptsächlich ihre ursprünglichen, mit Blei gedeckten Dächer behalten.

Gegen Ende des 19. Jhs. zeigte es sich, daß eine *Hauptinstandsetzung* erforderlich wurde. Mehrere Vorschläge für eine solche Instandsetzung wurden gemacht, aber stattdessen entschloß man sich 1905 für den Abriß der Kirche, der dann im Jahre darauf erfolgte.

†WAND- UND GEWÖLBEMALEREIEN stammten aus mehreren Perioden, die mittelalterlichen wurden 1900, beziehungsweise 1906, freigelegt. 1) 1440. Die erste Ausschmückung des Raumes umfaßte die oben (S. 311) zitierte Bauinschrift mit dem Namen des Kirchenbaumeisters und stellte im übrigen eine Gewölbedekoration im ganzen Kernbau dar (Abb. 22-24, 27 ff.). Im Gewölbe der Sakristei ergänzten kurze Inschriften mit dem Namen »ni[cola]i erik ...« und Anrufungen Jesu (Abb. 28-29), während es in der Südwand eine längere Inschrift (Abb. 29, 45) gab, die als Entwurf für den Bauinschrift aufgefaßt werden muß. Die Dekoration hat ihre nächsten Parallelen in dem Gewölbe desselben Baumeisters in der Kirche von Mörap (Schonen) mit dem Datum 1432 und in der Klosterkirche von Vestervig mit dem Datum 1444 (*DK Tisted* 631).

Fig. 154. †Kalkmaleri o. 1520 i søndre korsarms hvælv, nordre vestkappe (s. 214). S.Andreas. Eigil Rothe fot. 1906 - †Gewölbemalerei um 1520 im südlichen Kapellenanbau, nördliche Westkappe. St. Andreas.

2) 1468, in der südlichen Kapellenanbau, nur Namenschilder sowie eine datierende Bauinschrift umfassend (Abb. 47-50), die vermutlich folgendermaßen zu lesen und übersetzen ist: »...cu(m) cc lx bis quatuor add[ita] / [huic domui] domini structa capella dei // Fabrica n(ost)ror(um) patet hic pia pr(e)sbiterorum / Est presens cella conui[ui...]que capella« (1468 dem Haus des Herrn hinzugefügt die Kapelle Gottes errichtet. Hier ist zu sehen unserer Pfarrer frommes Gebäude. Dies ist das Raum und die Kapelle der Gilde). Die Inschrift zeigt, daß der Kapellenanbau von der Pfarrergilde der Stadt verwendet wurde. Die Baukosten werden jedoch nicht nur von der Gilde getragen worden sein. Von den drei, in den oberen Teil der Wand gemalten Schildern, gehörte nämlich nur eins davon einem Geistlichen, dem Pfarrer Christiern Lauridsen (Abb. 50). Die anderen werden mit den Namen »Pauli fabr[i]« (Poul des Schmieds) und »Pauli jwl« angegeben (Abb. 49, 53), letzteres ist mit dem Bürgermeister Poul Juul, der 1470 die Sturmglocke stiftete, identisch.

3-4) Vor oder nach 1500? Wahrscheinlich Reste eines Wappenfrieses an der nördlichen Chor-

wand; als Schildfiguren werden Jakobsmuschel und vielleicht auch ein schwimmender Fisch erwähnt.

5) Um 1520, eine Figurendekoration in den Kapellenanbauten, zu der, im Bogen zum nördlichen Kapellenanbau (Abb. 51), eine schwer lesbare Inschrift unter einem Wappenschild des Stiftsbischofs Ivar Munk (1498-1536) gehörte. Im nördlichen Kapellenanbau gelang hauptsächlich die Freilegung von Evangelistensymbolen und Engeln in den Wandnischen sowie die Freilegung im Gewölbe von Reste von demselben wuchernden Blattranken wie im südlichen Kapellenanbau. Hier war wesentlich mehr erhalten und zwar ausgeführt auf die Wandmalerei Nr. 2 (vgl. Abb. 53). Auf der Höhe der Wappenschilder von 1468 erblickte man an der Ostwand eine Muttergottes im Strahlenkranz und ein Lange (Munk)-Wappen (Abb. 150) sowie Reste von der Flucht nach Ägypten und vom Wappenschild des Bürgermeisters Poul Juul (wiederholt 0,5 Meter von seinem 1468 gemalten Schild). An der Südwand wurde eine St.-Martin-Darstellung freigelegt (Abb. 53), im Gewölbe fanden sich wuchernde Blattranken mit Aposteln in Blumenkelchen (Abb. 52, 154) und vereinzelte Drolieren in der Form nackter Kleinfiguren und eines Bogen schießenden Kentaurs (Abb. 54-55). Die Ausschmückung knüpfte sich an eine wohlbekannte Tradition in der jütischen spätgotischen Gewölbe- und Wandmalerei, und ihre Parallelen findet man u.a. in der reichen Gewölbedekoration von 1522 in der Skive Kirche und in den Kirchen von Vestervig und Saltum, wo ähnliche Drolieren das Blattwerk bevölkern.

6-8) Nachmittelalterliche Wappenschilder, Inschriften u.a.m.

AUSSTATTUNG. Die Hauptgegenstände in der 1907 errichteten Kirche wurden von der abgebauten Mittelalterkirche überführt, so die Reliefs eines 1907 rekonstruierten, niederländischen Flügelaltars um 1520 (Abb. 56) und eine ebenfalls spätgotische Gnadenstuhl-Figurengruppe (Abb. 59, 155) aus einem Seitenaltar. Die Kanzel (Abb. 68) um 1630 wird dem Tischler »H.P.S.« zugeschrieben, der außergewöhnlich

frühe Krankengerätesatz (Abb. 61) stammt aus der gleichen Zeit, das Altar-Leuchterpaar (Abb. 63) gehört der Mitte des 17. Jahrhunderts., und eine Abendmahlskanne (Abb. 62) wurde 1702 von Karen Solgaard gestiftet. Ein Kruzifixus (Abb. 64) um 1750 ist möglicherweise Christen Nødskov zuzuschreiben (vgl. unten). Drei Kronleuchter wurden von Mitgliedern der Bürgerschaft 1660, 1742 bzw. 1788 gestiftet (Abb. 72, 74-75), während ein importierter Wandleuchter (Abb. 76), signiert von Hans Rogier in Amsterdam 1599, für den Gebrauch bei der Kanzel erst vom Pfarrer Jens Bircherod Meldahl (1730-49) gestiftet wurde. Demselben Pfarrer ist auch die Stiftung einer Pastoren- und Lateinschuletafel zugeschrieben, sowie einer Tafel aus 1742 (Abb. 71, 73), die zur Erinnerung an die Stadtbrände errichtet wurde. Schließlich stiftete Niels Nielsen Nyboe Mitte des 18. Jahrhunderts ein Votivschiff (Abb. 77), während eine Glocke von Caspar König in Viborg 1770 gegossen wurde.

Die übrigen Ausstattungsstücke kamen in die Kirche hauptsächlich in Verbindung mit der Errichtung 1906-07 und wurden nach Zeichnungen des Kirchenarchitekten ausgeführt. Die ursprüngliche, 1907 von der Firma Johs. P. Andersen & Co in Ringkøbing gelieferte Orgel der Kirche wurde 1957 durch die heutige, von der Firma Th. Frobenius & Co. in Kongens Lyngby gebaute Orgel ersetzt. Anlässlich der 75 Jahrfeier der Kirche im Jahre 1982 hat man eine durchgreifende Instandsetzung von der Ausstattung begonnen, dazu kommt ein Ausbau der Orgel sowie die Anschaffung eines Glockenspiels.

Ausstattung und Einrichtung der mittelalterlichen Kirche. Außer der in die heutige Kirche überführten Ausstattung befinden sich wichtige Ausstattungsstücke im Kopenhagener Nationalmuseum sowie im Holstebro Museum; der Hauptteil der Gegenstände im Städtischen Museum wurde 1907-37 in einem »Museum« im Turm der heutigen Kirche aufbewahrt. Ältestes Stück ist die *Sturmglöcke (Abb. 108), die laut einer plattdeutschen Inschrift (wiedergegeben auf S. 264) 1470 von dem oben erwähnten Bürgermeister Poul Juul gestiftet und von einem, wohl aus

Fig. 155. Udsnit af figurgruppe, Nædestolen, o. 1500 (s. 218), fra sidealtertavle i den middelalderlige kirke (s. 247). HW fot. 1996. - Gnadenstuhl, um 1500, Ausschnitt. Figurengruppe eines Seitenaltars in der mittelalterlichen Kirche.

Deutschland zugewanderten Meister »Klaus« gegossen wurde; die Glocke befindet sich heute im Kopenhagener Nationalmuseum. Hier findet man auch Teile vom Maßwerk u.a.m. (Abb. 86) aus dem größten Kleinod der Kirche, einem vornehmen niederländischen (†)Flügelaltar, um 1520, dessen Reliefs wie oben erwähnt größtenteils im heutigen Retabel wiederbenutzt wurden. Spätmittelalterlich ist auch ein †Lesepult im Holstebro Museum. In demselben Museum ist die Renaissanceeinrichtung der Kirche durch ein Arkadenfeld aus einer †Orgelempore von 1624 vertreten (Abb. 105) und durch einen Kelch von 1622 (Abb. 96), gestiftet von Pfarrer und Kirchenpfleger Niels Villadsen; das Barock wird durch zwei schmiedeeiserne *Wandleuchter (Abb. 106-107), die der erwähnte Pastor Mel-

dahl auch gestiftet hat, vertreten. Aus einem (†)Altaraufsatz im aufkommenden Rokoko-Stil von 1757 (Abb. 88), besitzt das Holstebro Museum das *Kreuzigungsgemälde (Abb. 87) vom Mittelfeld, signiert von Mogens Christian Thrane, sowie eine - aus einem zum Altaraufsatz gehörigen †Taufengel - silberne *Taufschale (Abb. 99), die von dem tüchtigen, ortsansässigen Goldschmied Joachim Weller 1760 ausgeführt wurde. Schließlich befindet sich im Stadtmuseum ein paar *Gestühlswangen u.a.m. von 1768 (Abb. 102), die nach Abriß der Kirche 1906 in einer privaten Laube benutzt wurden, sowie eine große Geldtruhe von 1792 (Abb. 104).

Einrichtung und Instandsetzungen. Im Spätmittelalter hat der niederländische (†)Flügelaltar, um 1520, den Chorraum gekrönt. Laut den Kirchenabrechnungen der 1600er Jahre war er mit sowohl großen als auch mit kleinen Flügeln ausgestattet. Die Reliefs und der Aufbau des Altars scheinen eine enge Beziehung zu einer Antwerpener Arbeit in Bocholt, Belgien, gehabt zu haben, und eine derentsprechende Rekonstruktion ist daher erstrebt worden (Abb. 81-82). Die Erscheinung der heutigen Reliefs (Abb. 57-58, 83-85) ist das Ergebnis einer erstrebten Zurückführung 1907, als Reste einer originalen Bemalung dokumentiert wurden und als Grundlage einer Neubemalung dienten (Abb. 83). Vor 1907 trugen die Reliefs das Gepräge von Beeinträchtigung und schwerer Verunstaltung durch eine Wiederverwendung im Jahre 1757 (Abb. 90-94), nachdem der Altar abgebaut und zerstückelt worden war. Daß man unter anderem die Bodenparteien der Reliefs weggeschnitten hat, mag die Ursache dafür sein, daß keine Stempel haben festgestellt werden können; einen Beweis für die Herkunft aus Antwerpen gibt es somit nicht.

Die Zerlegung des mittelalterlichen (†)Flügelaltars ist auf die Errichtung eines neuen (†)Rokoaltars von 1757 zurückzuführen (Abb. 88), der von dem Küster und Tischler Christen Nødskov unter Wiederverwendung von Schnitzarbeiten u.a.m. aus dem mittelalterlichen (†)Flügelaltar geschaffen wurde. Aus diesem Altar scheinen auch Hauptzüge im Aufbau geholt

worden zu sein, da seine vermutliche †Hauptdarstellung der Gottesmutter oder des Wurzels Jesse (vgl. Abb. 81) durch ein *Kreuzigungsgemälde ersetzt wurde (Abb. 87) während die Reliefdarstellung vom Tod Mariä seltsamerweise in den Tod Jakobi verwandelt wurde, dadurch daß Maria mit Vollbart und Jakobsstab ausgestattet wurde (Abb. 89-90). Zum Altaraufbau, dessen Konzept - vielleicht nach Besprechung mit dem Dichterbischof Hans Adolph Brorson - besonders dem Pfarrer Ebbe Kynde zu verdanken ist, gehörten Seitennischen, die einige Jahre später (1769?) für einen †Taufengel und einen †Beichtstuhl eingerichtet wurden (vgl. Abb. 88).

Die Neugestaltung des Altaraufbaus fand im Zuge einer generellen *Instandsetzung und Neueinrichtung in den Jahren 1757-70* statt, und zwar mit Ebbe Kynde als die treibende Kraft dieses Unternehmens. In diesem Zusammenhang wurde das †Gestühl 1765 und 1768 erneuert, indem man jedoch in den Kapellenanbauten die alten Gegenstände wiederverwendete. 1766 renovierte Christen Nødskov die †Orgelempore im Westteil der Kirche, und 1769 verschönernte er das Prospekt der †Orgel von 1705 durch Hinzufügung einer kronenden Glorie und zweier Putti. Die Bemalung wurde teils von Jens Riim (vgl. Abb. 105), teils von Jens Holm ausgeführt, letzterer konnte die Arbeiten durch das Bemalen des Gestühls 1770 fertigstellen, indem er an einem der Stühle eine Maserung für die Anbringung vom Jahreszahl und Namen des damaligen Kirchenpflegers Niels Særkier geschickt ausnutzte.

Ein charakteristischer Zug an der Einrichtung der 1700er Jahren waren die mindestens neun †Logen, die ab 1704 von den bessergestellten Familien der Gemeinde eingerichtet wurden. Nach Umgestaltung einer der Logen (Nr. 4) in eine Emporenloge in der Öffnung zum südlichen Kapellenanbau 1776 und nach Umhängung der Kronleuchter 1789 erschien der Kirchenraum wie in einem rekonstruierten *Einrichtungsplan um 1800* (Abb. 80). Eine wesentliche Kontinuität in der Einrichtung deutet daraufhin, daß die Lage um 1800 in den Hauptzügen auf die Renais-

sanceeinrichtung in der ersten Hälfte der 1600er Jahre zurückgeführt werden mag. Nach einer Instandsetzung des Gestühls mit Eichenholzbe- malung 1883 erschien der Kirchenraum, wie er von einem *Einrichtungsplan* 1904 (Abb. 19e), so- wie von zeitgenössischen Bildaufnahmen (Abb. 79, 100, 153) bekannt ist.

GRABMÄLER. Von den reichen Grabmälern der alten Stadtkirche sind die Hauptstücke für die jetzige Kirche hinübergerettet worden, vor allem zwei prächtige *Epitaphe*. Das eine Epitaph, errichtet 1667 für Christen Linde und Dorothea Nielsdatter (Abb. 111), ist dem Bildschnitzer Christen Jacobsen in Romlund bei Viborg zuge- schrieben worden. Es zeichnet sich dadurch aus, daß das Originalgemälde (Abb. 113) wenige Jahre später (1688?) von einem modernerem Ge- mälde (Abb. 112) gedeckt wurde, das bei einer Instandsetzung 1984 zugunsten des damals fest- gestellten Originalgemäldes abgenommen wurde. Das zweite Epitaph, errichtet für den Freiherrn Rudolph von Gersdorff und Karen Solgaard um 1720-30 (Abb. 117), stellt eine prächtige Kopenhagener Arbeit aus schwarzem Kalksandstein und weißem Marmor dar, ver- mutlich im Werkstatt des Johan Christopher Sturmbergs ausgeführt. Vier andere, bescheide- nere Gedenktafeln (Abb. 109, 119-120, 122) sind seit 1907 in den Kirchenwänden vermauert, während eine einzelne martialisch ausgestattete *Tafel um 1709 für den dritten Ehemann der Karen Solgaard, den Rittmeister Heinrich Bur- chard von Münchhausen (Abb. 116), sich heute im Holstebro Museum befindet. Von den drei †*Epitaphen und Gedenktafeln*, die vor dem Abbau der Kirche verlorengegangen waren, waren zwei davon ebenfalls für Offiziere errichtet und wie die Tafel für Münchhausen mit Grabfahnen und Blankwappen geschmückt. Die ursprüngli- chen Standorte der Epitaphe und Gedenktafeln gehen so weit wie möglich aus einem *Einrich-*

tungsplan der Grabmäler hervor (Abb. 123 A-K). Auf diesem Plan sind auch die sieben †*Grüfte* angegeben, die zwischen den 1600er Jahren und 1730 eingebaut wurden. In Verbindung mit der Leerung der Grüfte 1906 wurden ihr Inhalt regi- stries (vgl. Abb. 124, 141) und *Sargschilder und Beschläge* (Abb. 125 ff.) darauf im Taufzimmer der neuen Kirche aufgehängt, aus dem das meiste 1937 ins Holstebro Museum kam.

Andersartig hart mitgenommen sind die *Grabsteine* der Kirche, die bis um 1800 die Grä- ber im Kirchfußboden und auf dem Friedhofge- deckt haben. Nur drei sind erhalten, keine da- von mit persönlichen Daten, aber der älteste Grabstein (Abb. 121) wurde vermutlich um 1652 für Christen Jepsen Linde, den Vater des Mata- dors Christen Linde, dessen Epitaph um 1667 oben erwähnt ist, errichtet. Die wenigen, erhal- tenen Grabsteine sind darauf zurückzuführen, daß die Kirche die abgetretenen und aufgelasse- nen Steine für Wiederbenutzung (mit neube- hauener Grabinschrift) oder einfach als Tür- schwellensteine oder als Baumaterial in den Häusern der Stadt veräußerte. Als die Kirche da- mit aufhörte, als Grabstätte zu dienen, hat man bei großen Versteigerungen Verkäufe veranstal- tet, 1797 beziehungsweise 1807, als 33 alte Grab- steine an namentlich angegebene Bürger ver- kauft wurden. Laurits Nielsen Kiær erwarb kauflich zwei Grabsteine aus der Mitte des 18. Jahrhunderts und durch Wiederbenutzung als Gedenktafel (Abb. 120, 122) für sich und seine Eltern trug er zu ihrer zukünftigen Erhaltung bei. Noch im Jahre 1859 erblickte der englische Reisende Horace Marryat in einer Ecke vom Friedhof, »direkt an der Hauptstraße«, einen Haufen von 10 Grabsteinen, die auf ihren Ver- kauf warteten, »einzelnewarentatsächlich Pracht- stücke. Es ist empörend, daß die Regierung so etwas erlaubt«. Die Hauptquelle zu den mehr als 60 †Grabsteinen bildet ein von dem erwähnten Pastor Kynde 1767 verfaßter Bericht.